

ให้ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำลดน้อยลงและบางชนิดถึงกับสูญพันธุ์ (อาภรณ์ จันทน์สมวงศ์ 2541: 82-3) อาทิ “ปลาตาเหลือกหายไปตั้งแต่ตอนนั้น หายไปจนไม่มีทุกวันนี้ ปูแสมก็หายไปเลย กุ้งปลาเริ่มน้อยลง พอบวกกับ ถนนก็หมดเลย” (เดช พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2545) เหล่านี้เป็นต้น

3. การดำเนินนโยบายส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่และผลกระทบ

ย่านบางนางลี่และ จ.สมุทรสงคราม โดยรวมไม่ได้เป็นพื้นที่ที่รัฐบาลให้ความสำคัญในการดำเนินนโยบายส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ เพราะตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง และปลูกพืชชนิดที่ไม่ได้ส่งออกหรือแปรรูปคราวละมากๆ เมื่อเปรียบเทียบกับข้าวและพืชไร่ ดังจะเห็นได้จากช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2509) ต่อเนื่องถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 2 ที่นโยบายพัฒนาการเกษตรของประเทศส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดการขยายตัวในภาคเกษตรเพื่อสนองตอบตลาดโลกผ่านการดำเนินโครงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ต่างๆ เช่น การสร้างเขื่อนและฝายเก็บน้ำเพื่อขยายพื้นที่การเกษตร การสร้างถนนเพื่ออำนวยความสะดวกผลผลิตทางการเกษตรสู่ตลาดเป็นไปได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543: 48) ทว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้มีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวและพืชไร่ ดังกรณีโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดสรรแหล่งน้ำสำหรับการขยายพื้นที่ปลูกข้าวในเขตภาคกลางเป็นหลัก ไม่มีส่วนใดเกี่ยวข้องกับการส่งเสริม พัฒนา หรือขยายพื้นที่สวนไม้ผลหรือแม้แต่นาปรังในเขต จ.สมุทรสงคราม ดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

เช่นเดียวกับในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) ซึ่งรัฐบาลได้ปรับทิศทางการพัฒนาการเกษตรเป็นการเร่งรัดการผลิต ปรับปรุงคุณภาพผลผลิต และเพิ่มจำนวนชนิดพืชมากขึ้น โดยเฉพาะพืชไร่จำพวกอ้อย ข้าวโพด ปอ และมันสำปะหลัง เพื่อส่งออกและเป็นวัตถุดิบสำหรับอุตสาหกรรมผลิตอาหารสัตว์ (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543: 49) รวมทั้งส่งเสริมการกลีกรวมแปลงใหญ่และอุตสาหกรรมการเกษตรเพื่อการส่งออกมากขึ้น (อำพล เสนาณรงค์ 2536: 12) แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาสวนไม้ผลหรือการส่งเสริมการปลูกพืชสวนชนิดต่างๆ ขณะที่ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) แม้รัฐบาลจะให้การส่งเสริมการส่งออกไม้ผลชนิดต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2521 เป็นต้นมา โดยเฉพาะส้มโอ (กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2535: 48) นอกเหนือจากการให้ความสำคัญกับสนับสนุนการปฏิรูปที่ดิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ให้สามารถสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจต่อส่วนรวมได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543: 49) ทว่าการส่งเสริมการปลูกส้มโอเพื่อการส่งออกดังกล่าวไม่ได้ดำเนินการในย่านบางนางลี่รวมทั้ง จ.สมุทรสงคราม โดยรวม

นอกจากนี้ แม้ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับ 4 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สถาบันวิชาการเกษตรเริ่มศึกษาวิจัยด้านเทคนิคการผลิตในไร่นามากขึ้น (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543: 49) และได้คิดค้นทดลองพืชพันธุ์ใหม่ให้เกษตรกรนำไปปลูกจำนวนมาก อาทิ ข้าวพันธุ์ กข.1 กข.2 กข.3 ฯลฯ รวมทั้งพืชผักและไม้ผลชนิดต่างๆ เช่น โครงการส่งเสริมการปลูกมะพร้าวพันธุ์มาว่า ซึ่งเป็นพันธุ์ที่พัฒนาขึ้นให้มีความทนทาน เนื้อหนา เหมาะสำหรับทำมะพร้าวแห้งมากกว่ามะพร้าวแฉก ขณะที่ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2535-2538 สถาบันเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ กรมส่งเสริมการเกษตร ได้เพาะพันธุ์เนื้อเยื่อกล้วยหอมทองและแจกจ่ายต้นพันธุ์ให้เกษตรกรนำไปปลูก เพราะกล้วยหอมไทยมีชื่อเสียงและเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศญี่ปุ่น ฯลฯ (อนุสรณ์ อุณโณ 2546: 65) แต่การ

ดำเนินโครงการและมาตรการส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่เหล่านี้แทบไม่เกี่ยวข้องกับการทำสวนมะพร้าวน้ำตาลและไม้ผลอื่นๆ ย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียง

ทั้งนี้ การดำเนินโครงการและมาตรการส่งเสริมการเกษตรของรัฐย่านบางนางลี่รวมทั้ง จ.สมุทรสงคราม ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายขยายพื้นที่เพาะปลูกหรือขยายกำลังการผลิตเหมือนเช่นข้าวและพืชไร่ แต่เป็นเพราะการทำเกษตรแถบนี้ได้รับผลกระทบจากโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ซึ่งส่งผลให้น้ำเค็มหนุนสูงจนกระทั่งไม้ผลและไม้ยืนต้นชนิดต่างๆ ล้มตายไปเป็นจำนวนมากดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ หน่วยงานด้านการเกษตรจึงเริ่มเข้ามาส่งเสริมสนับสนุน โดยเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2525 เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรได้เข้ามาให้คำปรึกษาแนะนำและส่งเสริมให้ปลูกโกโก้แซมในสวนมะพร้าว (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) ตามแนวทางการทดลองและส่งเสริมการปลูกพืชแซมสวนมะพร้าวของกรมวิชาการเกษตรและกรมส่งเสริมการเกษตร โดยพันธุ์โกโก้ที่ปลูกเป็นของบริษัทยูทาสากรรมไทยโกโก้ จำกัด จ.ภูเก็ต (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2537: 8) ราคาต้นละ 5 บาท หลังจากโกโก้ให้ผลผลิตบริษัทจะรับซื้อ ส่งผลให้ชาวบางนางลี่จำนวนหนึ่งปลูกโกโก้แซมในสวนมะพร้าว ซึ่งโครงการส่งเสริมการปลูกโกโก้แซมในสวนมะพร้าวดำเนินต่อเนื่องมาอีกหลายปี เช่น ในปี พ.ศ. 2529 ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องยังดำเนินโครงการส่งเสริมการปลูกโกโก้แซมสวนมะพร้าวและปรับปรุงสวนมะพร้าวเก่าให้กับชาวสวนที่ประสบปัญหา (แนวทางการพัฒนาเกษตรตามคำสั่งฯ. 754/2529 อ้างใน สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2529: 60-1)

อย่างไรก็ดี แม้โกโก้จะเป็นพืชที่สามารถเติบโตได้ดีในที่ร่ม แต่ผลผลิตยังมีลักษณะไม่ดีเท่าที่ควร เพราะพันธุ์ที่นำมาส่งเสริมให้ชาวบางนางลี่ปลูกไม่เหมาะกับสภาพพื้นที่ จ.สมุทรสงคราม (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2537: 8) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริษัทยูทาสากรรมไทยโกโก้ที่จำหน่ายต้นพันธุ์ไม่ได้เข้ามารับซื้อผลผลิตตามสัญญา ส่งผลให้ชาวบางนางลี่โค่นต้นลิ้นจี่ทิ้งแล้วหันไปปลูกพืชชนิดอื่นแทน ดังครอบครัวหนึ่งที่ “มีบริษัทเอาโกโก้มาให้ปลูกต้นละ 5 บาท ใจคิดว่าจะได้ผล แต่ว่าไม่ได้ผลกระรอกกินหมด เอามาปลูก 400 ต้นแต่ไม่สำเร็จ จ่ายเขาไป 400 แต่ไม่ครบ คือถ้าโกโก้ออกเขาจะมาซื้อ แต่ว่าเขาหายไปเลย ไม่มาซื้อ เราก็พินิจ ปลูกกล้วยต่อ” (โสภณ พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2546)

เช่นเดียวกับกรณีการส่งเสริมการปลูกลิ้นจี่ย่านบางนางลี่ ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ทั้งนี้ ชาวสวนใน จ.สมุทรสงคราม ปลูกลิ้นจี่มาเป็นเวลากว่า 100 ปี แต่เป็นการปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนและเป็นของกำนัลญาติมิตร จึงปลูกครอบครัวละไม่กี่ต้นและไม่ได้เอาใจใส่ดูแลมากนัก ขณะเดียวกันลิ้นจี่ยังมักได้รับผลกระทบจากแม่น้ำแม่กลองซึ่งจะเอ่อล้นท่วมพื้นที่เพาะปลูกในปลายฤดูฝนระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายนของทุกปี อย่างไรก็ตาม การสร้างเขื่อนในโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ส่งผลให้น้ำไม่ไหลหลากท่วมพื้นที่ปลูกลิ้นจี่ นอกจากส่งผลให้ชาวสวนสมุทรสงครามจำนวนหนึ่งหันมาปลูกลิ้นจี่อย่างจริงจังทดแทนพื้นที่ปลูกมะพร้าวที่สูญเสียไป รวมทั้งได้มีการพัฒนาพันธุ์ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของจังหวัด ประการสำคัญ ยังเป็นเงื่อนไขให้เจ้าหน้าที่และหน่วยงานรัฐเข้ามาดำเนินการส่งเสริมขยายพื้นที่เพาะปลูกลิ้นจี่ในเขต จ.สมุทรสงคราม เพื่อบรรเทาปัญหาและผลกระทบจากการดำเนินโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ส่งผลให้พื้นที่การปลูกลิ้นจี่ใน จ.สมุทรสงคราม ขยายตัวในเวลาอันรวดเร็ว จาก 2,200 ไร่ในปี พ.ศ. 2522 เพิ่มขึ้นเป็น

2,500 ไร่ในปี พ.ศ. 2523 และ 4,000 ไร่ในปี พ.ศ. 2525 ก่อนจะเพิ่มเป็น 6,188 ไร่ ในปี พ.ศ. 2528 (บังอร ศศิธร 2538: 2-5)

อย่างไรก็ดี การส่งเสริมการขยายพื้นที่เพาะปลูกลันจีในเขต จ.สมุทรสงคราม ทำได้ค่อนข้างจำกัด นอกจากเป็นเพราะข้อจำกัดด้านขนาดพื้นที่ถือครองการเกษตร ยังเป็นเพราะสภาพดินไม่เหมาะสม เพราะดินใน จ.สมุทรสงคราม มี 6 ชุด แต่ละชุดเหมาะสำหรับการปลูกพืชแต่ละชนิดต่างกันออกไป และดินชุดเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นดินเค็ม ไม่เหมาะสำหรับการปลูกลันจี ดังที่ในปี พ.ศ. 2530 พื้นที่การปลูกลันจีลดลงเหลือ 6,180 ไร่ เนื่องจากบางตำบลเลิกปลูก เพราะสภาพดินเป็นดินชุดดำนินสะดวกซึ่งไม่เหมาะสำหรับการปลูกลันจี เช่นเดียวกับที่ระหว่างปี พ.ศ. 2530-2534 พื้นที่การปลูกลันจีไม่ได้เพิ่มขึ้น เพราะมีข้อจำกัดด้านขนาดพื้นที่การถือครองทางการเกษตร และปัญหาการออกดอกปีเว้นปีของลันจี ชาวสวนสมุทรสงครามจึงมักสงวนพื้นที่สำหรับปลูกพืชอื่นหรือปลูกพืชผสมผสาน (บังอร ศศิธร 2538: 25, 29)

นอกจากนี้ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรไม่สามารถดำเนินการส่งเสริมได้มากนัก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับ การส่งเสริมการเกษตรแก่ชาวนาชาวไร่ โดยการส่งเสริมเกษตรส่วนใหญ่เป็นการให้คำแนะนำด้านการตลาด กิ่งส้มโอ ลันจี รวมทั้งการทำปุ๋ยหมักปุ๋ยชีวภาพในระยะหลังๆ (จก สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) ทว่าด้านการปรับปรุงบำรุงพันธุ์เจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรรวมทั้งนักวิชาการการเกษตรมีบทบาทน้อยมาก ทั้งนี้ก็เพราะว่าชาวสวนส่วนใหญ่เป็นนักปรับปรุงบำรุงพันธุ์ ไม่ผลส่วนใหญ่ในประเทศไทยซึ่งเป็นพันธุ์ที่ดีที่สุดของโลก เป็นผลงานที่ชาวสวนมีบทบาทสำคัญในการคัดพันธุ์ ปรับปรุงพันธุ์ โดยเฉพาะกับไม้ผลหลายชนิดที่ไม่ได้มีถิ่นกำเนิดในประเทศไทย เช่น ทูเรียน เงาะ ลำไย ลองกอง ลำไย ลันจี ส้มตรา ส้มจีน ฯลฯ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเดิมชาวสวนนิยมขยายพันธุ์ด้วยวิธีเพาะเมล็ด ทำให้พันธุ์ไม้ผลที่ปลูกกลายเป็นพันธุ์หมัก และชาวสวนได้พยายามคัดพันธุ์ที่ให้ผลดีมีคุณภาพไว้ และขยายพันธุ์ด้วยเมล็ดจากต้นพันธุ์ที่อยู่เรื่อยๆ จึงทำให้มีผลไม้พันธุ์ดีพันธุ์ใหม่ เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก (สุธรรม อารีกุล อ้างใน อารมย์ จันทร์สมวงศ์ 2541: 29) เช่น ทูเรียนมีเกือบ 200 พันธุ์ หรือพันธุ์มะม่วงของไทยแท้ๆ มีมากกว่า 170 พันธุ์ (ประพันธ์ นันทะไชย, วิจิตร วังใน อ้างใน อารมย์ จันทร์สมวงศ์ 2541: 29) ฉะนั้น จึงไม่พบพันธุ์ผลไม้ที่ได้จากการผสมพันธุ์ใหม่ๆ ออกมาเผยแพร่ในชื่อของหน่วยราชการ เนื่องจากหน่วยราชการขาดนักปรับปรุงพันธุ์ไม้ผลที่มีความชำนาญ ประกอบกับไม้ผลเป็นพืชที่ต้องใช้เวลานานกว่าจะให้ผล การปรับปรุงพันธุ์จึงเป็นการลงทุนค่อนข้างสูง งานด้านนี้ในส่วนของราชการจึงไม่ก้าวหน้าเหมือนกับข้าวและพืชไร่ชนิดต่างๆ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ อ้างใน อารมย์ จันทร์สมวงศ์ 2541: 29) เหล่านี้ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมักประสบปัญหาการไม่ได้รับการยอมรับจากชาวสวนบางนางลีและย่านอื่นๆ ในเขต อ.อัมพวา เมื่อคราวไปแนะนำส่งเสริมการเกษตร ดังที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรอำเภออัมพวาปรารภว่า “คนอัมพวาเขาหึง เราไปแนะนำอะไรเขาก็ไม่ค่อยสนใจหรอก” (เจ้าหน้าที่ส่งเสริมเกษตรอำเภออัมพวา, สัมภาษณ์ 4 ตุลาคม 2545) เช่นเดียวกับนักวิชาการการเกษตรที่มักประสบปัญหาการไม่ค่อยได้รับการยอมรับจากชาวสวน ดังที่นักวิชาการพืชสวนรายหนึ่งปรารภว่า “ชาวสวนเขาไม่ค่อยฟังใครหรอก นักวิชาการพูดเขาก็ยังไม่ฟัง เขาว่าเขารู้ดีกว่า อันนี้ไม่รู้ว่าเป็นข้อดีหรือข้อเสียนะ” (ระวี เศรษฐภักดี, สัมภาษณ์ 25 สิงหาคม 2546)

การปลูกไม้ผลของชาวบางนางลี่รวมทั้งชาว จ.สมุทรสงคราม โดยรวมเริ่มได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายปรับโครงสร้างการผลิตการเกษตรซึ่งเริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) และได้รับการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) หลังจากที่มีรัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตระหนักว่าแนวทางการพัฒนาเกษตรกระแสหลักที่ได้ดำเนินการมาตลอด ไม่ว่าจะเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโดยสนับสนุนปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ ชลประทาน สินเชื่อ เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ หรือการยกระดับรายได้โดยใช้นโยบายรักษาระดับราคาสินค้าเกษตรสำคัญๆ ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะผลผลิตที่เพิ่มขึ้นมาจากการเอื้ออำนวยของทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต ขณะที่นโยบายด้านราคาและตลาดขาดความต่อเนื่องและผลประโยชน์ไม่ตกถึงเกษตรกรเท่าที่ควร (พูนศิริ วัจนะภูมิ และคณะ 2536: 30) โดยนอกจากปรับเปลี่ยนนโยบายจากการเร่งรัดการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม มาเป็นการรักษาอัตราการขยายตัวของภาคเกษตรให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม หรืออีกนัยหนึ่งคือลดกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตรลงและมุ่งพัฒนาภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น (ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543: 50) แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ยังเน้นการ “ปรับโครงสร้างการผลิตทางการเกษตรให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่และความต้องการของตลาด ด้วยการปรับระบบการเพาะปลูกและระบบไถนาเป็นแบบผสมผสาน” (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อ้างใน พูนศิริ วัจนะภูมิ และคณะ 2536: 35) และให้สาขาประมง ปศุสัตว์ และป่าเศรษฐกิจเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาการเกษตรมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2542: (1-3)) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากที่เคยปลูกข้าวหรือพืชไร่ชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียวมาเป็นการปลูกพืชหลายชนิดร่วมกับการทำประมง ปศุสัตว์ ไม้ผลหรือไม้ยืนต้น หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากไร่-นามาเป็นไร่นาสวนผสม โดยคำนึงถึงความต้องการของตลาดและความสอดคล้องกับสภาพทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ (พูนศิริ วัจนะภูมิ และคณะ 2536: 32-3)

ในการดำเนินนโยบายดังกล่าว แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 กำหนดให้มีโครงการปรับระบบการเกษตรในเขตชลประทานลุ่มเจ้าพระยา ซึ่งเน้นการปรับเปลี่ยนการปลูกข้าวนาปรังในเขตชลประทาน 20 จังหวัดไปสู่พืชเศรษฐกิจที่ใช้น้ำน้อย หรือไม้ผล ไม้ยืนต้น อันเนื่องมาจากข้อจำกัดของทรัพยากรน้ำในฤดูแล้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการดำเนินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร (คปร.) ซึ่งระยะแรก (พ.ศ. 2537-2539) เน้นการปรับเปลี่ยนพืชที่มีปัญหา เช่น ข้าว กาแฟ มันสำปะหลัง ไปสู่การผลิตพืชอื่นและปศุสัตว์ที่มีโอกาสทางการตลาดสูงกว่า ส่วนระยะที่ 2 (พ.ศ. 2540-2544) เน้นการสนับสนุนการเกษตรแบบผสมผสาน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2542: (1-3)-(1-4)) กำหนดเป้าหมายการดำเนินการโดยเน้นหนักในพื้นที่ยากจนและพื้นที่ที่มีปัญหาด้านดินเค็ม ดินแห้งแล้ง และได้กำหนดพื้นที่ดำเนินการระยะแรกใน 42 จังหวัด โดยเน้นการพัฒนาที่เกษตรกรเป็นผู้ริเริ่มและกำหนดแผนการผลิตเอง เจ้าหน้าที่เกษตรทำหน้าที่ให้ความรู้และให้การสนับสนุนตามที่จำเป็น (ฐิรุฒธิ เสนาคำ มปป.: 9-10)

จ.สมุทรสงคราม เป็นพื้นที่หนึ่งซึ่งมีการดำเนินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร เนื่องจากมะพร้าวซึ่งเป็นพืชหลักของจังหวัดถูกจัดให้เป็นสินค้าในกลุ่มสินค้าที่เสียเปรียบการแข่งขันกับต่างประเทศ ที่ผ่านมามีสามารถส่งออกมะพร้าวผลและน้ำมันมะพร้าวได้ค่อนข้างน้อย และประสบปัญหาราคาตกต่ำ ขณะเดียวกันมะพร้าวให้ผลผลิตต่อไร่ต่ำ โดยหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องเห็นว่าเป็นเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกมะพร้าวพันธุ์ที่ให้

ผลผลิตต่ำและขาดการดูแลรักษา โดยเฉพาะเห็นว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เข้าใจว่ามะพร้าวเป็นพืชที่ไม่ต้องดูแลรักษา นอกจากนี้ การปลูกมะพร้าวมีต้นทุนการผลิตสูง ทำให้ไม่สามารถแข่งขันด้านราคากับต่างประเทศ ประกอบกับพื้นที่ปลูกมะพร้าวประสบปัญหาน้ำเค็มในบางพื้นที่ ส่วนตลาดมะพร้าวน้ำตาลเป็นตลาดภายในประเทศและจังหวัดใกล้เคียง เพราะเสื่อมสลายง่าย จึงต้องรีบทำการผลิตและจำหน่ายให้เร็วที่สุด รวมทั้งมีปัญหาเรื่องการขนส่งและการเก็บรักษา ประกอบกับความต้องการในการบริโภคมีไม่สม่ำเสมอ มีความต้องการมากเฉพาะช่วงเทศกาลต่างๆ เท่านั้น ทำให้ตลาดน้ำตาลมะพร้าวแคบ แนวทางการพัฒนามะพร้าวของรัฐจึงเน้นการผลิตมะพร้าวให้เพียงพอับความต้องการใช้ภายในประเทศ แต่ไม่ส่งเสริมขยายพื้นที่เพาะปลูก โดยในช่วงปี พ.ศ. 2539-2540 ได้มีการดำเนินโครงการสนับสนุนการปลูกมะพร้าวพันธุ์ดีทดแทนสวนเก่าอายุมากกว่า 60 ปี และฟื้นฟูสวนเก่าอายุน้อยกว่า 60 ปี ส่งเสริมการปลูกพืชแซมในสวนมะพร้าวเพื่อเสริมรายได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการสนับสนุนให้เปลี่ยนการปลูกมะพร้าวไปสู่การปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ อาทิ ลิ้นจี่ ลำไยหวาน ส้มโอ ที่ให้ผลตอบแทนสูงกว่าจำนวน 250,000 ไร่ในระยะเวลา 5 ปี โดยเฉพาะส้มโอได้รับการส่งเสริมค่อนข้างมาก เพราะให้ผลผลิตตลอดปีและรายได้ต่อไร่สูง โดยภาครัฐสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์พืช เงินกู้ โดยมีเป้าหมายการปรับเปลี่ยนสำหรับปี พ.ศ. 2540-2541 ในพื้นที่ประมาณ 15,000 ไร่ ขณะที่แผนพัฒนา ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) กำหนดพื้นที่เพาะปลูกมะพร้าวไม่ให้เกิน 2.4 ล้านไร่ ส่วนที่เหลือให้ดำเนินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตทางการเกษตร (รายละเอียดดูกองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2536: 8; สำนักวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2539: 1-5; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2540: 9; เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2541: 4; อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ 2541: 163) พื้นที่การปลูกมะพร้าวย่านบางนางลี่และ จ.สมุทรสงคราม โดยรวมจึงลดลง ขณะที่พื้นที่ปลูกมะพร้าวที่เหลือมักถูกทิ้งเปล่าประโยชน์ รอวันถูกโค่นเพื่อปลูกไม้ผลเศรษฐกิจชนิดอื่น ดังจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

เช่นเดียวกับกรณีพื้นที่นาซึ่งมีจำนวนน้อยชนิดซึ่งจะถูกปรับเปลี่ยนภายใต้โครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรเช่นกัน กล่าวคือ แม้ปัจจุบันการทํานาใน จ.สมุทรสงคราม สามารถทำได้เฉพาะในเขตพื้นที่ ต.แพรงหนามแดง อ.อัมพวา เท่านั้น เพราะเป็นพื้นที่ที่มีการสร้างคันดินกั้นน้ำเค็ม (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2539: 82, 84) ทว่าโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตสินค้าเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม ระบุว่ากิจกรรมที่ได้รับการพิจารณาแล้วว่าสมควรลดพื้นที่การผลิตลง ได้แก่ พื้นที่ปลูกข้าวที่ไม่เหมาะสม และพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง โดยพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังในจังหวัดซึ่งมีประมาณ 500 ไร่ ในพื้นที่ ต.แพรงหนามแดง ถูกเห็นสมควรให้ปรับเปลี่ยนเป็นกิจกรรมการผลิตประเภทอื่น โดยกิจกรรมการผลิตทดแทนที่เหมาะสม ได้แก่ การปลูกไม้ผล พืชผัก และการทำไร่นาสวนผสม (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2537: 45-6) ส่งผลให้ปัจจุบันพื้นที่การทํานาปรังในเขต ต.แพรงหนามแดง มีจำนวนน้อยมากและจะหมดไปในที่สุด

นอกจากส่งเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกมะพร้าวรวมทั้งพื้นที่นาเป็นไม้ผลและพืชผักชนิดอื่นที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงกว่าตามแผนปรับโครงสร้างและระบบการผลิตระดับประเทศ แผนพัฒนาจังหวัดสมุทรสงครามยังกำหนดให้มีการลดพื้นที่เกษตรลง โดยการศึกษาศักยภาพของ จ.สมุทรสงคราม ในแผนลงทุนจังหวัดระบุว่า จ.สมุทรสงคราม มีข้อจำกัดในตัวเอง ทำให้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติลดลงหรือทำให้จังหวัดไม่สามารถพึ่งพาทรัพยากรที่มีอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ อีกทั้งยังถูกล้อมไปด้วยจังหวัดที่พัฒนาไปสู่การเป็นเมืองอุตสาหกรรม เช่น ราชบุรี และสมุทรสาคร จึงต้องเผชิญกับการแข่งขันด้านการลงทุนสูง หากจังหวัดยังคงเน้นการ

พัฒนาการเกษตรเพียงสาขาเดียวเหมือนที่ผ่านมา จะเผชิญกับปัญหาการอพยพออกของประชากรไปทำงานจังหวัดอื่น ประกอบกับในภาคเกษตรกรรมเกิดปัญหาหลายประการ เช่น การขาดแคลนแรงงาน ผลผลิตต่อไร่ต่ำ ชาวสวนเอาใจใส่ในการปรับปรุงพันธุ์พืชน้อยหรือไม่คิดพัฒนาพันธุ์ รายงานการศึกษาฉบับดังกล่าวจึงสรุปว่าสาขาเกษตรกรรมไม่เหมาะที่จะใช้เป็นกลยุทธ์ในการพัฒนาเศรษฐกิจจังหวัดให้เป็นแบบยั่งยืน ขณะที่การพัฒนาจังหวัดด้วยกลยุทธ์ด้านอุตสาหกรรมก็ประสบกับปัญหาจากการที่อุตสาหกรรมไม่ขยายตัวเท่าที่ควร เพราะนโยบายของจังหวัดในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (บริษัทบริการข้อมูลผู้จัดการ, สถาบันนโยบายศึกษา, สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสมุทรสงคราม อ้างใน อารมณ จันทรสมวงศ์ 2541: 3-4) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ภาคเอกชนกับจังหวัด กรอ. ได้วางไว้แล้วว่าจะจัดโซน อุตสาหกรรมก็จะกันไปซีกหนึ่ง ส่วน 7 ตำบล มีลาดใหญ่ บางแก้ว แหลมใหญ่ บางขันแตก คลองโคน แพรกนามแดง ปลายโพรงพาง โซนพวกนี้จะอยู่ริมทะเล เราจะกันไม่ให้อุตสาหกรรมที่มีมลภาวะมากมาลง ส่วนพื้นที่สวนก็จะให้คงไว้ไม่ให้พัฒนา จะให้เป็นสวนกับที่อยู่อาศัย” (ประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสงคราม, สัมภาษณ์ใน อารมณ จันทรสมวงศ์ 2541: 99)

นอกจากไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนทั้งในด้านการพัฒนาประเทศและแผนพัฒนาจังหวัด พื้นที่การเกษตรของ จ.สมุทรสงคราม ก็มีแนวโน้มลดลงด้วยตนเองภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยต่างๆ อาทิ พื้นที่บางพื้นที่มีสภาพไม่เหมาะสำหรับการทำเกษตร เพราะดินมีสภาพเค็มจากอิทธิพลระดับน้ำทะเล และที่ดินมีราคาสูงขึ้นจากการขยายตัวของโรงงาน การทำนาทำได้เพียงเล็กน้อยในบางพื้นที่ ไม้ผลไม่ยืนต้นส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะไร่นาสวนผสม แนวโน้มการผลิตพืชจึงลดน้อยลง ขณะเดียวกันก็เกิดการเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินจากภาคเกษตรไปสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น เช่น ในปี พ.ศ. 2537 จ.สมุทรสงคราม มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 137,643 ไร่⁷⁹ ลดลงจากปี พ.ศ. 2536 ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 144,143 ไร่ จำนวน 6,500 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 4.72 ขณะที่ในปี พ.ศ. 2540 พื้นที่เพาะปลูกลดลงเหลือประมาณ 134,425 ไร่ เช่นเดียวกับมูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัดสาขาเกษตรที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง (รายละเอียดดู เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2539: 30, 33, 35, 42, 43-4; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2540: 9; เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2541: 4; สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม, สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสมุทรสงคราม อ้างใน อารมณ จันทรสมวงศ์ 2541: 3) ขณะที่พื้นที่ปลูกไม้ผลบางส่วนถูกปรับเปลี่ยนเป็นสวนผักแทน เพราะความต้องการในการบริโภคผักมีมากขึ้นและราคาพืชผักต่างๆ อยู่ในเกณฑ์ดี (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2541: 9)

นอกจากนี้ ผลิตภัณฑ์จังหวัดสาขาเกษตรกรรมสาขาการแปรรูปด้านเกษตร เช่น รุ๋นน้ำมะพร้าว น้ำตาลมะพร้าว ลดลงตลอดช่วงปี พ.ศ. 2535-2539 โดยปี พ.ศ. 2535 มีมูลค่า 179.652 ล้านบาท ปี พ.ศ. 2536 มีมูลค่า 79.562 ล้านบาท ปี พ.ศ. 2537 มีมูลค่า 94.264 ล้านบาท ปี พ.ศ. 2538 มีมูลค่า 132.776 ล้านบาท และปี พ.ศ. 2539 มีมูลค่า 126.636 ล้านบาท (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2541: 6) ซึ่งแนวโน้มดังกล่าวยังคงสืบเนื่องถึงปี พ.ศ. 2541 ที่มีมูลค่ายังคงที่ เพราะเกษตรกรลดการแปรรูปเอง แต่จำหน่ายผลผลิตให้พ่อค้าท้องถิ่นซึ่งนำไปจำหน่ายต่อหรือนำไปแปรรูปเพื่อจำหน่าย เพราะขาดแคลนแรงงานภาคเกษตร ซึ่งเคลื่อนย้ายสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น

⁷⁹ โดยประกอบด้วยที่นา 6,248 ไร่ (ร้อยละ 4.54) ปลูกพืชสวน 126,034 ไร่ (ร้อยละ 91.57) พืชผัก 4,223 ไร่ (ร้อยละ 3.07) ไม้ดอก ไม้ประดับ 1,147 ไร่ (ร้อยละ 0.82) (สำนักงานสถิติแห่งชาติ อ้างใน อารมณ จันทรสมวงศ์ 2541: 93)

ประกอบกับต้นทุนการแปรรูปค่อนข้างสูง และไม่มีเวลาพอ (เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2539: 44; สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร 2540: 9, 10; เขตเกษตรเศรษฐกิจที่ 17 2541: 4, 8) ฉะนั้น การผลิตภาคเกษตรในเขต จ.สมุทรสงคราม ซึ่งรวมถึงย่านบางนางลี่จึงมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง

4. การปรับตัวต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบ

ถึงแม้การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ เช่น ถนน และเขื่อน เพื่อส่งเสริมการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ การส่งเสริมอุตสาหกรรมประมงทะเลและอุตสาหกรรมต่อเนื่อง รวมทั้งการดำเนินนโยบายปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร จะส่งผลกระทบต่อย่านบางนางลี่และชาวลุ่มน้ำแม่กลองโดยรวมอย่างสำคัญดังข้างต้น แต่ชาวบางนางลี่ไม่ได้อยู่ในสถานะของผู้ยอมจำนนโดยดุษณี หรือตกเป็น “เหยื่อการพัฒนา” หรือเป็นผู้ถูกกระทำอย่างไรทางผู้ เพราะภายใต้กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวซึ่งส่งผลให้ย่านบางนางลี่มีสภาพเป็น “ชุมชนชายขอบการพัฒนา” จากเดิมที่เป็นย่านที่มีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างมาก ชาวบางนางลี่ได้ปรับตัวตอบสนองทั้งในแง่ของการประกอบอาชีพและการตั้งถิ่นฐาน โดยในด้านการประกอบอาชีพ ชาวบางนางลี่ได้ปรับเปลี่ยนไปปลูกไม้ผลจำพวกส้มโอรวมทั้งลิ้นจี่ในบางพื้นที่แทนการทำมะพร้าวน้ำตาล ขณะที่แรงงานหนุ่มสาวซึ่งได้กลายเป็นแรงงานส่วนเกินของระบบการผลิตสวนไม้ผลได้ถูกจัดสรรไปสู่การผลิตนอกภาคเกษตร เช่น การเป็นพนักงานโรงงาน ส่วนในด้านการตั้งถิ่นฐาน ชาวบางนางลี่จำนวนหนึ่งได้ย้ายมาปลูกสร้างบ้านเรือนริมถนนจากเดิมที่ปลูกสร้างบ้านเรือนริมแม่น้ำลำคลอง เพื่อตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงด้านเส้นทางการคมนาคมและเส้นทางการค้า แม้จะยังมีบางส่วนที่ยังคงปลูกสร้างบ้านเรือนริมน้ำเช่นเดิม โดยมีถนนสายย่อยหรือซอยเชื่อมต่อกับถนนหลักอีกทอดหนึ่ง เนื้อหาหัวข้อนี้นแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงการปรับตัวของชาวบางนางลี่ต่อผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงในด้านอาชีพ ทั้งในส่วนของ การปลูกไม้ผลเศรษฐกิจชนิดอื่น การเป็นพนักงานโรงงาน รวมทั้งการทำล้งมะพร้าว ขณะที่อีกส่วนกล่าวถึงการปรับตัวของชาวบางนางลี่ต่อการเปลี่ยนแปลงเส้นทางการคมนาคมและเส้นทางการค้าด้วยการปรับเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ดังแสดงให้เห็นเป็นลำดับ

4.1 การปรับเปลี่ยนระบบการผลิต

4.1.1 การทำสวนผลไม้: การปรับตัวต่อปัญหาน้ำเค็มและปัญหาการทำน้ำตาลมะพร้าว

นอกเหนือจากการอพยพไปทำงานที่อื่น ซึ่งส่วนใหญ่จะไป “เผาถ่าน ทำไร่ รับจ้าง บางนางลี่หมู่ 5 เขาก็ไปรับจ้างข้างบนกัน ไประเบิดหินที่เขาสูงกันเป็นส่วนใหญ่”⁸⁰ ทั้งที่สวนไปเหลือแต่คนแก่ คนที่ไม่มีที่ไม้กลับเลย แต่คนที่มีที่จะกลับมา” (เดช พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) โดยเฉพาะครอบครัวที่มีขนาดเล็กจะโยกย้ายไปทำมาหากินที่จังหวัดใกล้เคียงเป็นการถาวร เช่น จ.กาญจนบุรี และ จ.ราชบุรี ชาวบางนางลี่บางส่วนปรับตัวต่อปัญหาน้ำ

⁸⁰ การระเบิดหินที่เขาสูงเป็นอาชีพที่ดำเนินมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดังที่สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพทรงบันทึกไว้เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลราชบุรี ความว่า “พวกที่อยู่ในบริเวณเขานี้ทำมาหากินหลายอย่าง คือทำนาเป็นพื้นและทำไร่น้อยหน่าด้วย เวลาสิ้นการนาต่อยหินขายไปเผาปูน การทำหินในเวลานี้ราคาขึ้นมีคนทำมากไม่ทันขาย เพราะมีคนมาตั้งเตาเผาปูนมากขึ้น... คนหนึ่งทำไม่ใคร่จะได้มากเหมือนเมื่อก่อน พวกพระยาสมุหเสนาได้ระบิดในการทำถาวรวัตถุ เมื่อวันไปถึงเขาสูงได้ยินเสียงหลายตุ้ม” (สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ 2515: 29-30)

เค็มหนุนสูงจากการที่เขื่อนศรีนครินทร์เริ่มกักเก็บน้ำด้วยการนำผลไม้ชนิดใหม่มาปลูกแทนมะพร้าว ได้แก่ ส้มโอ เพราะเป็นพืชที่ทนสภาพน้ำกร่อยได้ดีกว่า (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542: 142) ดังที่ ชาวบางนางลี่รายหนึ่งกล่าวว่า “เริ่มมีการหันมาปลูกส้มโอช่วงปี 2525 เพราะว่ามะพร้าวโดนน้ำเค็มไม่ให้น้ำตาล ตอนแรกมีคนละต้น 2 ต้น แต่ปลูกมากเมื่อปี 2535 ที่สวนต้องมีอย่างน้อย 10 ต้น [เพราะ] ส้มโอราคาดี ดินก็ เหมาะด้วย” (จ. สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) นอกจากนี้ ชาวบางนางลี่บางรายได้ทดลองนำลิ้นจี่มา ปลูกแทนมะพร้าวน้ำตาล ซึ่งส่วนใหญ่เป็น “คนหมู่ 2 บางนางลี่เอาลิ้นจี่มาปลูก เพราะว่าดินเขาดี ติดแม่น้ำ” (เพ็ง อ่าง)

นอกจากปัญหาน้ำเค็มแล้ว การหันมาปลูกไม้ผลจำพวกส้มโอและลิ้นจี่ของชาวบางนางลี่ยังเป็นการปรับตัวต่อปัญหาและความเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ อีก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือปัญหาในการทำน้ำตาลมะพร้าวซึ่งมีหลาย ลักษณะ ประการแรกคือปัญหาด้านอายุของชาวสวนที่นับวันมีแต่จะมากขึ้น ดังรายหนึ่งที่ “ทำสวนตั้งแต่อายุ 14 ปี เพิ่งเลิกเมื่อมาอยู่ที่นี้ตั้งแต่อายุ 50 ปี เลิกเพราะว่าป็นไม่ไหว” (อินทร์ ทรัพย์สัน, สัมภาษณ์ 13 ธันวาคม 2544) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “ขึ้นตาลตั้งแต่อายุ 12 ปี รับจ้างขึ้น แต่พออายุมาก หัวเข้าไม่ดี ขาไม่ดี เลยเลิกขึ้น” (ลิ้นจี่ หอม สุคนธ์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) ชาวบางนางลี่ที่สูญเสียเล้านี้จึงหันมาปลูกไม้ผลจำพวกส้มโอแทน ดังที่ชาว บางนางลี่รายหนึ่งกล่าวว่า “เจ้าของสวนแก่ขึ้นตาลไม่ไหว เลยเพิ่มส้มโอ” (จ. สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) ปัญหาประการถัดมาคือความเหนื่อยยากลำบาก กล่าวคือ “ทำตาลเหนื่อยทั้งปี ไม่มีพัก ชาวนายังมีเวลาพัก ทำแค่ 3 เดือน ฝนตกเป็นเดือนๆ ก็ยังทิ้งไม่ได้ มันทุเรศมากคนตาลนะ วันเดียวก็เสียแล้ว ฝากลูกอ่อนกับใครก็ได้ ทำอะไรไม่ได้เลย สวนส้มสบายกว่า ยังมีเวลาว่าง” (ทุเรียน ดวงฤๅมเมศ, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2544) ปัญหา ประการที่สามคืออันตรายในการขึ้นต้นตาล เพราะนอกจากอาจประสบกับสัตว์มีพิษเช่นตะขาบและงูบนต้น มะพร้าวแล้ว โอกาสที่จะพลาดตกต้นมะพร้าวสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ชาวบางนางลี่แทบทุกคนล้วนแต่มี ประสบการณ์ “ตกตาล” กันทั้งสิ้น ดังรายหนึ่งที่ “เคยตก 3 ครั้ง ครั้งแรกอายุ 16 ปี ลงมาแขนหักหลังเดาะ สูง 4 วา รักษาหมอชาวบ้านด้วยการเข้าเฝือก แขนยังเปื่อยอยู่เลย ตกเพราะเผลอ ไปคว่ำทางเหลือง เลยหลุดลงมาติดมือ ตก ลงมาสลบ เขาไปอุ้มกลับมาบ้านก็ยังไม่รู้สึกตัว แต่ไม่เข็ด ขึ้นอีก ต่อมาอายุประมาณ 30 ปี มีลูก 3 คนแล้ว พะอง ล้มหายหลังลงมา 3 วา แขนที่มลงมาเดาะ ขึ้นตาลไม่ได้เป็นเดือน หนที่ 3 ครูดลงมาตั้งแต่บนยอด ตีนหลุด ประสานมือครูดลงมาจนเหลืออีก 1 วาจึงหลุดหายหลังลงมา ท้องได้ 7 เดือน ถ้าคว่ำหน้าลงมาลูกตายแน่ พวก เห็นแล้วก็วิ่งมาห้ามกัน เพราะเขาถือว่าไม่ให้ผีทับ แล้วเขาก็เรียกให้เรากลับบ้าน ไม่กลับ พอหายจุกก็ขึ้นตาลจน แล้ว” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 25 เมษายน 2545) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “เคยตก พะองหักมันตีหัวด้วย สลบไป เลย ตื่นขึ้นมาเอ๊ะอะไรกันนี้ เราอยู่ที่ไหน เสร็จแล้วแกะมีดออกเดินกลับบ้าน ถึงกินนอนเลย ตอนหลังเขารู้เลยไปต้ม ยามาให้กิน” (ทุเรียน ดวงฤๅมเมศ, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2544) กล่าวกันว่าในปี พ.ศ. 2512 ชาวบางนางลี่ตก ต้นมะพร้าวตาลกันมาก บางบ้านมีผู้เสียชีวิตเพราะตกต้นมะพร้าวตาลถึง 4 ศพ (ประชุมกลุ่มวัดบางแคกลาง, 18 กันยายน 2545)

ปัญหาในการทำน้ำตาลมะพร้าวประการที่สี่คือการที่วงมะพร้าวเริ่มให้น้ำตาลน้อยลง ขณะที่อุปสรรคในการ ทำน้ำตาลปีบกลับมีราคาสูงขึ้น จึงไม่คุ้มทุนที่จะทำน้ำตาลมะพร้าวอีกต่อไป ดังชาวบางนางลี่รายหนึ่งที่ “เลิก ตาลเพราะน้ำตาลถูก น้ำตาลหมดงวง เพราะหมดอายุมะพร้าว เหลือแค่ 18 ต้นที่ออกงวงจาก 70 ต้น ค่าใช้จ่ายสูง

รายได้น้อย” (สุกัญญา ท่วมศิริ, สัมภาษณ์ 22 พฤศจิกายน 2544) ปัญหาประการที่ห้าเป็นปัญหาการขาดแคลนแรงงาน ซึ่งส่วนใหญ่ถูกดูดซับไปโดยภาคอุตสาหกรรมดังจะได้กล่าวถึงต่อไป ส่วนปัญหาอีกประการเกี่ยวข้องกับเชื้อเพลิง เพราะฟืนเริ่มหายากขึ้น อีกทั้งเมื่อฝนตก ฟืนเปียก ไม่สามารถใส่ไฟได้ (ลีนจี้ หอมสุคนธ์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) ฯลฯ

ฉะนั้น เมื่อผนวกกับปัญหาน้ำเค็มข้างต้นจึงส่งผลให้การทำน้ำตาลมะพร้าวบางนางลี้ลดลงจนแทบหมด จาก “เมื่อก่อนขึ้นตาลร้องเพลง หนุ่มสาวขึ้นไปจับกันไป เดียวนี้ไปสวนเงียบ ที่เหงาๆ ก็เลิกกันไปหมด” (สุรีย จันทรรอด, สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2545) โดยการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านของสำนักงานสถิติแห่งชาติในปี พ.ศ. 2545 พบว่าในเขต ต.บางนางลี่ มีครัวเรือนที่ยังคงทำน้ำตาลมะพร้าว 14 ครัวเรือน แบ่งเป็นหมู่ 1 จำนวน 2 ครัวเรือน หมู่ 4 จำนวน 10 ครัวเรือน และหมู่ 5 จำนวน 2 ครัวเรือน ขณะที่ตำบลใกล้เคียงไม่ว่าจะเป็น ต.บางแค ต.ปลายโพรงพาง หรือ ต.สวนหลวง การสำรวจไม่พบว่ามีครัวเรือนใดยังคงทำน้ำตาลมะพร้าว (http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

ทั้งนี้ การที่ชาวบางนางลี้มาสัมผัสและลิ้มชิมมาปลูกแทนมะพร้าวน้ำตาลเป็นการปรับเปลี่ยนตามรูปแบบการเพาะปลูกของย่านใกล้เคียง โดยเฉพาะ ต.แควอ้อม⁸¹ ซึ่งมีชื่อเสียงในด้านการทำสวนผลไม้มาแต่อดีต ดังชาวบางนางลี้รายหนึ่งที่ “ปลูกส้มโอมากกว่า 20 ปีแล้ว ไปเห็นที่คลองแควอ้อม” (ทวีป สุริยะ, สัมภาษณ์ 20 ตุลาคม 2544) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “เรารู้จักคนเยอะ เจอหน้าก็ทักทายกัน เข่าว่าบ้านเขา [ต.แควอ้อม] ไม่ได้ทำตาล ลงสัมผัสลิ้นจี่ เราเลยลองมาปลูกดูมั่ง” (จจ สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) โดยชาวบางนางลี้ที่ปรับเปลี่ยนมาปลูกส้มโอหรือลิ้นจี่เป็นรายแรกๆ มักได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบางนางลี้รายอื่นๆ ในทางลบ แต่เมื่อประสบความสำเร็จ ชาวบางนางลี้รายอื่นๆ ก็พากันปลูกตาม⁸² ดังรายหนึ่งที่ “พื้นดินมะพร้าวหมด ลงสัมผัส เขาว่าไอ้ช่วยบ้า ผมปลูกคนแรกได้ผลดี พอเขารู้ว่าเรามีสัมผัสเขาก็มาติดต่อซื้อหน้าบ้าน คนอื่นเห็นก็เลยปลูกตามๆ กันมา” (บุญช่วย อันพิทักษ์, สัมภาษณ์ 5 กุมภาพันธ์ 2545) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “ตอนเราลงสัมผัสโค่นมะพร้าวเขาว่าตาจะท่าจะบ้า แต่ว่าพอสัมผัสออกเขาก็ทำตามกัน เรียกว่าหมู่ 5 ผมเป็นคนทำคนแรก ตอนลงลิ้นจี่เข่าว่านายท่าจะบ้า ผมก็ลองปลูกดูอีก” (จจ สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) เป็นอาทิ

ส้มโอที่ชาวบางนางลี้นำมาปลูกเป็นพันธุ์ขาวใหญ่ ซึ่ง “บ้านตามีมีเงินไปซื้อที่ตลาดพลู วงเวียนใหญ่ แล้วเอาพันธุ์มาปลูก” (บุญส่ง เดี่ยวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) ผลมีขนาดใหญ่ ค่อนข้างแบน น้ำหนักประมาณ 1,200–2,300 กรัม ถ้าปลูกในดินที่อุดมสมบูรณ์หรือดูแลรักษาดีผลจะมีขนาดใหญ่ น้ำหนักประมาณ 3-4 กิโลกรัม มีก้านประมาณ 12-16 ก้านต่อผล ผงในก้านมีสีชมพูเรื่อๆ ผงนอกก้านมีสีชมพู กุ้ง (ก้านเนื้อในแต่ละก้านที่รวมเป็นก้านใหญ่) มีสีขาวอมเหลืองจนถึงน้ำตาลอ่อนอมชมพูเล็กน้อย ขนาดของก้านค่อนข้างใหญ่ เกาะตัวกันแน่นไม่หลุดร่วงง่าย มีน้ำมากแต่ไม่แฉะ รสหวานอมเปรี้ยวเล็กน้อย มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว เมล็ดใหญ่และมี

⁸¹ ขณะที่ชาวสวนแควอ้อมรายที่เคยเปลี่ยนจากการทำสวนผลไม้มาเป็นมะพร้าวตาล “ตอนหลังสวนมะพร้าวกลับไปทำสวนลิ้นจี่กัน” (กมล จันบุญมี, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

⁸² ดังชาวบางนางลี้รายหนึ่งที่ “ปลูกส้มเพราะว่าบ้านอื่นเขาปลูก แล้วเดิมมีส้ม 2-3 ต้น ขายดีไม่พอขาย ก็เลยคิดว่าปลูกส้มดีกว่า แต่ก็ไม่เสียนะ ค่อยๆ ปลูกไป ตอนนั้นส้มเป็นหลัก กล้วยปน” (โสภณ พุ่มชา, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546)

จำนวนน้อย เกะออกจากเปลือกง่าย ช่วงสัมป้อออกดอกในช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ ตัดขายได้ในเดือนสิงหาคม-กันยายน รองลงมาออกในช่วงเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ตัดขายได้ในเดือนธันวาคม-มกราคม (สมคิด เทียมรัมย์ 2544: 17-8; สุพัฒน์ ระเบียบพิช 2545ข: 199) ทั้งนี้ สัมป้อพันธุ์ขาวใหญ่เป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้และชื่อเสียงให้กับชาวบางนางลี่และชาวสวนอัมพวาโดยรวมอย่างมาก (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542: 142)⁸³

ส่วนลิ้นจี่ที่ชาวบางนางลี่นำมาปลูกเป็นพันธุ์คอมพิวเตอร์ หรือคอมพิวเตอร์ หรือหอมลำเจียก ซึ่งมีลำต้นเตี้ย รสชาติหวาน หอม กรอบ เกิดจากการที่นายติ ชาวบ้านหมู่ 5 ต.แควอ้อม ซึ่งเคยบวชพระหลายพรรษาที่วัดบางเกาะเทพศักดิ์ ได้นำเมล็ดลิ้นจี่มาเพาะหลายเมล็ด แต่มี 3 เมล็ดที่งอกจึงนำไปปลูกไว้ในสวนในปี พ.ศ. 2397 เรียกว่าพันธุ์ไทย ต่อมานายเบื่อง ขจรผล พี่ชายอดีตเจ้าอาวาสวัดบางเกาะฯ ได้นำกิ่งพันธุ์จากบุตรเขยของนายติไปปลูกจนเติบโต มีทรงพุ่มเตี้ยผิดปกติ เมื่อถึงคราวตกผล ติดผลดก มีผลใหญ่ สีสวย เนื้อแห้ง รสหอมหวาน จึงหารีหรือกับเพื่อนฝูงว่าควรตั้งชื่อว่าอ้อม ต่อมาชาวบ้านแถบนี้ได้ใช้ชื่อนี้เรียกลิ้นจี่พันธุ์นี้ด้วย ต่อมาปี พ.ศ. 2509 กำนัน ต.แควอ้อม ร่วมกับชาวสวนลิ้นจี่แถบแควอ้อมจัดงานประกวดลิ้นจี่ขึ้นเป็นครั้งแรกที่บริเวณต้นสายพันธุ์ หมู่ 5 ต.แควอ้อม หลังวัดบางเกาะฯ มีการส่งลิ้นจี่เข้าประกวดหลายพันธุ์ คณะกรรมการตัดสินจากกรมส่งเสริมการเกษตรใช้วิธีการชิมแต่ละพันธุ์ แล้วตัดสินให้ลิ้นจี่พันธุ์อ้อมได้รับรางวัลที่ 1 เพราะมีรสหวาน หอม เนื้อแห้ง หนา และมีสีส้มสวยงาม ส่งผลให้ชาวแควอ้อมและบริเวณใกล้เคียงหันมาปลูกลิ้นจี่พันธุ์นี้มากกว่าพันธุ์อื่นๆ และอีก 2 ปีต่อมาครูใหญ่โรงเรียนวัดบางเกาะฯ ได้จัดงานประกวดลิ้นจี่เป็นครั้งที่ 2 บริเวณสนามหน้าโรงเรียน คณะกรรมการตัดสินจากกรมส่งเสริมการเกษตรเห็นว่าชื่อสายพันธุ์อ้อมเป็นชื่อที่ไม่สุภาพ จึงมีมติให้ตัดคำว่าอ้อมออก คงเหลือแต่คอมพิวเตอร์ และใช้เรียกชื่อลิ้นจี่พันธุ์นี้ตั้งแต่นั้นมา (สุพัฒน์ ระเบียบพิช 2545ก: 189-90)⁸⁴

สัมป้อเป็นผลไม้เขตร้อนหรือกึ่งร้อนที่ต้องการน้ำมาก ปริมาณครั้งละน้อยๆ แต่บ่อยครั้ง ทนแล้งไม่ได้นานสามารถปลูกได้ได้ดีในดินเกือบทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นดินทราย ดินร่วน ดินปนทราย ดินเหนียว หรือดินลูกรัง แต่จะเจริญงอกงาม ผลดกและคุณภาพดีในพื้นที่ดินโปร่ง ร่วนซุยกึ่งเหนียว มีอินทรีย์วัตถุอยู่มาก ระบายน้ำได้ดี ระดับหน้าดินควรลึกอย่างน้อย 1 เมตร เพราะรากสัมป้อโดยทั่วไปสามารถหยั่งลึกลงในดินได้ถึง 5 เมตร การปลูกในที่ดินน้ำท่วมไม่ถึงจะได้ต้นสัมป้อที่ใหญ่และอายุยืน เพราะรากสามารถเจริญได้เต็มที่และแผ่ขยายออกไปหาอาหาร

⁸³ ทั้งนี้ หากพิจารณาสภาพธรรมชาติของภาคต่างๆ สัมป้อซึ่งเป็นพืชสกุลส้มไม่น่าเป็นพืชดั้งเดิมของไทย สันนิษฐานว่าอาจมาจากดินแดนจีนตอนใต้โดยทางบก จากหมู่เกาะมลายูโดยทางทะเล หรือจากประเทศจีนโดยทางทะเล (สมคิด เทียมรัมย์ 2544: 9-10) โดยแหล่งปลูกสัมป้อที่สำคัญในอดีตอยู่บริเวณปากน้ำเจ้าพระยา คือ นครชัยศรีและบางปะกอก ซึ่งมีระบบชลประทานดีและมีการปลูกแบบยกร่องพร้อมกับการปลูกพืชแซมและให้ร่มเงา (กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2535: 13-4)

⁸⁴ สันนิษฐานว่าลิ้นจี่สมุทรสงครามเป็นลิ้นจี่ที่มาจากเมืองจีน โดยพ่อค้าชาวจีนได้นำเมล็ดลิ้นจี่เข้ามาขายหรือนำมาฝากญาติที่อาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำแม่กลองและแควอ้อมในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ยุคนั้นมีลิ้นจี่หลายพันธุ์ เพราะปลูกด้วยเมล็ด จึงกลายพันธุ์ บางต้นกลายพันธุ์ไปในทางที่ดี สามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จนยุคต่อมาชาวสวนนิยมปลูกกันมากขึ้น การขยายพันธุ์จึงใช้วิธีตอนกิ่ง ซึ่งจะไม่กลายพันธุ์ ให้ผลเร็ว ต้นเป็นพุ่มสวยงาม ไม่สูง ง่ายต่อการเก็บเกี่ยว เช่น พันธุ์ไทย กะโหลกใบยาว จีน ลำเนาแก้ว สาแหรกทอง ส่วนพันธุ์ที่นิยมปลูกกันมากและสร้างชื่อเสียงให้ จ.สมุทรสงคราม จนพื้นที่ใกล้เคียงหลายแห่งนำไปขยายพื้นที่ปลูกคือพันธุ์คอมพิวเตอร์ (สุพัฒน์ ระเบียบพิช 2545ก: 189)

ได้ไกลๆ ส้มโอสสามารถปลูกได้ทุกภูมิภาคของประเทศ แต่แหล่งผลิตส้มโอที่มีคุณภาพดีส่วนใหญ่อยู่ในภาคกลาง และภาคตะวันตก (กองวิจัยเศรษฐกิจการเกษตร 2535: 13-4; สมคิด เทียมวัศมี 2544: 7; สุพัฒน์ รัชปพิช 2545 ข: 200) เช่นเดียวกับลิ้นจี่ที่แม้สามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินหลายประเภท แต่เจริญเติบโตได้ดีที่สุดในดินค่อนข้างเหนียว แต่ร่วนซุย หน้าดินดี ผิวดินหนา อุดมด้วยอินทรีย์วัตถุ อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลอง และต้องเป็นดินที่ระบายน้ำได้ดี ไม่แฉะ เมื่ออายุ 4-5 ปีลิ้นจี่จะออกดอกให้ผล ส่วนใหญ่จะให้ผลปีเว้นปี ลิ้นจี่ต้องการอากาศหนาวเย็นประมาณ 18 องศาเซลเซียส ในช่วงพักตัวก่อนออกดอกติดต่อกันประมาณ 100 ชั่วโมง ถ้าอุณหภูมิต่ำแต่ฝนตกมาก ลิ้นจี่จะไม่ได้พักตัว แทนที่จะออกดอกจะแตกใบอ่อนแทน ตำบลที่ปลูกลิ้นจี่มากในเขต อ.อัมพวา ได้แก่ ต.แควอ้อม ต.เหมืองใหม่ และ ต.บางแค (สุพัฒน์ รัชปพิช 2545ก: 191-3)

เพราะเหตุที่ส้มโอและลิ้นจี่สามารถเจริญเติบโตได้ดีในดินที่มีคุณสมบัติเฉพาะดังกล่าว การกระจายตัวของพื้นที่ปลูกไม้ผลทั้งสองชนิดในเขต ต.บางนางลี่ จึงไม่สม่ำเสมอ ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของดินรวมทั้งน้ำในแต่ละบริเวณ ดังรายละเอียดแสดงในตารางที่ 5

ตารางที่ 5 แสดงจำนวนครัวเรือนและพื้นที่ปลูกส้มโอและลิ้นจี่ในหมู่บ้านต่างๆ ใน ต.บางนางลี่ ปี พ.ศ. 2545

ไม้ผล	หมู่ 1		หมู่ 2		หมู่ 3		หมู่ 4		หมู่ 5	
	ครัว	ไร่	ครัว	ไร่	ครัว	ไร่	ครัว	ไร่	ครัว	ไร่
ส้มโอ	30	150	85	400	10	50	70	400	20	210
ลิ้นจี่	20	65	85	400	10	60	-	-	18	80

(ที่มา: ปรับปรุงจาก http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าส้มโอสสามารถปลูกได้ในทุกหมู่บ้านของ ต.บางนางลี่ โดยเฉพาะบริเวณหมู่ 4 และหมู่ 5 ที่อยู่ปลายคลอง น้ำกร่อย และดินค่อนข้างเค็ม จำนวนครัวเรือนและพื้นที่ปลูกส้มโอก่อนข้างมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับลิ้นจี่ที่หมู่ 4 ไม่มีครัวเรือนใดปลูก ขณะที่หมู่ 5 แม้จะมีครัวเรือนจำนวน 18 ครัวเรือนปลูกลิ้นจี่ ซึ่งใกล้เคียงกับจำนวนครัวเรือนที่ปลูกส้มโอมาก ทว่าเนื้อที่การปลูกลิ้นจี่กลับมีเพียง 80 ไร่ ขณะที่เนื้อที่ปลูกส้มโอมีมากถึง 210 ไร่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าพื้นที่เขตหมู่ 4 และหมู่ 5 ไม่เหมาะสำหรับการปลูกลิ้นจี่ เปรียบเทียบกับพื้นที่ในเขตหมู่ 2 และหมู่ 3 ซึ่งอยู่ใกล้คลองสายใหญ่และแม่น้ำแม่กลองมากกว่า สามารถปลูกลิ้นจี่ได้ค่อนข้างดี โดยหมู่ 2 มีจำนวนครัวเรือนและพื้นที่ปลูกลิ้นจี่มากที่สุด คือ 85 ครัวเรือน 400 ไร่ ซึ่งเท่ากับจำนวนครัวเรือนและพื้นที่ปลูกส้มโอ กล่าวกันว่าพื้นที่การปลูกลิ้นจี่ในเขตหมู่ 2 มีจำนวนมากกว่าหมู่บ้านใดๆ ในเขต อ.อัมพวา ขณะที่หมู่ 3 แม้จะมีจำนวนครัวเรือนและพื้นที่ปลูกลิ้นจี่น้อยกว่าหมู่ 2 แต่ก็มีจำนวนพื้นที่ปลูกลิ้นจี่มากกว่าส้มโอทั้งที่มีจำนวนครัวเรือนที่ปลูกไม้ผลทั้งสองชนิดนี้เท่ากัน⁸⁵

⁸⁵ ทั้งนี้ แม้ชาวบ้านบางลี่จะหันมาปลูกส้มโอกันมาก ทว่าในเชิงวิทยาศาสตร์การเกษตร การปลูกส้มโอในย่านบางลี่ด้วยระบบยกร่องไม่ใช่สภาพที่เหมาะสม เพราะการปลูกส้มโอในที่ลุ่มหรือแบบยกร่องระบบรากจะถูกจำกัดอยู่ในพื้นที่แคบๆ ทำให้ต้นมีขนาดเล็ก ไม่แข็งแรง อ่อนแอต่อโรคและแมลง ให้ผลผลิตต่ำและมีอายุสั้น ขณะเดียวกันน้ำที่ส้มโอต้องการคือน้ำจืด ไม่ใช่ น้ำกร่อยหรือน้ำเค็ม

ภาพที่ 40 แสดงสวนส้มโอใน ต.บางนางลี่

ภาพที่ 41 แสดงสวนลิ้นจี่ใน ต.บางนางลี่

นอกจากนี้ ในการปลูกส้มโอและลิ้นจี่ชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงมักโค่นต้นมะพร้าว น้ำตาลทิ้งจนหมดแล้วจึงปลูกส้มโอและลิ้นจี่⁸⁶ ดังรายหนึ่งที่ “โค่นมะพร้าวลงส้มแทน เพราะมะพร้าวไร่หนึ่งได้ 32 ต้นเต็มที แล้วที่น้อย แค่นี้เดียว ลงทุนจ้างโค่นมะพร้าวต้นละ 20 บาท จากนั้นก็ขุดหลุมด้วยตัวเอง แล้วไปซื้อกิ่งส้มของพี่เมีย กิ่งละ 10 บาท 60 กิ่ง 600 บาท มาลงเอง” (สุนทร อ้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “ตอน

(สมคิด เทียมรัมย์ 2544: 28-9) ฉะนั้น การที่ชาวบางนางลี่เลือกปลูกส้มโอและให้ผลดีจนมีชื่อเสียงไปทั่ว จึงเป็นประเด็นที่ต้องตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบร่วมกันอยู่มาก ว่าเป็นเพราะเหตุใด มีเงื่อนไขหรือปัจจัยเฉพาะอะไร ฯลฯ

⁸⁶ แต่ก็มีบางรายที่ไม่ได้โค่นต้นมะพร้าวเพื่อปลูกส้มโอ เพราะเห็นว่า “สวนส้มต้องลงทุน ต้องใส่ปุ๋ย มะพร้าวไม่ต้องลงทุนอะไร ปีหนึ่งไม่ต้องรดน้ำก็ไม่ตาย” (หวล เต็งสกุล, สัมภาษณ์ 13 ธันวาคม 2544) ซึ่งกรณีเช่นนี้มีจำนวนไม่มาก

แรกแม่บ้านเขาหวังไม่ให้โคน แล้วที่โคนหมดก็เมื่อเขาเสียแล้ว ตอนนั้นมะพร้าวลูกละ 6 สลึง” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) ขณะที่บางรายยังคงรักษาต้นมะพร้าวไว้บางส่วน “ไม่โค่นทิ้ง เพราะคิดว่าปู่ตายยายเราอยู่ได้ด้วยมะพร้าว” (สุกัญญา ท่วมศิริ, สัมภาษณ์ 22 พฤศจิกายน 2544) โดยต้นมะพร้าวที่ไม่ได้โค่นทิ้งชาวบางนางลี่จะเก็บผลขาย หรืออาจจะ “จ้างเขาเก็บลูก แล้วเรามาทิวขาย พอเย็นเขาก็มาซังก็โลไป” (หวล เต็งสกุล, สัมภาษณ์ 13 ธันวาคม 2544) แต่ใน 2 กรณีหลังนี้มีจำนวนไม่มาก ซึ่งการที่ชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงส่วนใหญ่เลิกทำน้ำตาลมะพร้าวแล้วหันมาปลูกผลไม้ชนิดต่างๆ ดังกล่าวส่งผลให้แบบแผนการใช้ที่ดินแถบนี้เปลี่ยนแปลงไปค่อนข้างมาก ดังรายละเอียดแสดงในตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แสดงการใช้ที่ดินย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงในปี พ.ศ. 2535 และปี พ.ศ. 2545 (หน่วย: ไร่)

ไม้ผล	ต.บางแค		ต.บางนางลี่		ต.ปลายโพงพาง	
	พ.ศ. 2535	พ.ศ. 2545	พ.ศ. 2535	พ.ศ. 2545	พ.ศ. 2535	พ.ศ. 2545
มะพร้าวตาล	1,404	55	2,235	41	7,822	1,032
มะพร้าวผล	952	840	1,501	2,413	1,432	3,697
ส้มโอ	189	659	67	451	20	222
ลิ้นจี่	173	225	50	120	20	-
โกโก้	77	-	27	-	10	-
มะม่วง	73	73	14	2	41	25

(ที่มา: ปรับปรุงจากกรมส่งเสริมการเกษตร 2535ก: 19; 2535ข: 16; 2535ค: 15; สำนักงานเกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม 2545: 28-9)

จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าในปี พ.ศ. 2535 พื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ในทั้ง 3 ตำบลคือพื้นที่ปลูกมะพร้าวตาล รองลงมาคือมะพร้าวผล นอกนั้นเป็นส้มโอและลิ้นจี่ตามลำดับ ยกเว้น ต.ปลายโพงพาง ที่พื้นที่ปลูกมะม่วงสูงเป็นลำดับสาม ทว่าในปี พ.ศ. 2545 สัดส่วนของพื้นที่การปลูกพืชดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไป โดยนอกจากพื้นที่การปลูกมะพร้าวตาลจะลดลงอย่างมาก ขณะที่พื้นที่ปลูกมะพร้าวผลเพิ่มขึ้นมามีสัดส่วนสูงสุด ที่สำคัญพื้นที่ปลูกมะพร้าวโดยรวมก็ลดลงอย่างมากเช่นกัน โดยพื้นที่การปลูกส้มโอและลิ้นจี่ขยายตัวเพิ่มขึ้นในทุกตำบล ขณะที่พื้นที่การปลูกโกโก้แม้จะไม่มีข้อมูลในปี พ.ศ. 2545 แต่ก็สามารถอนุมานได้ว่าลดลงไปจนหมด หรือถึงแม้จะยังหลงเหลืออยู่ก็ไม่ได้มีฐานะเป็นพืชเศรษฐกิจ คงถูกปล่อยทิ้งไว้ให้เหี่ยวเฉาตายเอง ซึ่งการปล่อยไม้ผลทิ้งไว้โดยไม่แสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจเช่นที่ว่านี้เกิดขึ้นในกรณีของมะพร้าวผลอย่างสำคัญ เพราะแม้พื้นที่ปลูกมะพร้าวผลเพิ่มขึ้นจนมีสัดส่วนสูงสุดในปี พ.ศ. 2545 แต่ไม่ได้หมายความว่าชาวบางนางลี่ขยายพื้นที่เพาะปลูกมะพร้าวผลตรงกันข้าม พื้นที่การปลูกมะพร้าวผลที่เพิ่มขึ้นเป็นผลมาจากการที่ชาวบางนางลี่เลิกทำน้ำตาลมะพร้าว มะพร้าวที่เคยถูกใช้ทำน้ำตาลมะพร้าวที่ยังไม่ถูกโค่นทิ้งจึงถูกนับเป็นมะพร้าวผลในการสำรวจ ทั้งที่ในความเป็นจริงชาวบาง

นางสีส่วนใหญ่ไม่ได้เก็บผลมะพร้าวขาย เพราะไม่คุ้มกับค่าจ้างป็นและเก็บ คงปล่อยให้ทิ้งไว้ให้กร้าง รอวันที่จะโค่นทิ้งเพื่อปลูกไม้ผลชนิดอื่นหรือเพื่อใช้ประโยชน์ที่ดินในลักษณะอื่นต่อไป⁸⁷

ภาพที่ 42 และ 43 แสดงสวนมะพร้าวที่กำลังถูกโค่นเพื่อปลูกส้มโอ

ภาพที่ 44 แสดงสวนมะพร้าวในสภาพกร้าง

⁸⁷ เช่นเดียวกับแถบ ต.บางน้อย อ.บางคนที ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา แม้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นสวนมะพร้าว แต่ไม่ใช่มะพร้าวสำหรับทำน้ำตาล แต่ไว้เก็บผลขาย ขณะที่บางส่วนถูกโค่นทิ้งเพื่อปลูกพืชอื่นแซม เช่น ส้มโอ ลิ้นจี่ มะม่วง กัลย (อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ 2541: 119)

ทั้งนี้ ชาวบางนางลี่ที่หันมาทำสวนผลไม้ส่วนใหญ่เห็นว่า “ปลูกส้มสบายกว่ามะพร้าวเยอะ” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) เนื่องจากไม่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากและอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องตลอดเวลา อาศัยแรงงานในครัวเรือนเพียง 1 คนก็สามารถดูแลและจัดการสวนส้มของครอบครัวได้ ซึ่ง “ต่างจากการทำน้ำตาลมะพร้าวที่ต้องทำกันทั้งครอบครัว แต่สวนไม่ต้องทำทุกคนก็ได้” (ประชุมเสนอรายงานความก้าวหน้ารอบ 1 ปี, 21 กรกฎาคม 2545) ดังชาวบางนางลี่รายหนึ่งที่ “ตอนนี้ปลูกส้ม 3-4 พันต้น ทำอยู่คนเดียว ดายหิ้วรดน้ำ ไปตี 5 ข้ามดัม 1 หม้อ กลับเที่ยง” (บุญช่วย อันพิทักษ์, สัมภาษณ์ 5 กุมภาพันธ์ 2545) นอกจากนี้ ชาวบางนางลี่ยังสามารถขายผลผลิตได้สะดวก เนื่องจากมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงที่ “แล้วแต่ใครเวียนมาซื้อก็ขาย ให้ราคาก็ดี ขาย ไม่มีเจ้าประจำ เมื่อคืนเจ้าที่ขายอยู่ที่อุทยาน ร.2 เขามาเรียกมิด เราว่าไม่มีเลย พุดง่าย ๆ ว่าส้มออกไม่ทัน” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 31 ตุลาคม 2544) หรือบางรายอาจจะบรรทุกถยนต์ไปขายเองที่ตลาด ไม่จำกัดว่าจะต้องขายให้เฉพาะ “เจ้าภาษี” เหมือนเมื่อคราวทำน้ำตาลปี๊บ อีกทั้งยังสามารถต่อรองราคาได้ ไม่เหมือนการขายน้ำตาลมะพร้าวให้ “เจ้าภาษี” ซึ่งชาวบางนางลี่ไม่สามารถต่อรองราคาขายผลผลิตได้ (ประชุมเสนอรายงานความก้าวหน้ารอบ 1 ปี, 21 กรกฎาคม 2545) ซึ่งประเด็นด้านเศรษฐกิจของการทำสวนผลไม้ดังกล่าวนี้จะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป

4.1.2 พนักงานโรงงาน: การปรับตัวต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและภาวะแรงงานส่วนเกิน

ปัจจุบันแรงงานหนุ่มสาวย่านบางนางลี่จำนวนมากประกอบอาชีพพนักงานโรงงาน⁸⁸ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการสนองต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมในเขต จ.สมุทรสงคราม และจังหวัดใกล้เคียงดังที่กล่าวแล้วก่อน

⁸⁸ อย่างไรก็ดี ในขั้นนี้ยังไม่สามารถระบุจำนวนที่แน่ชัดของชาวบางนางลี่ที่ประกอบอาชีพพนักงานโรงงาน เนื่องจากการสำรวจข้อมูลระดับหมู่บ้านในเขต ต.บางนางลี่ ในปี พ.ศ. 2545 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในหัวข้อเกี่ยวกับอาชีพหลัก 3 ลำดับแรก ไม่พบหมวดอาชีพพนักงานโรงงาน พบแต่หมวดอาชีพรับจ้าง ซึ่งอาจหมายรวมถึงอาชีพพนักงานโรงงานด้วย ทั้งนี้ ครัวเรือนใน ต.บางนางลี่ ที่ประกอบอาชีพรับจ้างมีจำนวนและสัดส่วนหรืออยู่ในลำดับที่แตกต่างกันในแต่ละหมู่บ้าน โดยหมู่ 1 มีครัวเรือนประกอบอาชีพรับจ้าง

หน้า กับอีกส่วนเป็นการพยายามจัดสรรแรงงานส่วนเกินซึ่งสืบเนื่องมาจากการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากมะพร้าวน้ำตาลเป็นสวนไม้ผล ทั้งนี้ก็เพราะว่า “พอมารู้ผลไม้นั้นก็ไม่ต้องใช้แรงงานมาก ไม่ต้องดูแลทุกวัน แค่คนแก่คนเดียวก็ดูแลได้” (ประชุมเสนอรายงานความก้าวหน้า 1 ปี, 21 กรกฎาคม 2545) จึงทำให้ครัวเรือนมีแรงงานส่วนเกินหรือเกิดภาวะการว่างงานขึ้นในครัวเรือน การทำงานโรงงานจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของการผ่องถ่ายแรงงานส่วนเกินของครอบครัว โดยเฉพาะในส่วนที่ระดับการศึกษาไม่สูงมากนัก

ขณะเดียวกันการทำงานโรงงานได้รับการพิจารณาจากชาวบางนางลี่บางรายว่าเป็นระบบการผลิตที่มีความเสี่ยงเชิงเศรษฐกิจน้อยกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานสวนผลไม้ เพราะขณะที่การทำงานสวนผลไม้มีต้นทุนการผลิตจำนวนหนึ่งแม้ในปริมาณไม่มาก รวมทั้งอาจประสบภาวะราคาผลผลิตผันผวนในบางช่วง ทว่า “ทำงานโรงงานไม่ได้ลงทุนอะไร แคล้งแรง แต่ทำสวนต้องใช้เงิน” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) จึงเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการที่ทำให้หญิงสาวบางนางลี่รายนี้เลือกที่จะทำงานโรงงานแทนการทำสวนผลไม้ นอกเหนือจากสถานะการเป็นแรงงานส่วนเกินในครัวเรือนของเธอ

นอกจากนี้ สาเหตุที่แรงงานหนุ่มสาวบางนางลี่เลือกที่จะประกอบอาชีพเป็นพนักงานโรงงานมากกว่าทำสวนผลไม้หรือน้ำตาลมะพร้าวยังประกอบด้วยเหตุผลเชิงวัฒนธรรมหรือระบบคุณค่าที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย เป็นระบบคุณค่าที่ให้ความสำคัญกับระบบการผลิตที่ใช้ “สมอง” หรือ “ความรู้” มากกว่าการใช้แรงงาน ให้ความสำคัญกับเครื่องแต่งกายที่ดูงามสะอาดสะอ้านมากกว่าเสื้อผ้าที่เปรอะเปื้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือให้ความสำคัญกับงานที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตในเมืองซึ่งมีแสงสีตระการตามากกว่างานที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชนบทที่สงบเงียบ ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งตั้งข้อสังเกตว่า “เด็กรุ่นนี้ไปติดใจโรงงานกัน งานมันสบาย ตื่นเช้าขึ้นรถ ทานข้าวฯ ได้เจอเพื่อนฝูง เห็นเมือง แสงสี” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 27 เมษายน 2545)

การออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมของหนุ่มสาวบางนางลี่เริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นช่วงที่ภาคอุตสาหกรรมในเขต จ.สมุทรสงคราม และจังหวัดใกล้เคียงยังขยายตัวไม่มาก ส่วนใหญ่จึงเป็นการไปทำงานในโรงงานแถบกรุงเทพฯ ซึ่งภาคอุตสาหกรรมขยายตัวมากแล้ว ดังหญิงสาวบางนางลี่รายหนึ่งที่ “ตอนแรกไปอยู่บางนา เพราะว่าตอนนั้นโรงงานแถวมหาชัยยังไม่ค่อยมี” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) จนกระทั่งเมื่อภาคอุตสาหกรรมแถบภูมิภาคตะวันตกขยายตัว ประกอบกับการพัฒนาโครงข่ายถนนที่ช่วยให้รถยนต์สามารถวิ่งมารับส่งถึงที่ หนุ่มสาวบางนางลี่จึงหันไปทำงานโรงงานกันเป็นจำนวนมาก ดังรายหนึ่งที่ “ตอนอายุ 13 ปีไปช่วยอาที่บางกะปิ ช่วยขายอยู่ไม่กี่เดือนก็กลับบ้าน แล้วพอติดตอนนั้นมีรถอีแต่นมาจากบ้านกล้วยเพชรบุรี วิ่งรับส่งคนงาน คือมีคนเข้ามาหาคนงาน สมัยก่อนมีใบสุทธิก็ไปทำงานได้ สมัยนี้เขาเรียกใบ ป.5 เมื่อก่อนไม่ต้องมีบัตรประชาชน ใช้แต่ใบสุทธิ ไปถึงก็ขอเบอร์เขา เลขตัวเราที่โรงงาน ก็ทำได้แล้ว เราก็เลยนั่งรถอีแต่นไปทำงานมหาชัย ตอนนั้นพวกบางนางลี่หรือพวกอยู่ฝั่งบางแคไปกันเยอะ” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

35 ครัวเรือน หมู่ 2 มี 15 ครัวเรือน หมู่ 3 ไม่ได้จัดอยู่ในอาชีพหลัก 3 ลำดับแรก หมู่ 4 มี 50 ครัวเรือน ขณะที่หมู่ 5 มี 60 ครัวเรือน (รายละเอียดดู http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

โรงงานที่หนุ่มสาวชาวบางนางลี่ส่วนใหญ่ไปทำไม่ได้อยู่ในเขต จ.สมุทรสงคราม แต่อยู่ในเขตจังหวัดใกล้เคียงซึ่งเป็นแหล่งการจ้างงานขนาดใหญ่ เช่น ราชบุรี นครปฐม โดยเฉพาะแถบมหาชัย จ.สมุทรสาคร (สำนักงานพาณิชย์จังหวัดสมุทรสงคราม อ้างใน อารณ จันทรสมวงศ์ 2541: 95) ซึ่งมีการจ้างงานสูงกว่าจังหวัดอื่นๆ ในภูมิภาคเดียวกัน โดยในปี พ.ศ. 2536 จ.สมุทรสาคร มีสถานประกอบการรวมทั้งสิ้น 2,979 แห่ง มีการจ้างงานประมาณ 162,375 คน นอกจากอุตสาหกรรมต่อเนื่องประมงทะเลแล้วยังมีอุตสาหกรรมทอผ้าและอุตสาหกรรมอื่นๆ อีกมาก (สุพรชัย มั่งมีสิทธิ์ 2538: 6) โดยโรงงานที่หนุ่มสาวบางนางลี่นิยมไปทำงานส่วนใหญ่เป็น “โรงงานปลาหมึก” ดังรายหนึ่งที่ “ไปโรงงานปลาหมึกมหาชัยชื่ออภิทุน เป็นโรงงานทำปลาลูกชิ้น อยู่แผนกตัดหัวปลา แต่ว่าเขามีหลายแผนก แล้วแต่ใครสมัครใจชอบแผนกไหน ถ้าอยากทำรายวันเขาก็กำหนดแผนกให้ ถ้าทำเหมาเขาก็จัดแผนกให้อีกแบบ” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ขณะที่บางรายโดยเฉพาะผู้ชายไปทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมราชบุรีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับช่างอิเล็กทรอนิกส์

อย่างไรก็ดี แม้ส่วนใหญ่จะทำงานโรงงานต่างจังหวัด แต่ก็ยังเป็นจังหวัดใกล้เคียงที่ไม่ไกลจากย่านบางนางลี่มากนัก อีกทั้งการคมนาคมก็สะดวก หนุ่มสาวชาวบางนางลี่ที่ทำงานโรงงานส่วนใหญ่จึงยังพักอาศัยอยู่กับบิดามารดา หรือปลูกสร้างบ้านหลังใหม่ใกล้กับบ้านบิดามารดากรณีที่มีครอบครัวและต้องการแยกเรือนออกไป มีเพียงน้อยรายที่จะโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในเมืองหรือเช่าหอพัก ในแต่ละวันจะมีรถบริการรับส่งจากบ้านถึงโรงงาน โดย “รถมารับตอนหกโมง แล้วแต่โรงงาน บางโรงเข้าเจ็ดโมงครึ่ง บางโรงเข้าแปด แต่ส่วนใหญ่เข้าแปดโมง รถจะมาถึงประมาณหกโมงครึ่ง ตอนนี้อยู่ค่ารถวันละ 16 บาท เสียเป็นวัน 10 วันก็เสีย 160 บาท จ่ายให้เจ้าของรถ คือเขาได้ 2 ต่อ จากเราและโรงงานด้วย แล้วเขาก็หาคนให้โรงงานด้วย แล้วได้ค่าหัวคิว” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) หรือแม้จะเป็นรายที่ไปทำงานโรงงานในจังหวัดใกล้เคียง อาทิ จ.สมุทรปราการ ยังมักเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้านเสมอๆ ดังหญิงสาวบางนางลี่รายหนึ่งที่ “ทำงานกลับบ้านเดือนละครั้ง” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ การทำงานโรงงานของหนุ่มสาวชาวบางนางลี่ต่างจากการอพยพมาขายแรงงานในกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ของชาวอีสาน เพราะขณะที่การอพยพขายแรงงานของชาวอีสานส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากความล้มเหลวในภาคเกษตร หรือเป็นการหารายได้เสริมนอกฤดูกาลผลิต และการขายแรงงานมีเป้าหมายเพื่อนำรายได้ไปจุนเจือครอบครัวในชนบทซึ่งการผลิตภาคเกษตรไม่สามารถหล่อเลี้ยงได้ ทว่าการทำงานโรงงานของหนุ่มสาวชาวบางนางลี่เป็นการผ่องถ่ายแรงงานส่วนเกินออกนอกภาคเกษตรหลังจากที่ครัวเรือนสามารถจัดสรรแรงงานในภาคเกษตรได้สมดุล และการทำงานโรงงานไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อนำรายได้มาจุนเจือครอบครัวซึ่งล้มเหลวจากภาคเกษตร เพราะการผลิตภาคเกษตรย่านบางนางลี่สามารถหล่อเลี้ยงแรงงานและสมาชิกครัวเรือนส่วนที่อยู่ในภาคเกษตรได้ ไม่จำเป็นต้องอาศัยการอุดหนุนจุนเจือจากรายได้นอกภาคเกษตร หากหนุ่มสาวบางนางลี่จะนำรายได้จากการทำงานโรงงานมามอบให้แก่บิดามารดาที่เป็นเหตุผลของการแสดงความกตัญญูรู้คุณมากกว่าเป็นเพราะเห็นว่าบิดามารดาไม่สามารถเลี้ยงชีพด้วยการผลิตในภาคเกษตรได้ ดังหญิงสาวบางนางลี่ที่ทำงานโรงงานรายหนึ่งที่ “แบ่งเงินเดือนให้แม่ใช้ทุกเดือน เพราะว่าอยากตอบแทนแม่ที่เลี้ยงเรามา” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

นอกจากนี้ แม่หนุ่มสาวชาวบางนางลี่บางรายจะเห็นว่า “ชีวิตคนในโรงงานก็เหมือนคนอยู่ในกรง ทำงาน 8 ชั่วโมง ถ้ามีไอทีก็ 12 ชั่วโมง ทนทำ ไม่ใช่ทำทน” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) หรือเห็นว่าเป็นงานที่น่าเบื่อ “ข้าฯ จำเจ ต้องตื่นแต่เช้า” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) แต่ขณะเดียวกันก็เห็นว่าการเป็นพนักงานโรงงาน “มันก็สนุกดี ชีวิตโรงงาน มีเพื่อน ได้เวลาก็กินข้าว ชื่นรถ เวลาได้เทศกาลสงกรานต์ เป็นชีวิตที่สนุกดี ขึ้นตาลหยุดไม่ได้ บูด เน่า โรงงานพอหยุดได้” (เพ็งอ้ง) และนอกจากส่วนใหญ่คิดว่าคงจะทำงานโรงงานต่อไปเรื่อยๆ ถ้าบุตรหลานต้องการทำโรงงาน ชาวบางนางลี่เห็นว่า “ก็ตามใจมัน แล้วแต่ว่าเขาจะใช้ชีวิตแบบไหน บางคนมีความรู้ยังตัดหัวปลา บางคนจบเทคนิค อย่างลูกสาวฉันจบ ม.6 ยังเข้าโรงงานกินรายวัน” (ผู้รับจ้างในล้งมะพร้าว, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ฉะนั้น แรงงานหนุ่มสาวบางนางลี่ที่ทำงานโรงงานจึงมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น

ส่วนชาวบางนางลี่รายที่ลาออกจากการเป็นพนักงานโรงงานมักเป็นเพราะมีอาชีพที่ดีกว่า อาทิ การประกอบกิจการของตนเองหรือญาติ ขณะที่หลายรายเป็นเพราะประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ขณะเดินทางไปกลับโรงงานจนกระทั่งเป็นอุปสรรคต่อการทำงาน และกลัวว่าอาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ในคราวหน้า ดังชาวบางนางลี่รายหนึ่งที่เลิกทำงานโรงงานเพราะ “รถคว่ำบอย 4 คน กลัว แล้วหลังเดาะ ทำไม่ไหว ก็เลยต้องออก” (ผู้รับจ้างในล้งมะพร้าว, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “รถจมน้ำต้ง 2-3 รอบ แขนเดาะยังไม่หาย มีครั้งหนึ่งมอไซค์วิ่งตัดหน้า รถจมน้ำ เด็กท้ายรถช่วยดึงขึ้นมาเลยรอดตาย ใจอยากจะออกตั้งนานตอนรถคว่ำ แต่ว่าไม่มีงาน” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ในทางกลับกัน ชาวบางนางลี่บางรายจำเป็นต้องเลิกทำงานโรงงานแม้ยังมีความต้องการทำอยู่ เพราะไม่มีรถวิ่งเข้ามารับส่ง เนื่องจากพักอาศัยอยู่ในเส้นทางที่มีพนักงานน้อย ดังรายหนึ่งที่ “เลิกทำโรงงานเพราะว่าช่วงนั้นรถไม่วิ่งเข้ามารับเพราะว่ามีคนงานแค่คนเดียว เขาจะวิ่งเข้ามารับเฉพาะเส้นทางที่มีคนเยอะ ถ้าน้อยเขาไม่เข้า ไม่คุ้ม” (ผู้รับจ้างในล้งมะพร้าว, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

ทั้งนี้ การที่หนุ่มสาวย่านบางนางลี่หันไปประกอบอาชีพพนักงานโรงงานเป็นจำนวนมากก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและวัฒนธรรมในย่านนี้บางประการ เพราะนอกจากส่วนใหญ่จะแต่งงานกับคนนอกชุมชนซึ่งส่วนใหญ่มักจะพบเจอกันที่โรงงาน ดังรายหนึ่งที่ “แฟนเราคนนี้นั้นคนประจวบฯ เจอตอนที่เราย้ายไปอยู่โรงงานซีพีเดี๋ยวนี้เจอกันที่โรงงานมาก ส่วนมากได้กับคนไกลๆ กันทั้งนั้น” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “แฟนเป็นคนโรงงานใกล้เคียงกัน เป็นคนพระโขนง” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)⁸⁹ ขณะที่มารดา รายหนึ่ง “ลูกแต่งงานกับคนพะเยา 2 คน จันทบุรี 1 คน ลำปาง 1 คน” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2545) การแต่งงานของชาวบางนางลี่ส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะ “แต่งเข้ามาอยู่ด้วย ได้ผัวก็พามาอยู่ ได้เมียก็พามาอยู่ เพราะว่าบ้านเราสบาย ทำมาหากินสะดวกกว่า” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ส่งผลให้ปัจจุบัน “ที่นี้ตอนนี้มีคนข้างนอกเข้ามาเยอะมากผ่านการแต่งงาน เวลาถึงงานบวชหรือ

⁸⁹ อย่างไรก็ดี หากพิจารณาภาพรวมในโรงงานกลับพบว่าพนักงานส่วนใหญ่เป็นโสดมากกว่าแต่งงาน เนื่องจากต่างมุ่งแต่ทำงานจนไม่มีโอกาสพบปะกับเพศตรงข้ามบ่อยนัก หรือไม่ก็เป็นหม้ายเพราะสามีอกใจหรือประพฤติตนล้าละเลเทเมา ดังโรงงานแห่งหนึ่งที่ “ในไลน์ 65 คน ยังไม่แต่ง 30 กว่าคน อายุก็มาก คือทำงานตลอด เก็บเงินกับส่งบ้าน เลยไม่ค่อยมีเวลาเจอใคร แล้วคนโรงงานส่วนใหญ่เป็นแม่หม้าย ส่วนใหญ่คือแฟนมีเมียบ่อย กินเหล้ามั่ง ดิดม้ามั่ง” (วันสารท แก้วทิพย์, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

งานวัดเขาก็จะได้ไปเจอกัน แล้วเขาก็จะแนะนำตัว มาไหว้กันบ้านนี้ลุง เขมรมาอยู่ที่นี่ก็มี ฟังออกมั่งไม่ออกมั่ง อยู่ๆ กันไปก็ฟังออกเอง พม่าก็มี” (เฟิ่งอ๋าง) กระนั้นการเข้ามาของบุคคลเหล่านี้ก็ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือความตึงเครียดทางวัฒนธรรม เพราะ “เขาเข้ากันได้กับคนในหมู่บ้าน คนอื่นๆ เขาก็รับกันหมด จะเอาอะไรมาก็รับหมด ไม่มีการแยกแยะเป็นชนชั้นนี้ ช้าเป็นชนชั้นนี้ ไม่มีปัญหาเรื่องชนชั้น เรื่องอยู่รวมกันไม่มีปัญหา มีอะไรก็คุยกัน” (เฟิ่งอ๋าง)

ขณะที่บริเวณชุมชนหรือที่พักอาศัยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ จากเดิมเป็นท้องถิ่นที่มีความคึกคักและเป็นที่ยึดดูใจให้ผู้คนจากอำเภอและจังหวัดใกล้เคียงเดินทางมาท่องเที่ยวและนอนค้างอ้างแรมดังที่กล่าวในบทก่อนหน้านี้ หลังจากที่เขาบางส่วนปรับเปลี่ยนไปทำสวนผลไม้และหนุ่มสาวไปทำงานโรงงานกันมาก ปัจจุบันย่านบางนางลี่ “กลางวันเจียบ จะไปครีกครื้นวันอาทิตย์ เพราะว่าส่วนใหญ่หยุดวันอาทิตย์ วันธรรมดาเจียบหมดกว่าจะกลับก็ตึก แต่ละโรงงานเล็กไม่เหมือนกัน บางวันมีโอกากลับมีดหนอย” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) และตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาชาวบางนางลี่นิยมมาทำบุญวันเสาร์อาทิตย์มากกว่าวันพระเนื่องจากเป็นวันหยุดงาน ส่งผลให้ “พระของ 3-4 วัดนี้วันเสาร์อาทิตย์จะไม่ค่อยว่าง เวลาชาวบ้านจะมีงานอะไรก็ต้องให้ลงเสาร์อาทิตย์ แม้กระทั่งตายแล้วเขาก็ต้องตรงเสาร์อาทิตย์ เพราะว่าคนไม่อยู่ ไปโรงงานกันบ้าง ไปอยู่ต่างจังหวัดกันบ้าง” (บุญส่ง เตียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) นอกจากนี้ ตั้งแต่ผู้ชายบางนางลี่ออกไปทำงานกันด้านนอกมากขึ้น เมื่อถึงคราวอุปสมบท “รู้สึกว่าจะบวชไม่ครบพรรษา 10 วัน 15 วัน” (เฟิ่งอ๋าง) ขณะเดียวกันวันสำคัญทางศาสนาที่ยังคงเหลืออยู่ “คนน้อยลง งานวัดตอนนี้เหลือแต่คนโบราณจริงๆ ที่ไปกัน ไม่ค่อยมีคนไปทำบุญตักบาตรมากเหมือนเก่า” (สุรีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 16 สิงหาคม 2545)

อย่างไรก็ดี แม้การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นการทำสวนผลไม้และการทำงานโรงงานจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในย่านบางนางลี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือทำให้ย่านบางนางลี่มีความเจียบเหงาจากแต่เดิมมาก ทว่าชาวบางนางลี่ได้พยายามประคองท้องถิ่นของตนเอาไว้ด้วยการธำรงรักษาและพัฒนาการจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมและการเมืองในลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นพลังที่ช่วยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ท้องถิ่นบางนางลี่สูญสลายไปท่ามกลางการตกอยู่ในสถานะการเป็นชุมชนชายขอบการพัฒนา ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับประเด็นนี้จะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

4.1.3 ลังมะพร้าว: การปรับตัวของวิสาหกิจครัวเรือน

ขณะที่การทำน้ำตาลมะพร้าวซึ่งเป็น “วิสาหกิจครัวเรือน” สำคัญย่านบางนางลี่สูญสลายไป วิสาหกิจครัวเรือนย่านบางนางลี่ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวอีกประเภทคือ “ลังมะพร้าว” ไม่เพียงแต่ยังคงเหลืออยู่ หากแต่ยังเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ ลังมะพร้าวมีลักษณะเป็นกิจการรับซื้อมะพร้าวผล แล้วนำมาปอกเปลือก กระเทาะ และทิวผิวจำหน่าย ซึ่งเดิมมีจำนวนไม่มาก ทว่าหลังจากเลิกทำมะพร้าวตาล ชาวบางนางลี่โดยเฉพาะรายที่พอมีเงินทุนสั่งสมได้ปรับเปลี่ยนมาทำลังมะพร้าว หรือบางครั้งบุตรหลานซึ่งไปประกอบอาชีพภายนอกประสบความล้มเหลวก็กลับมาลงทุนทำกิจการลังมะพร้าว โดยให้บิดามารดา รวมทั้งพี่น้องช่วยกันดูแลกิจการในลักษณะวิสาหกิจครัวเรือน ดังกรณีลังมะพร้าวย่านหมู่ 5 ต.บางนางลี่ แห่งหนึ่ง ซึ่ง “ลูกชายคนที่ขายหมูที่บางนาเขามาซื้อที่

แล้วก็สร้างโรงขึ้นใหม่มา หดไป 2-3 แสน แต่ว่าเขาไม่ได้ดูเอง เขาให้พี่สาวเขาดูแล แล้วฉันก็ช่วยเขาดูแลด้วย” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 22 เมษายน 2545)

การขยายตัวของล้งมะพร้าวย่านบางนางลี่ถือเป็นการปรับตัวของวิสาหกิจครัวเรือนย่านบางนางลี่อย่างสำคัญ เพราะมะพร้าวที่ล้งเหล่านี้นำมาแปรรูปไม่ได้มาจากสวนแถบนี้ที่ยังหลงเหลือจำนวนมากแต่อย่างใด หากแต่เป็นมะพร้าวที่มาจากจังหวัดทางภาคใต้ อาทิ ชุมพร นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ซึ่งนอกจากจะเป็นเพราะการเก็บผลมะพร้าวจากสวนย่านนี้มีต้นทุนค่อนข้างสูง ยังเป็นเพราะ “มะพร้าวบ้านเราเนื้อกึ่ง หวาน บาง ไม่มัน” (บุญส่ง เตียรรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) เปรียบเทียบกับมะพร้าวทางภาคใต้ซึ่งมีเนื้อหนาและให้กระติรสชาติดม่นกว่า ล้งมะพร้าวย่านบางนางลี่จึงสั่งซื้อมะพร้าวจากภาคใต้มาทำการแปรรูปแทน ในการสั่งซื้อมะพร้าวเจ้าของล้งมะพร้าวจะโทรศัพท์ไปสั่งยังตัวแทนจำหน่ายมะพร้าวในภาคใต้ จากนั้นตัวแทนจำหน่ายจะจัดส่งมะพร้าวมาให้ถึงที่โดยรถบรรทุก ค่ารถบางครั้งล้งมะพร้าวเป็นผู้จ่าย หรือบางครั้งตัวแทนจำหน่ายก็คิดรวมมาในราคามะพร้าวแล้ว โดยหลังจากแปรรูป ล้งมะพร้าวจะนำมะพร้าวไปส่งยังตลาดทั้งจังหวัดใกล้เคียงและกรุงเทพฯ หรืออาจจะมีพ่อค้าแม่ค้าจากภายนอกขับรถมาตระเวนรับซื้อ หรืออาจจะเป็น “คนในกลุ่มคนสวนตาลนี้แหละ ถอยรถมารับซื้อมะพร้าวขาวไปส่งโรงงาน แถววัดสาธุฯ เยอะ” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 27 เมษายน 2545) นอกจากมะพร้าวที่ผ่านการแปรรูปแล้ว ล้งมะพร้าวยังจำหน่ายส่วนอื่นๆ ของมะพร้าวด้วย อาทิ กะลา น้ำมะพร้าว ฯลฯ ฉะนั้น ท่ามกลางการล่มสลายของวิสาหกิจน้ำตาลมะพร้าว ขณะที่คุณภาพมะพร้าวท้องถิ่นส่วนใหญ่เหมาะสำหรับทำน้ำตาลมะพร้าวมากกว่าคั้นกระติ ชาวบางนางลี่ได้อาศัยระบบการผลิตและระบบตลาดเดิมซึ่งดำเนินมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วงน้ำตาลมะพร้าวเฟื่องฟู ประกอบกับความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบในแง่ที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ และการคมนาคมสะดวก เป็นฐานสำคัญในการปรับตัวและขยายกำลังการผลิตวิสาหกิจล้งมะพร้าว

นอกจากนี้ แม้การปรับตัวของวิสาหกิจล้งมะพร้าวไม่ได้ทำหน้าที่กระจายผลผลิตหรือสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลผลิตท้องถิ่น เพราะอาศัยมะพร้าวจากจังหวัดอื่น แต่ล้งมะพร้าวได้ทำหน้าที่ดูดซับแรงงานท้องถิ่นส่วนหนึ่งไว้อย่างสำคัญ ทั้งนี้ก็เพราะว่าแรงงานในล้งมะพร้าวส่วนใหญ่เป็นคนวัยกลางคนกระทั่งสูงวัย ซึ่งเคยทำมะพร้าวน้ำตาลก่อนจะหันมาทำสวนผลไม้เช่นส้มโอซึ่งไม่ได้อาศัยแรงงานต่อเนื่องหรือเข้มข้น จึงมีเวลาว่างมากพอที่จะมารับจ้างปอกเปลือก กระเทาะ หรือทิวมะพร้าวรับจ้างตามล้งมะพร้าว หรือบางรายหลังเลิกทำมะพร้าวตาลก็ไม่ได้ประกอบอาชีพอะไรต่อ มีหน้าที่เลี้ยงหลานให้กับลูกที่ไปทำงานโรงงานเป็นหลัก ทว่า “อยากมีรายได้ แล้วยังมีแรงอยู่ จะให้แบมือขอลูกก็ยังงั้นอยู่ ก็มาทิวมะพร้าวเป็นรายได้เสริม” (ผู้รับจ้างในล้งมะพร้าว, สัมภาษณ์ 5 ตุลาคม 2545) โดยมักจะนำหลานมาเที่ยวเล่นบริเวณล้งมะพร้าวขณะที่ตนมาทำงานรับจ้างด้วย ขณะที่บางรายการรับจ้างที่ล้งมะพร้าวเป็นรายได้หลักหลังเลิกถือสวนทำมะพร้าวตาล ดังชาวบางนางลี่รายหนึ่งที่ “หลังเลิกสวนก็รับจ้างปอกเปลือก กระเทาะ และทิวมะพร้าวที่ล้ง เขาจ้างโลละบาท ชั่งจากมะพร้าวขาว” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 27 เมษายน 2545)

ขณะเดียวกันล้งมะพร้าวยังสามารถดูดซับแรงงานหนุ่มสาวได้จำนวนหนึ่งด้วย โดยหนุ่มสาวเหล่านี้ไม่ได้ทำงานโรงงาน แต่ประกอบอาชีพอื่นซึ่งไม่ได้มีลักษณะเป็นงานประจำหรือมีการใช้แรงงานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ อาทิ การรับจ้างต่อเรือประมง ซึ่งจะมีผู้ว่าจ้างเป็นคราวๆ ไป เมื่ออยู่ในช่วงว่างงานคนเหล่านี้จะมารับจ้างทำงานในล้งมะพร้าว ยิ่งกว่านี้ ต่อมาคนเหล่านี้ได้แต่งงานกับคนที่อื่นแล้วนำมาพักอาศัยอยู่ที่บ้านด้วย เมื่อว่างงานจึงนำ

ภรรยามาร่วมกันทำงานรับจ้างที่ล้งมะพร้าวด้วย ฉะนั้น ล้งมะพร้าวบางแห่งจึงประกอบด้วยผู้คนจำนวนมาก นับตั้งแต่คนชรา คนวัยกลางคน คนหนุ่มสาว ไปจนกระทั่งเด็กๆ ดังล้งมะพร้าวแห่งหนึ่งในเขตหมู่ 5 ต.บางนางลี่ ซึ่งผู้ที่มาทำงานรับจ้างนอกจากประกอบด้วยคนสูงวัยที่เลิกทำงานจากสวน หรือไม่ได้ทำสวน มีหน้าที่เลี้ยงหลาน ยังประกอบด้วยคนหนุ่มสาวจำนวนมาก อาทิ “เด็กคนนั้นคนที่ไปรับจ้างต่อเรือแล้วได้เมียทางใต้มา แล้วอีกคนเป็นคนเขมร ผู้ชายไปต่อเรือที่เขมรก็ได้เมียมา อีกคนที่มะพร้าวบังก็คนใต้ แฟนเขาไปทำงานต่อเรือแล้วได้มา อาชีพทุกวันนี้คือต่อเรือ แต่ช่วงนี้ไม่มีงาน เขาก็มาทำงานที่ล้ง ช่วงนี้ไม่มีไม้ต่อเรือ ถ้ามีงานเขาก็ไปต่อเรือ เมียเขาก็ทำงาน กอกๆ แกกๆ แกว่นี่ คนภาคเราได้ผ้าฝ้ายแล้วกลับมาอยู่ที่นี้กันหมด น้อยคนที่จะไปข้างนอก แล้วบ้านเราก็รับได้หมด ไม่ว่าจะเป็นมาจากไหน ล้งนี้ไม่ธรรมดา รับได้หมด มีคนมาจากทุกภาค” (ศรีไพร จันทรรอด, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

ภาพที่ 45 แสดงล้งมะพร้าวในเขตหมู่ 5 ต.บางนางลี่

นอกจากล้งมะพร้าว วิสาหกิจครัวเรือนย่านบางนางลี่ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวซึ่งเป็นการปรับตัวหลังจากการล่มสลายของการทำน้ำตาลมะพร้าวยังประกอบด้วยประเภทอื่นๆ อีก เช่น กิจการทำวุ้นมะพร้าวซึ่งอาศัยน้ำมะพร้าวจากล้งมะพร้าวเป็นหลัก โดย “พวกเขา [ล้งมะพร้าว] เอาเนื้อมะพร้าวส่งแล้วขายน้ำเราถึงละ 20 บาท เราใช้น้ำมะพร้าวผสมหัวเชื้อและน้ำหวาน ทั้งน้ำไว้ 1 คั้นแล้วหยอดหัวเชื้อทิ้งไว้ 10 วันก็เป็นวุ้น เราส่งไปเป็นวัตถุดิบ เขาเอาไปตัดทำอะไรต่อ ตำบลเรามีที่เดียว แต่ว่าไกลๆ ก็มีเยอะ” (ลูกจ้างร้านทำวุ้นมะพร้าว, สัมภาษณ์ 25 กรกฎาคม 2544) ขณะที่บางครอบครัว “ตอนนี้รับซื้อมะพร้าวแถวนี้แล้วให้ลูกไปขายต่อที่เมืองกาญจน์ 2 คนเป็นร้านซูดมะพร้าวในตลาด” (ทุเรียน ดวงกุมเมศ, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2544)

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ การที่ล้งมะพร้าวขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่ได้มีเฉพาะย่านบางนางลี่ หากยังหมายรวมถึงย่านอื่นๆ ใน จ.สมุทรสงคราม ที่ปลูกมะพร้าว ประกอบกับการขยายตัวของวิสาหกิจหรืออุตสาหกรรมครัวเรือนประเภทอื่นๆ ข้างต้น ส่งผลให้ จ.สมุทรสงคราม เป็นจังหวัดที่มีครัวเรือนและหมู่บ้านประกอบอุตสาหกรรม

ในครัวเรือนจำนวนมากที่สุดในภาคกลางและภาคตะวันตก โดยการสำรวจอุตสาหกรรมในครัวเรือนในหมู่บ้าน 25 จังหวัดในเขตภาคกลางรวมทั้งภาคตะวันตกในปี พ.ศ. 2542 พบว่า จ.สมุทรสงคราม มีหมู่บ้านที่ประกอบอุตสาหกรรมในครัวเรือนในสัดส่วนสูงสุด คือ 117 หมู่บ้านจาก 284 หมู่บ้านของทั้งจังหวัด (สำมะโนหมู่บ้าน อ้างใน พอพันธ์ อุยยานนท์ 2546: 112-3) ซึ่งอุตสาหกรรมในครัวเรือนดังกล่าวนี้สะท้อนลักษณะพิเศษของเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคกลางที่มีลักษณะตอบโต้การขยายตัวเข้ามาของการผลิตแบบทุนนิยม ด้วยการสืบทอดและพัฒนาระบบการผลิตที่ใช้แรงงานในครัวเรือนรวมถึงแรงงานในท้องถิ่นและทุนขนาดเล็ก ประกอบกับใช้ความรู้ดั้งเดิมเป็นฐานสำคัญในการผลิต ซึ่งมีความยืดหยุ่นทั้งในแง่ของตลาด การใช้แรงงาน และเวลาที่ใช้ในกิจการการผลิต จึงส่งผลให้อัตราการว่างงานของแรงงานในหมู่บ้านภาคกลางอยู่ในระดับต่ำมาก (พอพันธ์ อุยยานนท์ 2546: 196) ดังกรณียานางนางลีซึ่งแทบไม่พบปัญหาการว่างงาน ไม่ว่าจะเป็นแรงงานในช่วงอายุใด เพราะวิสาหกิจครัวเรือนประเภทต่างๆ โดยเฉพาะล้างมะพร้าวสามารถดูดซับแรงงานท้องถิ่นโดยเฉพาะช่วงวัยกลางคนขึ้นไปไว้ได้จำนวนหนึ่งดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

4.2 การปรับเปลี่ยนรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน: การปรับตัวต่อเส้นทางการคมนาคมและการค้าสายใหม่

การพัฒนาโครงข่ายถนนส่งผลให้การคมนาคมทางน้ำรวมทั้งศูนย์กลางการค้าและธุรกิจเดิมซบเซาลง ขณะที่การคมนาคมทางบกทวีความคึกคักขึ้นตามลำดับ ชาวบางนางลี่ได้ปรับตัวตอบสนองการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวด้วยการย้ายการปลูกสร้างบ้านเรือนจากริมคลองมาอยู่ริมถนน เพราะการย้ายบ้านเรือนมาอยู่ริมถนนไม่เพียงแต่ส่งผลให้การคมนาคมสะดวกสบายขึ้น หากยังช่วยให้ครัวเรือนที่เดิมประกอบอาชีพค้าขายหรือประกอบธุรกิจต่างๆ ริมคลองสามารถดำเนินธุรกิจต่อไปได้ ดังครัวเรือนหนึ่งซึ่งเดิมประกอบอาชีพค้าขายริมคลองควบคู่กับการทำน้ำตาลมะพร้าว ต่อมาได้ย้ายมาปลูกสร้างบ้านเรือนริมถนน เพราะ “ค้าขายสะดวก เข้าได้ทั้งรถและเรือ สมัยนี้อยู่ริมคลองอดตาย ต้องขึ้นถนน” (ทุเรียน ดวงฤกษ์เมศ, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2544)

การที่ชาวบางนางลี่ย้ายมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมถนนกันเป็นจำนวนมากส่งผลให้บริเวณที่เคยมีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นหรือเป็นชุมชนขนาดใหญ่หลายแห่งอยู่ในสภาพรกร้าง เป็นต้นว่า บริเวณวัดบางแคกลางที่เคยเป็นชุมชนเก่าแก่และมีขนาดใหญ่ ปัจจุบันกลายเป็นสภาพเป็น “อ่าวว่าง” เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่ได้ย้ายบ้านเรือนไปตั้งอยู่ริมถนน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะต้องการความสะดวกในการติดต่อคมนาคม กับอีกส่วนเป็นเพราะที่ตั้งบ้านเรือนถูกน้ำกัดเซาะ ประกอบกับเป็นชุมชนดั้งเดิมซึ่งมีที่ดินมากและบางส่วนก็ติดถนน จึงเป็นเหตุให้ชาวบางนางลี่รวมทั้งชาวบางแคแถบวัดบางแคกลางย้ายบ้านเรือนไปตั้งริมถนนกันแทบหมด เช่นเดียวกับบริเวณริมคลองโพรงระหว่างจุดตัดคลองประชาชื่นกับคลองบางนางลี่ที่เคยมีกลุ่มคนไทยฐานะดีตั้งบ้านเรือนอยู่ ปัจจุบันไม่หลงเหลือสภาพบ้านเรือนให้เห็น ห้องแถวชาวจีนปัจจุบันอยู่ในสภาพรกร้างว่างเปล่า ขณะที่บริเวณหน้าวัดวรภูมิหรือวัดยายพุ่มแม้จะยังมีบ้านเรือนตั้งอยู่ แต่ก็ลดความหนาแน่นลงไปมาก กลายเป็นหมู่บ้านที่มีขนาดเล็กที่สุดของ ต.บางนางลี่ โดยมีครัวเรือนเพียง 65 ครัวเรือน และประชากรจำนวน 540 คน (http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46) นอกจากนี้ ชาวบางนางลี่หน้าวัดวรภูมิดังเดิมได้ย้ายออกไปจำนวนมาก ที่อยู่ในปัจจุบันเป็นคนที่เพิ่งย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ในสัดส่วนที่สูงพอสมควร

เช่นเดียวกับบริเวณในอุโมงค์ในสวนหรือริมคลองย่อยสายต่างๆ ซึ่งเดิมเคยมีบ้านเรือนตั้งกระจายอยู่เป็นหย่อมๆ ปัจจุบันส่วนใหญ่อยู่ในสภาพรกร้างว่างเปล่า มีต้นไม้และวัชพืชขึ้นปกคลุมหนาแน่นจนไม่หลงเหลือร่องรอยการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนให้เห็น ดังกรณีคลองโพธิ์ที่แต่เดิมมีชาวไทยสร้างบ้านเรือนทำสวนมะพร้าวน้ำตาล ปัจจุบันได้ย้ายไปอยู่ถนนเกือบทั้งหมด พื้นที่ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นสวนมะพร้าวร้างและมีพืชอื่นขึ้นปะปนหนาแน่น เช่นเดียวกับคลองหน้าวัดที่ชาวบ้านย้ายไปอยู่ริมถนนกันแทบหมด (ประชุมกลุ่มหัวข้อการตั้งถิ่นฐาน, 21 มีนาคม 2545) ขณะที่ในคลองลำประโดงลึกปัจจุบันเหลือบ้านเรือนอยู่เพียง 2-3 หลัง จากเดิมที่อยู่กันหนาแน่น โดยรายที่ไม่ย้ายบ้านเรือนไปอยู่ริมถนนให้เหตุผลว่าเป็นเพราะ “ต้องซื้อที่อีก” (สมาน บุญพยนต์, สัมภาษณ์ 21 พฤศจิกายน 2544)⁹⁰

ภาพที่ 46 แสดงบริเวณอดีตที่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนริมคลองลำประโดงลึก

ขณะที่แหล่งชุมชนดั้งเดิมมีสภาพชบเซาหรือรกร้าง บริเวณที่เคยเป็นทุ่งนาไร่บ้านเรือนผู้คนแต่เดิมบริเวณที่ถนนตัดผ่านกลับมีผู้คนพากันมาตั้งบ้านเรือนหนาแน่นเพิ่มขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งบางแห่งเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนหนาแน่นที่สุด ดังกรณีหมู่ 5 ต.บางนางลี่ ซึ่งแต่เดิมส่วนใหญ่มีสภาพเป็นทุ่งนาและเพิ่งถูกเปลี่ยนสภาพเป็นสวนมะพร้าวน้ำตาลในภายหลัง โดยเฉพาะหลังจากที่มีการตัดถนนผ่านก็ทำให้ทั้งคนภายในและภายนอกเข้ามาปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ริมถนนกันเป็นจำนวนมาก ดังรายหนึ่งที่ “สมัยก่อนอยู่ริมน้ำ สบาย แล้วยังไม่มีถนน พอถนนตัดเราก็ย้ายมาอยู่ริมถนน” (ทุเรียน ดวงกุ่มเมศ, สัมภาษณ์ 20 พฤศจิกายน 2544) ส่งผลให้ปัจจุบันหมู่บ้านแห่งนี้เป็นหมู่บ้านที่มีครัวเรือนหนาแน่นที่สุดของ ต.บางนางลี่ คือ 210 ครัวเรือน ประชากร 1,118 คน (http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

⁹⁰ นอกจากลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนแล้ว การพัฒนาโครงข่ายถนนแทนลำคลองส่งผลต่อการจัดวางตำแหน่งหลวงพ่อโตวัดบางจากด้วย เพราะเดิมหลวงพ่อโตหันหน้าออกแม่น้ำ เนื่องจากเป็นเส้นทางสัญจรหลัก แต่ปัจจุบันเปลี่ยนมาหันหลังให้แม่น้ำ และหันหน้าออกถนนถนน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักแทน (เสมอชัย พูลสุวรรณ, สนทนาส่วนตัว 26 กุมภาพันธ์ 2545)

ภาพที่ 47 แสดงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนขนานไปตามแนวถนนบริเวณหมู่ 5 ต.บางนางลี่

อย่างไรก็ดี ชาวบางนางลี่ไม่ได้ย้ายบ้านเรือนไปอยู่ริมถนนจนหมด บางส่วนยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ริมสองฝั่งคลอง อาทิ บริเวณริมคลองประชามซึ่งในปัจจุบันยังมีบ้านเรือนตั้งเรียงรายไปทั้ง 2 ฝั่งคลอง สำคัญแต่ว่ากิจการสำคัญๆ ในอดีตเช่นโรงงานน้ำส้มสายชู โรงฝิ่น รวมถึงห้องแถวได้ปิดตัวลงและไม่เหลือสภาพให้เห็น เช่นเดียวกับบริเวณคู้งจำปี คลองบางนางลี่ ยังคงมีบ้านเรือนตั้งเรียงรายอยู่เช่นเดิม เนื่องจากชาวบางนางลี่ได้ตัดถนนหรือซอยเชื่อมเข้ามายังบ้านเรือนของตน (ประชุมกลุ่มหัวข้อการตั้งถิ่นฐาน, 21 มีนาคม 2545) ขณะที่บ้านเรือนส่วนที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่ริมสองฝั่งถนน ส่วนใหญ่กระจายอยู่เป็นหย่อมๆ ไม่ได้กระจุกตัวหนาแน่นในบริเวณใดบริเวณหนึ่งเป็นพิเศษ และไม่มีบริเวณใดพัฒนาขึ้นเป็นศูนย์กลางการค้าขายและธุรกิจ ฉะนั้น การตั้งถิ่นฐานย่านบางนางลี่ในปัจจุบันจึงประกอบด้วยทั้งการตั้งถิ่นฐานเรียงรายไปตามสองฝั่งคลองและการปลูกสร้างบ้านเรือนเรียงรายไปตามสองฟากถนน ซึ่งยังคงมีลักษณะเป็นหมู่บ้านแถบเหมือนเช่นในอดีต ไม่ได้กลายเป็นหมู่บ้านกระจุกที่มีขอบเขตและศูนย์กลางชุมชนที่ชัดเจน เช่นเดียวกับศูนย์กลางของท้องถิ่นยังคงอยู่ที่บริเวณวัด และไม่ได้จำกัดว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นการเฉพาะ หากแต่เป็นจุดตัดของย่านหลายๆ ย่านที่อยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน

นอกจากในแง่ของสถานที่ตั้งแล้ว การปรับตัวต่อการพัฒนาโครงข่ายถนนอีกประการคือการปรับเปลี่ยนรูปแบบสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนรวมทั้งย่านพาหนะ กล่าวคือ รูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านเรือนน้ำคือบ้านไม้เรือนไทยชั้นเดียวยกพื้นสูง มีศาลาท่าน้ำ และอยู่เรือเก็บหน้าด้านหน้าหรือด้านข้างของบ้าน พร้อมกับมีเรือประมาณ 1-2 ลำสำหรับใช้ในการคมนาคม ซึ่งเป็นการพัฒนารูปแบบสถาปัตยกรรมและพาหนะให้สอดคล้องกับเงื่อนไขเชิงนิเวศวิทยา ขณะที่รูปแบบสถาปัตยกรรมบ้านริมถนนส่วนใหญ่เป็นบ้านครึ่งอิฐครึ่งไม้ 2 ชั้น ไม่มีใต้ถุน ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้ หรือหากเป็นบ้านชั้นเดียวก็มักเป็นบ้านก่ออิฐถือปูน ขณะที่ย่านพาหนะคือรถจักรยานยนต์และรถยนต์ ส่วนเรือได้ทั้งไปตั้งแต่ย้ายบ้านมา ซึ่งเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่พัฒนาขึ้นบนเงื่อนไขที่ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับระบบน้ำหลากและเส้นทางคมนาคมทางน้ำ

5. สรุปท้ายบท

บทนี้กล่าวถึงท้องถิ่นบางนางลี่ช่วงระหว่างทศวรรษ 2520 ถึงทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่ย่านบางนางลี่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ เพราะแม้ไม่ได้เป็นพื้นที่เป้าหมายในการดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งเป็นสาเหตุและเงื่อนไขสำคัญของการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและวิถีชีวิตในท้องถิ่นชนบทไทยจำนวนมาก ทว่าย่านบางนางลี่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจประเทศของรัฐในระดับที่เข้มข้นไม่ต่างจากชุมชนพื้นที่เป้าหมาย เพราะการพัฒนาโครงข่ายถนนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเส้นทางการคมนาคม ศูนย์กลางธุรกิจและการค้า และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนย่านบางนางลี่ ขณะที่การพัฒนาและการจัดการแหล่งน้ำ เช่น เขื่อนศรีนครินทร์ ซึ่งเริ่มกักเก็บน้ำในต้นทศวรรษ 2520 ก่อให้เกิดภาวะน้ำเค็มหนุนขึ้นสูงและส่งผลกระทบต่อปริมาณน้ำตาลล้มตายจำนวนมากหรือให้น้ำตาลน้อยลง จนชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น ส่วนโครงการป้องกันน้ำเค็มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหา น้ำเค็มหนุนสูงข้างต้นยิ่งทำให้ปัญหา ระบบน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองซับซ้อนยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการขยายตัวของอุตสาหกรรมประมงทะเลและอุตสาหกรรมต่อเนื่องภายใต้การส่งเสริมของรัฐได้ดูดซับแรงงานหนุ่มสาวย่านบางนางลี่ออกจากการผลิตภาคเกษตรไปเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการที่หน่วยงานรัฐดำเนินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร ซึ่งมะพร้าวถูกจัดให้เป็นพืชที่ต้องปรับเปลี่ยนไปสู่พืชชนิดอื่น เหล่านี้ส่งผลให้การทำน้ำตาลมะพร้าวที่เคยเฟื่องฟูในย่านบางนางลี่เป็นเวลากว่า 4 ทศวรรษต้องปิดฉากลง ทั้งนี้ยังไม่แนบวมโครงการผันน้ำประปาที่มีเป้าหมายรองรับการขยายตัวของชุมชนเมืองและภาคอุตสาหกรรมและบริการในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งส่งผลให้ปริมาณน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองลดลง และเป็นอีกเหตุผลที่ทำให้ชาวบางนางลี่หันไปใช้น้ำประปาบาดาลในการอุปโภคบริโภคแทนน้ำคลอง

อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้มีนัยเพียงการเป็นเหยื่อการพัฒนา การเป็นผู้ถูกกระทำ หรือการยอมจำนนโดยุษณี หากแต่แฝงนัยของการปรับตัวของชาวบางนางลี่ต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและนิเวศวิทยาในเวลาเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการย้ายมาปลูกสร้างบ้านเรือนริมถนนเพื่อตอบสนองต่อเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการค้าเส้นใหม่ หรือการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต อาทิ การปลูกไม้ผลจำพวกส้มโอและลิ้นจี่แทนการทำน้ำตาลมะพร้าวซึ่งเป็นการปรับตัวต่อปัญหาน้ำเค็มและปัญหาในการทำน้ำตาลมะพร้าว การเป็นพนักงานโรงงานซึ่งเป็นการตอบสนองต่อการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและผ่องถ่ายแรงงานส่วนเกินในครัวเรือนหลังปรับเปลี่ยนสู่ระบบการผลิตสวนผลไม้ รวมทั้งการขยายวิสาหกิจครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวประเภทต่างๆ เช่น ลัง โดยอาศัย “ทุน” ในด้านต่างๆ ซึ่งท้องถิ่นบางนางลี่สั่งสมมาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ แม้การปรับตัวต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบในรูปแบบต่างๆ ดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในย่านบางนางลี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือทำให้ย่านบางนางลี่มีความเจ็บเหงาจากแต่เดิมมาก ทว่าชาวบางนางลี่ได้ร่วมกันประคองท้องถิ่นของตนเอาไว้ด้วยการธำรงรักษาและพัฒนาการจรรโลงค้ำจุนความร่วมมือทางสังคมและการเมืองในลักษณะต่างๆ รวมทั้งสืบทอดและพัฒนาระบบสวนยกทรง ซึ่งเป็นรากฐานและพลังสำคัญที่ช่วยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ท้องถิ่นบางนางลี่สูญสลายไปท่ามกลางการตกอยู่ในสถานะการเป็นชุมชนชายขอบการพัฒนา ดังจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป

บทที่ 5

พลังท้องถิ่นบางนางลี่: ระบบการผลิตและสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง

ชาวบางนางลี่ไม่เพียงแต่ปรับตัวตอบสนองต่อเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศวิทยาที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นในด้านการประกอบอาชีพ การตั้งถิ่นฐาน หรือว่าการสัญจร ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2, 3, และ 4 หากแต่ปัจจุบันชาวบางนางลี่ยังคงปรับเปลี่ยนเรียนรู้ที่จะเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา เพื่อดำรงไว้ซึ่งความสามารถในการพึ่งตนเองทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม กล่าวในด้านเศรษฐกิจ ชาวบางนางลี่ได้กระจายการผลิตทั้งภายในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือได้สืบทอดและพัฒนาระบบการเกษตรในแนวทางระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลให้ครัวเรือนสามารถอยู่รอดได้ในทางเศรษฐกิจ หากยังเป็นการทำการเกษตรที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมในขณะเดียวกัน ส่วนในด้านสังคมและการเมือง แม้ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาชาวบางนางลี่ไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบในรูปของการชุมนุม เดินขบวนประท้วง การยื่นฎีกา หรือการก่อการกบฏ เหมือนเช่นกรณีของชาวนาชาวไร่ ซึ่งส่งผลให้ดูเหมือนว่าชาวบางนางลี่ไม่มี “จิตสำนึกทางการเมือง” หรือเป็นผู้ที่มี “ความเฉื่อยชาทางการเมือง” แต่หากพิจารณาสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในความหมายกว้าง ปฏิกริยาและการตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบของชาวบางนางลี่ที่ผ่านมาจัดเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในลักษณะของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นอาวุธของผู้ยากไร้หรือผู้อ่อนแอในการเผชิญกับการคุกคามของอำนาจที่เหนือกว่า ขณะที่การจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่ต้องประกอบกิจกรรมต่างๆ และองค์กรการตัดสินใจประเด็นสาธารณะซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่จำเป็นต้องตัดสินใจในประเด็นสำคัญร่วมกัน จัดเป็นสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองระดับท้องถิ่นที่มีนัยสำคัญ

เนื้อหาบทนี้แบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนที่ 1) กล่าวถึงลักษณะระบบการผลิตของครัวเรือนย่านบางนางลี่ ประกอบด้วย 1.1) การกระจายการผลิตทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ซึ่งนอกจากเป็นการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนเพื่อรักษาสถานะการเป็นองค์กรการผลิตของครัวเรือน ยังเป็นการกระจายความเสี่ยงกรณีเกิดความล้มเหลวในระบบการผลิตใดระบบการผลิตหนึ่ง และสร้างรายได้หลากหลายช่องทางกรณีที่ประสบความสำเร็จในทุกระบบการผลิต และ 1.2) การเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดและพัฒนาระบบสวนยกทรง การปรับปรุงบำรุงดินแบบอินทรีย์และชีวภาพ การใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมีกำจัดแมลง ฯลฯ ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลให้ครัวเรือนย่านบางนางลี่ยังสามารถหล่อเลี้ยงตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หากแต่รูปแบบและเทคนิคการเกษตรในแนวทางทางเกษตรกรรมยั่งยืนดังกล่าวยังเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอีกด้วย ส่วนที่ 2) กล่าวถึงสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวบางนางลี่ ประกอบด้วย 2.1) การต่อต้านในชีวิตประจำวัน ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ต้นรัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยเร่งรัดพัฒนาประเทศ ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการแสวงหาช่องทางหรือทางเลือกที่ “ประหยัด” และ “ปลอดภัย” กว่า มากกว่าจะเผชิญหน้าหรือจัดการกับปัญหาโดยตรงไปตรงมา และ 2.2) การจัดรูปองค์กรทางสังคมและการเมือง ซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่ต้องดำเนินกิจกรรมหรือตัดสินใจในประเด็นสาธารณะร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็น “ชุดทำครัว”

ซึ่งเป็นองค์การความร่วมมือในการประกอบกิจกรรมทางประเพณี หรือ “ประชาคมท้องถิ่นบางนางลี่” ซึ่งเป็นการจัดรูปองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ และส่วนที่ 3) เป็นสรุปท้ายบท ดังแสดงให้เห็นเป็นลำดับ

1. ระบบการผลิต

1.1 การกระจายการผลิต

ถึงแม้จะสูญเสียบทบาทและความสำคัญเชิงเศรษฐกิจระดับมหภาคหรือภูมิภาคจากการที่ตกอยู่ในสภาพชุมชนชายขอบการพัฒนา ทว่าท้องถิ่นบางนางลี่ยังคงสามารถรักษาความสามารถในการหล่อเลี้ยงตนเองด้านเศรษฐกิจไว้ได้ เพราะการที่ปัจจุบันชาวบางนางลี่ประกอบอาชีพหลากหลาย ไม่ได้จำกัดเฉพาะการทำน้ำตาลมะพร้าวเหมือนเช่นช่วงก่อนหน้านี้ ในแง่หนึ่งคือการกระจายการผลิต ซึ่งนอกจากเป็นการเพิ่มรายได้จากช่องทางที่หลากหลายแล้วยังเป็นการลดความเสี่ยงจากการพึ่งพาการผลิตใดระบบหนึ่งเป็นการเฉพาะ ขณะเดียวกันยังเป็นการลดแรงกดดันจากแรงงานส่วนเกินดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ หรือหากกล่าวในลีลาหรือสำนวนของ Chayanov เจ้าสำนักทฤษฎีองค์การการผลิตของชาวนา (Theory of Peasant Farm Organization, รายละเอียดเกี่ยวกับทฤษฎีองค์การการผลิตของชาวนา ดู วัชรทิพย์ นาถสุภา และคณะ 2541: 9-87) การประกอบอาชีพที่หลากหลายของชาวบางนางลี่คือการปรับตัวของครัวเรือนเพื่อรักษาสถานะการเป็นองค์การการผลิตของตนไว้ ด้วยการเพิ่มหรือกระจายระบบการผลิตในภาคเกษตร หรือแม้กระทั่งจัดสรรแรงงานส่วนหนึ่งออกไปนอกภาคเกษตร ครัวเรือนบางนางลี่จึงไม่ได้มีระบบการผลิตเพียงระบบเดียว หากแต่ประกอบด้วยระบบการผลิตที่หลากหลาย โดยบิดามารดาอาจดูแลสวนไม้ผลรวมทั้งรับจ้างกระเทาะและทิวผิวมะพร้าวตามล้ง ขณะที่ลูกบางคนอาจเป็นพนักงานโรงงาน ประกอบกิจการส่วนตัว ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ ทว่าสมาชิกส่วนใหญ่ยังคงอาศัยอยู่รวมกันภายในบ้านหรือในอาณาบริเวณเดียวกัน จึงช่วยให้ครัวเรือนยังคงสามารถรักษาสถานะความเป็นองค์การการผลิตของตนไว้ได้

ดังกรณีครอบครัวหนึ่งซึ่ง “อาชีพหลักคือทำสวนส้ม 100 ต้น แล้วเป็นลูกจ้างทำสวนให้ฝรั่งเดือนละ 4 พัน ส่วนแฟนดูแลสวนส้มที่บ้าน กับเหลาไม้กวาดทางมะพร้าวขาย มีลูก 2 คน คนโตขายอาหารอยู่ระยะยง คนเล็กอยู่เฝ้าบ้านฝรั่ง แล้วไปรับจ้างข้างนอก พอญ่ารักก็ให้เขาช่วยตัดหญ้า ก็อยู่รวมกัน 3 คนพ่อแม่ลูก ช่วยกันทำมาหากิน” (สุนทร อื้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) เช่นเดียวกับอีกครอบครัวหนึ่งที่ “ลูกมีครอบครัวหมดแล้ว แต่ปลูกบ้านอยู่ติดกันทั้ง 4 คนเลย เงินซื้อที่สร้างบ้านเก็บจากตอนเราทำตาล เราเป็นคนซื้อที่ให้มัน 3-4 แปลง เดี่ยวมันจะไม่มีที่อยู่ ทุกวันนี้หลักๆ ก็เลี้ยงหลาน 4 คนเวลากลับจากโรงเรียน ที่มาทำที่ล้งนี้ก็ทำช่วยเขานิดหน่อย แฟนรับจ้างดูแลสวนหย่อมให้บริษัทโตโยต้าที่แม่กลอง เดือน 4,500 บาท ไปเข้าเย็นกลับ ทุกคนในบ้านก็มีงานทำหมด” (สมบุญ อุรักษา, สัมภาษณ์ 21 ธันวาคม 2546)

ตารางที่ 7 แสดงอาชีพของชาวบางนางลี่ในปี พ.ศ. 2545 (หน่วย: ครัวเรือน)

อาชีพ	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 4	หมู่ 5
ทำสวน (ไม้ยืนต้น)	57	85	75	120	120
ทำน้ำตาลมะพร้าว	2	-	-	10	2
รับจ้าง	35	15	na.	50	60
ค้าขาย	na.	na.	4	na.	30
ช่างไม้	10	6	3	na.	na.

(ที่มา: ปรับปรุงจาก http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

(หมายเหตุ: ครัวเรือนหนึ่งๆ สามารถประกอบอาชีพได้มากกว่า 1 อาชีพ)

การสำรวจอาชีพ 3 ลำดับแรกรวมถึงการสำรวจอุตสาหกรรมในครัวเรือนของสำนักงานสถิติแห่งชาติข้างต้นชี้ให้เห็นว่าแม้ครัวเรือน ต.บางนางลี่ ส่วนใหญ่ระบุว่าประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ในจำนวนและสัดส่วนสูงสุด แต่ก็ประกอบอาชีพอื่นควบคู่ไปด้วย โดยเฉพาะอาชีพรับจ้างซึ่งหมายรวมทั้งอาชีพรับจ้างทั่วไปซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรับจ้างในภาคเกษตร และการเป็นพนักงานโรงงาน ขณะเดียวกันครัวเรือนจำนวนหนึ่งประกอบอาชีพช่างไม้ซึ่งเป็นการฝีมือและค่าแรงค่อนข้างสูงกว่างานรับจ้างทั่วไป นอกจากนี้ ครัวเรือนโดยเฉพาะในเขตหมู่ 5 ประกอบอาชีพค้าขายหรือที่เรียกกันว่า “แพ” จำนวนมาก ขณะที่อาชีพรับราชการและพนักงานบริษัทเอกชนมีจำนวนน้อยมาก

การกระจายการผลิตไม่เพียงแต่ช่วยให้ครัวเรือนยังคงสามารถรักษาสถานะการเป็นองค์กรการผลิตของตนเองไว้ได้ หรือช่วยแก้ไขปัญหาระหว่างงานของสมาชิก หากขณะเดียวกันยังเป็นการ “กระจายความเสี่ยง” หากเกิดความล้มเหลวในระบบการผลิตใดระบบการผลิตหนึ่ง ในทางกลับกัน หากประสบความสำเร็จในทุกระบบการผลิต จะช่วยให้ครัวเรือนมีรายได้จากหลายช่องทาง สามารถประคองครัวเรือนให้สามารถอยู่รอดได้ท่ามกลางการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ดังครอบครัวหนึ่งที่ “ทำส้มมีต้นทุนประมาณ 100 บาท แล้วตอนหลังเปลี่ยนมาทำซี หมู่ปีละหน 100 กระสอบคูณ 20 เท่ากับ 2 พัน ส้ม 4 ปีก็เก็บได้ มีเวลาเก็บ 6 ปี ช่วง 4 ปีก็รดน้ำพรวนดิน ลูก 8 เดือนแก่ ต้นละ 2-3 ลูก ส้มราคาต่ำสุดกิโลละ 15 บาท สูงสุดกิโลละ 20 บาท ลูกละโลครึ่ง ฉะนั้น 8 เดือนเก็บส้ม 450 กิโลฯ หรือ 8 เดือนได้ 7-8 พัน ไม่พอ ต้องหาอาชีพเสริม เพราะที่น้อย ผมก็รับจ้างทำสวนให้เขาเดือน 4 พัน เมื่อกี้ดูแลสวนส้มแล้วก็เหลาไม้กวาดทางมะพร้าวขายเป็นรายได้เสริม ลูกก็ไปรับจ้างช่างนอกมั่ง ก็อยู่ได้ ค่าใช้จ่าย ค่ากับข้าววันไม่เกิน 100 บาท ผักหญ้าหากินตามในสวน” (สุนทร อื้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “เหลือที่ 4 ไร่กว่า เป็นสวนส้มโอ ตอนนี้มี 200 กว่าต้น ต้นทุนใน 1 ปีได้แก่ ค่าปุ๋ย 6 ลูกคูณ 550 ได้ 3,300 บาท ซีหมู่ 1,000 บาท ปุ๋ยหมัก 500 บาท ค่าจ้างเก็บ 500 บาท ค่าเชื้อเพลิงรดน้ำ 500 บาท รวมประมาณ 5,000 บาท ขายส้มถ้าโลละ 20-25 บาทได้ปีละ 2 หมื่นกว่าบาท ก็มีรายได้สุทธิประมาณ 20,000 บาท อยู่กัน 2 คน ก็พออยู่ได้ เมื่อก่อนเคยไปต่อเรือ แต่ตั้งแต่ระยะหลังๆ ขาหักไม่ได้ไปไหน อยู่แต่บ้าน เข้าสวนดายหญ้า กอกๆ แกกๆ แต่เมียบางที่รับจ้างดายหญ้าเป็นรายได้เสริม” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) เป็นอาทิ

ขณะที่การสำรวจรายได้ครัวเรือน ต.บางนางลี่ ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าครัวเรือน ต.บางนางลี่ ส่วนใหญ่มีรายได้อยู่ในระดับปานกลางถึงค่อนข้างดี ดังรายละเอียดแสดงในตารางที่ 8

ตารางที่ 8 แสดงรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือน ต.บางนางลี่ ปี พ.ศ. 2545 (หน่วย: ครัวเรือน)

รายได้เฉลี่ยต่อปี	หมู่ 1	หมู่ 2	หมู่ 3	หมู่ 4	หมู่ 5
ต่ำกว่า 10,000 บาท	-	2	30	-	-
10,000-19,999 บาท	27	-	-	5	-
20,000-29,999 บาท	23	12	60	12	-
30,000-49,999 บาท	15	44	-	70	-
50,000-99,999 บาท	-	35	-	70	-
100,000-499,999 บาท	-	5	-	3	-
500,000 บาทขึ้นไป	-	-	-	-	-
ไม่ระบุ	-	-	1	-	210

(ที่มา ปรับปรุงจาก http://203.151.44.69/web_vill/base_table_1.asp 8/5/46)

จากตารางดังกล่าวจะเห็นได้ว่าครัวเรือน ต.บางนางลี่ ส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยค่อนข้างดี เพราะขณะที่รายได้เฉลี่ยของครัวเรือนภาคกลางในปี พ.ศ. 2545 อยู่ที่ปีละ 14,128 บาท ซึ่งสูงกว่าภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคอีสาน ซึ่งอยู่ที่ปีละ 12,847, 9,530 และ 9,279 บาท ตามลำดับ (โสภณ ทองปาน อังนิน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2546: 112) ครัวเรือนบางนางลี่ส่วนใหญ่ (129 ครัวเรือน หรือร้อยละ 31.23)⁹¹ มีรายได้เฉลี่ยปีละ 30,000-49,999 บาท รองลงมา มีรายได้เฉลี่ยปีละ 20,000-29,999 บาท (107 ครัวเรือน หรือร้อยละ 25.91) และปีละ 50,000-99,999 บาท (105 ครัวเรือน หรือร้อยละ 25.42) ตามลำดับ มีครัวเรือนเพียง 32 ครัวเรือนหรือร้อยละ 7.75 ที่มีรายได้เฉลี่ยปีละ 10,000-19,999 บาท รวมทั้งที่ต่ำกว่าปีละ 10,000 บาทในจำนวนและสัดส่วนที่เท่ากัน ขณะที่มี 8 ครัวเรือนหรือร้อยละ 1.94 ที่มีรายได้เฉลี่ยปีละ 100,000-499,999 โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากพิจารณาจากเส้นความยากจนสัมบูรณ์ซึ่งเป็นเกณฑ์พิจารณา “ความยากจน” ที่หยابที่สุด ครัวเรือนบางนางลี่มีรายได้ในระดับที่อยู่เหนือเส้นความยากจนสัมบูรณ์มาก เพราะเส้นความยากจนของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2544 อยู่ที่เพียง 916 บาทต่อเดือน หรือ 10,992 บาทต่อปี ฉะนั้น ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนในปีนี้มีจำนวน 8.2 ล้านคน หรือคิดเป็นร้อยละ 13 ของประชากรทั้งประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อังนิน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2546: 173) จึงมีครัวเรือนบางนางลี่รวมอยู่ด้วยในสัดส่วนที่ต่ำมาก และอาจจะไม่ได้เป็นครัวเรือนที่ “ยากจน” หากพิจารณาถึง “ทุน” ด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นประกอบ

นอกจากนี้ แม้ในปี พ.ศ. 2541/2542 ครัวเรือนเกษตรร้อยละ 55 หรือจำนวน 3.05 ล้านครัวเรือนมีหนี้สิน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร อังนิน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2546: 111) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือครัวเรือนภาค

⁹¹ การคำนวณร้อยละคำนวณจากผลรวมของครัวเรือนหมู่ที่ 1 ถึงหมู่ที่ 4 ไม่ได้รวมหมู่ที่ 5 ด้วย เนื่องจากผลการสำรวจไม่ระบุ

กลางมีปริมาณหนี้สินเฉลี่ยสูงสุด เช่น ในปี พ.ศ. 2545 ครัวเรือนภาคกลางมีหนี้สินเฉลี่ย 76,278 บาท ขณะที่ภาคใต้ ภาคเหนือ และภาคอีสาน มีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 76,124, 57,535 และ 66,034 บาท ตามลำดับ (โสภิน ทองปาน อ่างใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ 2546: 112) ทว่าจำนวนครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นหนี้สินรวมทั้งปริมาณหนี้สินของครัวเรือนภาคกลางดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับครัวเรือนบางนางลี่ค่อนข้างน้อย เนื่องจากระบบการผลิตสวนไม้ผลย่านบางนางลี่ไม่ได้ลงทุนทุนประกอบการผลิตเหมือนระบบการผลิตข้าวและพืชไร่ ประกอบกับการสืบทอดและพัฒนากระบวนการเพาะปลูกในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนดังที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไปช่วยลดต้นทุนการผลิตในส่วนปัจจัยการผลิตจำพวกสารเคมีการเกษตรชนิดต่างๆ ได้มาก ครัวเรือนบางนางลี่จึงมีความจำเป็นในการกู้ยืมสำหรับการผลิตน้อยกว่าครัวเรือนชาวนาชาวไร่ในกรณีที่ขาดแคลนเงินทุน ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่แรงงานส่วนหนึ่งของครัวเรือนถูกกระจายออกนอกภาคการเกษตร ซึ่งนอกจากไม่มีต้นทุนการผลิตในรูปเงินสด รายได้จากนอกภาคเกษตรยังสามารถนำมาอุดหนุนจนเจือการผลิตในภาคเกษตรในกรณีฉุกเฉินซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นน้อย

ขณะที่ในส่วนของ “กองทุนรัฐบาล” ประเภทต่างๆ ที่ถูกจัดสรรลงสู่ชนบท ครัวเรือนบางนางลี่ตอบสนองค่อนข้างต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับชนบทอื่นๆ ในประเทศไทย ดังกรณีกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาทซึ่งในช่วงแรกๆ มีครัวเรือนบางนางลี่เพียงไม่กี่ครัวเรือนที่กู้ยืมเงินกองทุนนี้ นอกจากเป็นเพราะความเขินอายแล้วยังเป็นเพราะการประกอบอาชีพไม่ค่อยขัดสนและไม่มีความจำเป็นเร่งด่วนอะไรมากนัก ดังที่ผู้กู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้านรายหนึ่งกล่าวว่า “เงินทักษิณ [กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง] แรกๆ ไม่ค่อยมีคนไปกู้ เพราะว่าพวกนี้ไม่เคยเป็นหนี้ เลยรู้สึกเขินๆ มีแต่เราหน้าแหลมเดินเข้าไป คนนี้ก็มอง คนโน้นก็มอง แต่ว่าเห็นเรากู้แล้วดีวะ ดอกถูก 50 สตางค์ต่อปี พอ 6 เดือนช่วงหลังเลยไปกัน ครั้งแรกทำเป็นอายไม่อยากเป็นหนี้ ครั้งแรกฉันกู้แค่ 5 พัน มาใช้จ่ายในบ้าน มาซ่อมแซมหลังคา คือรัฐบาลเขาช่วยให้เป็นหนี้ ทักษิณเป็นรัฐบาลเป็นหนี้กันอื้อซ่า ก็สนุกดี บ้านนอกเป็นหนี้ มีเงินมาหมุน” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2546) ซึ่งการเป็นหนี้สินในปริมาณและสัดส่วนค่อนข้างต่ำนี้เป็นลักษณะของชาวสวนสมุทรสงครามโดยรวม ดังที่อดีตรองผู้ว่าราชการนครกรุงเทพมหานครสาขาสมาชิกจังหวัดสมุทรสงคราม ระบุอย่างชัดเจนว่า “ที่นี้เงินฝากล้านแบงค์ หาคนกู้ไม่ได้ กู้แต่ประมงที่เอามาลงทุน ชาวสวนเมื่อก่อนอายุ ไปหาเขาต้องแต่งตัวมอมแมม แถบแควอ้อมเศรษฐกิจดีที่สุด มีวัดเยอะมาก...ไม่มีเวลาใช้เงิน มีแต่ส่งภรรยา งานหลวงพ่อบ้านแหลม ที่จะใช้เงินกัน” (สุรจิต ชีรเวทย์, สัมภาษณ์ 12 มีนาคม 2546)⁹² เหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าครัวเรือนย่านบางนางลี่มีความ

⁹² นอกจากนี้ สถานะทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างดีของชาวสวนสมุทรสงครามเป็นที่ยอมรับในบรรดาข้าราชการที่มาประจำ ดังที่ผู้ช่วยอุตสาหกรรมจังหวัดสมุทรสงครามเห็นว่า “[จ.สมุทรสงคราม] เป็นจังหวัดที่มีรายได้ประชากรต่อหัวต่ำที่สุดในเขต 7 ตัวชี้วัดนี้มาจากการสำรวจมูลค่าผลผลิตที่ออกมา เนื่องจากโรงงานที่นี่มีน้อย มูลค่าผลผลิตที่ออกมาจากภาคเกษตรเยอะ พวกกุ้ง หอย ปู ปลา ส้มโอ ลิ้นจี่ มะพร้าว มูลค่าไม่สูงเมื่อเทียบกับสินค้าอุตสาหกรรม แต่ในความเป็นจริงเราค่อนข้างจะอยู่สบายกว่าเพื่อน ค่อนข้างจะดี แต่วัดออกมาเป็นรายได้ประชากรต่อหัวต่ำกว่าเพื่อนเลย ต่ำกว่าสุพรรณฯ อีก ทั้งๆ ที่จริงๆ แล้วคุณภาพชีวิตคนสุพรรณฯ กับคนแม่กลองคนละเรื่องเลย ที่นี้อุดมสมบูรณ์กว่า” (ผู้ช่วยอุตสาหกรรมจังหวัดสมุทรสงคราม, สัมภาษณ์ใน อารมณ์ จันทรมวงค์ 2541: 239) เช่นเดียวกับความเห็นของเกษตรจังหวัดสมุทรสงครามที่ว่า “per capita income ของภาคตะวันตกนี้จังหวัดสมุทรสงครามบ๊วย ผมว่ามันผิดพลาด เพราะว่าผมทำงานใช้หลักอย่างเดียวกับวัดความจนความมีของเกษตรกร ดูวัด จะเป็นเครื่องชี้วัดว่าเกษตรกรมีฐานะยากจนหรือร่ำรวย ที่ไหนวัดดี ไหว้โต เกษตรกรร่ำรวย...ในสมุทรสงครามดูแต่ละวัด แสดงว่าชาวบ้านฐานะดี เขาบำรุงวัดได้ขนาดนั้น” (เกษตรจังหวัดสมุทรสงคราม, สัมภาษณ์ใน อารมณ์ จันทรมวงค์ 2541: 239)

สามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจค่อนข้างสูง โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับครัวเรือนในชุมชนชนบทไทยทั่วไป

1.2 การสืบทอดและพัฒนาระบบเกษตรกรรม

นอกจากกระจายการผลิตไปสู่ระบบการผลิตนอกภาคเกษตร ในการผลิตภาคเกษตรชาวบางนางลี่บางส่วนได้สืบทอดและพัฒนาการทำเกษตรของตนในทิศทางของ “เกษตรกรรมยั่งยืน”⁹³ นับตั้งแต่การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มีลักษณะผสมผสานมากขึ้น ดังชาวบางนางลี่รายหนึ่ง ซึ่ง “ในสวนมีส้มโอ กัลยัม มะม่วง เตย ข่า กวนอิม ดาหลา พลุ กะเพรา มะเขือ พริก มะนาว มะกรูด ตะไคร้ ฯลฯ ทำกัน 2 คน ปลูกทุกอย่าง หรือบางอย่างมันก็ขึ้นเอง ที่ทำสวนผสมเพราะว่าไม่ต้องถางหญ้า คุลมดิน และได้เงิน” (โสภณ พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2546)

ภาพที่ 48 แสดงสวนยกร่องแบบผสมผสานของนายโสภณ พุ่มคชา

นอกจากนี้ ชาวบางนางลี่บางรายได้คิดค้นทดลองนำผลไม้ชนิดใหม่ๆ มาปลูก ซึ่งแม้ช่วงแรกประสบความล้มเหลว แต่ต่อมาก็ค้นพบว่าไม้ผลชนิดใดที่เหมาะสมกับระบบนิเวศแถบนี้เนื่องจากส้มโอ ดังรายหนึ่งที่ “เคยปลูกทุเรียนพอโตสักพักดีใจ แต่ว่าอยู่ๆ มันตายหมด น้องผู้ใหญ่จวนเคยลงทุเรียน 50 กว่าต้น ตายเรียบ ตอนแรก

⁹³ “เกษตรกรรมยั่งยืน” (sustainable agriculture) เป็นชื่อรวมๆ สำหรับเรียกระบบการเกษตรที่ต้องการหลุดพ้นไปจากปัญหาและผลกระทบจากระบบการเกษตรแผนใหม่ โดยในระดับสากลได้มีผู้กำหนดหลักการและความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ค่อนข้างมาก แต่โดยหลักๆ แล้วค่อนข้างคล้ายคลึงกัน ไม่ว่าจะเป็นระบบการเกษตรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ มีความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ เป็นธรรม และมีมนุษยธรรม (Gip อ้างใน วิฑูรย์ ปัญญากุล 2539: 78) หรือเป็นระบบเกษตรกรรมที่มีความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ เกื้อกูลต่อระบบนิเวศ มีความเป็นธรรม เคารพในความเป็นมนุษย์ และมีระบบวัฒนธรรมที่เหมาะสม หรือเป็นระบบการผลิตที่ทำให้เกิดผลตอบแทนอย่างต่อเนื่องจากการใช้ที่ดิน น้ำ ทรัพยากรพันธุกรรม และอื่นๆ เพื่อนำไปสู่กระแสความต้องการที่กำหนดไว้ โดยปราศจากการทำลายทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญสำหรับคนรุ่นต่อไป รูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่โดดเด่นและเป็นที่ยอมรับของขบวนการเกษตรกรรมยั่งยืนในสังคมไทยมี 5 รูปแบบ คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ เกษตรธรรมชาติ ไร่หมุนเวียน และวนเกษตร (รายละเอียดดู วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2539: 87-97; จีรวิมล เสนาคำ 2539: 105-14; เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก 2546: 59-64; อนุสรณ์ อุณโณ 2546ก: 139-43)

งามนะ แต่ว่าพอตกลงไปเจอดินเหนียวดินเค็มตายเลย มะม่วงก็โค่นไปเยอะ มันโกหก มันออกดอกแต่ว่าไม่ติด แล้วมีแก้วมังกรขายได้ปีละครั้ง ก็ได้ผลเหมือนกัน บางคนเขาเอาท่อปูนทำ แต่ว่าผมไม่ชอบ คนผ่านมาเขาถามว่า ทำไมงามกว่าที่อื่นๆ ผมว่าใช้เสาไม้ คนจอต่ายรูป แต่ตาเจ้อเขาใช้เสาปูน แก้วมังกรออกปีละหน ช่วงเมษาฯ ขาย โลละ 30-40 หรือ 3 โลร้อย แต่บางคนก็ให้ 4 โลร้อย 2-3 ลูกโล หรือลูกครึ่งโลกว่าก็มี รู้สึกว่าดีกว่าส้ม ทน ไม้รดน้ำ เป็นอาทิตย์มันก็ไม่เป็นอะไร...ถ้าแม่กลองจัดงานลั่นจี้ก็จะเอาส้มเปลือกบางหรือส้มเขียวหวานมาลง” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) ขณะที่ชาวบางนางลี่บางรายได้ทดลองพัฒนาคุณภาพส้มโอจนประสบความสำเร็จ สามารถให้ผลผลิตจำนวนมากและมีคุณภาพดี จากนั้นจึงนำไปจัดลิขสิทธิ์สายพันธุ์ที่ตนสามารถคิดค้นพัฒนาขึ้นได้ ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งเล่าว่า “น้องชายผู้ใหญ่จวนเขาพัฒนาพันธุ์ส้มโอให้มีคุณภาพ ติดลูกตก เขาขายได้ต้นละ 5 พันต่อปี เขาว่าเขาจดบันทึก แต่ว่าได้ไม่ทุกต้น ดูจากต้นที่ตกที่สุด แล้วเขาว่าเขาเอาไปจัดลิขสิทธิ์แล้วนะส้มโอของเขา” (สุนทร อ้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546)⁹⁴

ประการสำคัญ ชาวบางนางลี่ได้เรียนรู้และพัฒนาวิทยาการทดแทนสารเคมีประเภทต่างๆ อาทิ การใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมีกำจัดแมลง ดังรายหนึ่งที่ว่า “ยาฆ่าแมลงก็เคยใช้ แต่น็อค ไปนอนโรงพยาบาล 15 วันเลยเลิก เขาให้ไปดูงานสารสะเดาก็อไป แต่ไม่เอา ผมมาคิดๆ ของผมเอง อย่างส้ม 2 ต้นคู่ ต้นหนึ่งมีมดดำ ต้นหนึ่งมีมดแดง ต้นมดดำผิวกระปุมกระป้า ต้นมดแดงผิวเรียบ ผมไปเอามดแดงไล่แมลง ตอนนั้นแมลงเลยไม่มา ตอนนั้นเลยไม่ต้องใช้ ยาฆ่าแมลง” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) เช่นเดียวกับอีกรายที่ “เมื่อก่อนฉีดยาฆ่าแมลง ตอนแรกใช้เรนเนด แต่จืดๆ ไปเราแย้ คือตอนเล็กๆ หนอนกินใบเลยจืด ซ้อมมาแค่กระป๋องเดียว 50 บาท ใช้แค่ครั้งเดียว ไม่ใช้อีกเลย เดียวนี้ทำสมุนไพรกันเยอะ ตอนหลังเกษตรอะไรก็มาอบรมให้บ้าง ก็ทำสมุนไพรกัน ผมเองนี่ฟังวิทยุ แล้วอาศัยจำของบางคน แต่ว่าตอนนั้นเราอายุมากฉีดเคมีจะแย้ เลยมาทำสมุนไพรเอง ก็ฟังวิทยุรายการเกษตร สูตร สะเดาบวกระเบิดบวดต้นหนอนบวกล้ำขาวพริก มะเขือ หนอนกินก็เก็บทิ้ง สมุนไพรไม่เสียเงิน เสียแต่ค่าเหล้า ชาวขวดละ 60 บาท นอกนั้นหาตามสวน สะเดา บอระเพ็ดก็ปลูก” (สุนทร อ้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) ขณะที่ในส่วนของปัญหาวัชพืช “ยาฆ่าหญ้าไม่ค่อยเห็นใครใช้ โดยมากใช้เครื่องตัดกัน เห็นมีอยู่สวนเดียว ไม่รู้เขาเอาสูตรมาจากตำราไหน คือสวนเขาเยอะๆ บางที่เขาทำไม่ทัน เขาก็ใช้ยาฆ่าหญ้า เราก็ทำเยอะ แต่ไม่ชอบ” (สุนทร อ้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวบางนางลี่บางรายได้พัฒนาวิธีการกำจัดวัชพืชแบบ

⁹⁴ การคิดค้นทดลองและพัฒนาเทคนิควิธีการปลูกผลไม้ในลักษณะต่างๆ ของชาวบางนางลี่ข้างต้นเป็นลักษณะร่วมของ “ชาวสวน” ไทยที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง แม้กระทั่งในส่วนของนักวิชาการการเกษตรหรือนักส่งเสริมการเกษตร ดังที่ตำราหรือคู่มือการปลูกส้มโอเล่มหนึ่งบรรยายความเป็นคนช่างคิดค้นทดลองของชาวสวนส้มโอว่า ชาวสวนส้มโอพัฒนาเทคนิคการดูแลรักษาส้มโอด้วยการเฝ้าสังเกตจดจำการเจริญเติบโต การเปลี่ยนแปลง และความต้องการของส้มโออย่างใกล้ชิด เช่น การให้น้ำเพียงเบาๆ เพื่อช่วยให้ ออกดอกทะวายได้ดีตลอดปี การขอยผลส้มโอให้ติดต้นละ 20-30 ผลเพื่อให้มีดอกทยอยออกทั้งปีและมีผลผลิตเก็บตลอดปี การโรยเกลือเล็กน้อยบริเวณทรงพุ่มเพื่อให้ความเค็มที่เหมาะสมซึมซาบเข้าไปช่วยสร้างความหวานกลมกล่อม การตัดส้มโอที่มีน้ำหนักเบา ผลแป้ว ผลยาวทั้งขณะที่ผลยังเล็ก การตัดแต่งกิ่งแห้ง กิ่งกระโดง กิ่งเบียด กิ่งเป็นโรคทิ้ง เพื่อทำทรงพุ่มให้โปร่ง มีแสงแดด ส่องถึง ภายในทรงพุ่มได้ การทำความสะอาดบริเวณทรงพุ่มไม่ให้เป็นที่หลบซ่อนของแมลง ฯลฯ ซึ่ง “นับว่าดีกว่าการอ่านตำราหลายสิบเล่ม” (สุพรรณ ระบุว่าปี 2545: 200-1)

ชีวิตวิถีโดยการปลูกพืชอื่นคลุม ดังที่ว่า “ที่นี่ไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า เพราะว่าปลูกเตยทับ ถ้าเยอะก็ตายเอาบ้าง (โสมณ พุ่ม
คชา, สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 25)

เช่นเดียวกับการปรับปรุงบำรุงดิน นอกจากชาวบางนางลี่บางรายไม่เคยใช้ปุ๋ยเคมี ดังที่ว่า “ที่สวนไม่เคย
ใช้อะไรเลย ปุ๋ยเคมีก็ไม่ได้ใช้ ใช้แต่ปุ๋ยหมักตอนหลังๆ แล้วก็อาศัยไถดินจากท้องร่องขึ้นมา อันนี้เป็นปุ๋ยอย่างดี
เลย ยาฆ่าหญ้าฆ่าแมลงอะไรก็ไม่เคยใช้ ได้แค่ไหนก็เอานั่น” (หิรัญ ทองน้อย, สัมภาษณ์ 26 พฤษภาคม
2546) ปัจจุบันชาวบางนางลี่รายที่เคยใช้ปุ๋ยเคมีได้หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังราย
หนึ่งซึ่ง “เมื่อก่อนเคยไปทำสับปะรดที่ประจวบฯ ดินแข็งเป็ก พอฟังเกษตรเขาว่าดินจะแน่น ก็ว่าน่าจะใช่ เลยมาใช้
ปุ๋ยคอก ต้นทุนสูงขึ้นมาก เพราะว่าต้องการอนุรักษ์ ใช้ขี้หมูมา 2 ปี ต้องใช้ปุ๋ยขี้หมูเยอะเพราะต้นใหญ่ ต้องใช้ 1
กระสอบขึ้นใช้ขี้วัวโรยกันหลุม ปุ๋ยเคมีใช้น้อย ปีไหน โดยมากใช้ขี้วัว คือมันถูก แล้วดินไม่แน่น ดินจะฟูดี ตอนนี้อยู่
ใช้ขี้หมู ในสวนไม่มีสารเคมีเลย” (สุนทร อ้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) หรือบางรายแม้ปัจจุบันยังใช้ปุ๋ยคอก
ผสมกับปุ๋ยเคมี แต่ต่อไปจะลดปริมาณปุ๋ยเคมีลงเรื่อยๆ จนกระทั่งไม่ใช้เลย ดังที่ว่า “ตอนเล็กๆ ใส่ปุ๋ยทุกต้น ให้ใบ
มันเขียว ให้มันลัดเร็ว แล้วใส่ขี้วัวขี้เป็ดขี้หมู ใช้ยาฆ่าหญ้าอยู่พัก แต่ไม่ได้เรื่อง เติบโตแล้วคัน เลยเลิก ตอนนี้อยู่ยังใช้
สูตร 16: 16: 16 อยู่ แล้วใช้ขี้หมู แล้วปุ๋ยหมักอีก ตอนนี้อยู่ผสมกัน เมื่อก่อนซื้อหัวปลาอินทรีย์มาจากนุดปากโคกมา
หมัก จนหมักกลิ่นค้อยตกรด แล้วเอาน้ำรดอีกที แต่ว่าต่อไปจะเลิกปุ๋ยเคมี จะใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยหมักแล้วก็พรวนน้ำหมัก
อินทรีย์ เพราะว่าถูกกว่า แล้วสุขภาพเราก็ดีด้วย” (จง สุวรรณรัตน์, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546)

นอกจากนี้ แม้จะเปลี่ยนชนิดพืชที่ปลูกจากมะพร้าวน้ำตาลเป็นส้มโอรวมทั้งลิ้นจี่และผลไม้ชนิดอื่นๆ แต่
ชาวบางนางลี่ยังคงสืบทอดรูปแบบการเพาะปลูกแบบระบบสวนยกร่องไว้ ซึ่งระบบสวนยกร่องได้รับการยอมรับว่า
เป็นรูปแบบการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพทั้งในแง่ของการจัดการน้ำและการปรับปรุงบำรุงดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
คือได้รับการจัดให้เป็นเกษตรผสมผสานซึ่งเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่งดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้
ปัจจุบันชาวบางนางลี่ยังคงสืบทอดระบบสวนยกร่องไว้ โดยบางรายได้สร้างงานเพิ่มขึ้นสำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้
ช่วงน้ำตายหรือช่วงที่ระดับการขึ้นลงของน้ำแตกต่างกันมากในช่วงเดือน 7 ถึงเดือน 9 ขณะที่บางรายได้พัฒนา
ระบบการให้น้ำด้วยระบบกระจายช่วยเสริมในช่วงฤดูแล้ง แต่มีเพียงไม่กี่ราย ส่วนใหญ่ยังคงอาศัยระบบการจัดการ
น้ำของระบบสวนยกร่องเป็นหลัก ประการสำคัญ แม้ปัจจุบันสวนบางแห่งจะถูกทิ้งให้อยู่ในสภาพรกร้างว่างเปล่า
แต่เจ้าของยังเป็นรายเดิม การเปลี่ยนแปลงสิทธิการถือครองที่ดินในเขต ต.บางนางลี่ รวมทั้งบริเวณใกล้เคียงเกิด
ขึ้นน้อยมาก ซึ่งสภาพเช่นนี้เกิดขึ้นในเขต อ.อัมพวา โดยรวม ซึ่ง “แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงของความเป็นเมืองมาก
ขึ้น แต่การเปลี่ยนแปลงของการถือครองที่ดินของชาวอัมพวาโดยเฉพาะที่เป็นที่สวนจะไม่มีเปลี่ยนแปลงมาก
นัก” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542: 145)

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ การสืบทอดและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนข้างต้นเกิดจากการริเริ่มสร้าง
สรรค์ของชาวบางนางลี่เป็นสำคัญ ไม่ได้เกิดจากการส่งเสริมสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกโดยเฉพาะองค์กร
พัฒนาเอกชนที่ดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 (รายละเอียดดู อนุสรณ์ อุณโณ
2546: 109-31) ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งซึ่งทำสวนผลไม้ในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนกล่าวอย่างชัดเจนว่า

“เรื่องไม่ใช้สารเคมีนี้ไม่มีเอ็นจีโอเข้ามาสนับสนุนเลย” (สุนทร อื้อเต็ง, สัมภาษณ์ 22 มีนาคม 2546) ขณะที่หน่วยราชการซึ่งเริ่มดำเนินการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนระดับนโยบายตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) เป็นต้นมา (รายละเอียดดู อนุสรณ์ อนุโณ 2546ก: 174-87) เข้ามาดำเนินการส่งเสริมหลังจากที่ชาวบางนางลี่ได้ริเริ่มไปก่อนแล้ว โดยเฉพาะบางรายแม้จะเข้าร่วมรับการอบรมเทคนิคเกษตรกรรมยั่งยืนประเภทต่างๆ แต่ในทางปฏิบัติได้เลือกที่จะใช้เทคนิคที่ตนค้นพบเอง ดังรายที่ค้นพบเทคนิคดัดแปลงไส้แมลงที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

ขณะเดียวกันการสืบทอดและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนไม่เพียงแต่เกื้อกูลต่อระบบนิเวศ หากยังสร้างรายได้ให้ค่อนข้างมาก และหลายกรณีพบว่าสามารถสร้างรายได้สูงกว่าการทำเกษตรแผนใหม่⁹⁵ เนื่องจากมีต้นทุนการผลิตต่ำกว่า ขณะที่มียาได้จากผลผลิตหลากหลายกว่า ดังชาวบางนางลี่ครอบครัวหนึ่งที่ทำเกษตรผสมผสานบนสวนยกร่อง ซึ่ง “ตอนปลูกส้มลงทุนไม่เยอะ พันธุ์ก็ตัวเอง ต้นทุนไม่สูงแต่จะต้องใช้แรงงานเยอะ สวนเข้มขึ้น 3 ไร่ ต้นทุนปีละ 2 หมื่น หลักๆ ก็คือปุ๋ย ใช้ปุ๋ยคอกปีละ 2 ตัน ประมาณ 1,800 บาท แล้วมีค่าซีไค ค่าจ้างขึ้นมะพร้าวปีละหมื่นกว่าบาท ปีหนึ่งขึ้น 5 หน ที่ปลูกเยอะๆ ในที่ประมาณ 3 ไร่ ขายได้ปีละแสนกว่าบาท ส้มโอเป็นหลัก เคยขายได้ปีละ 6 หมื่น จาก 10 ไร่ แต่มะพร้าว 7 ไร่ได้แค่ 3 หมื่น เวลาซื้อก็ให้เขามาเหมาเอาเก็บไปเลย เฉพาะมะพร้าว แต่พวกเขาจะอะไรเราจะเก็บมาให้เขาเรียบร้อย รายได้ก็พออยู่ได้สบาย สวนดูแล 2 คนมันต้องขยัน คล้ายๆ เก็บเบี้ยได้ทุนร้าน ค่อยๆ ทำไป แต่ครบปีก็ได้เยอะนะ เก็บยอดแค พักทอง ตะไคร้ขาย เงินก็ดี” (โสภณ พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 23 มีนาคม 2546)

เพราะเหตุนี้ ระบบการผลิตการเกษตรย่านบางนางลี่จึงยังคงมีศักยภาพที่จะปรับตัวให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบด้าน ดังที่นักวิชาการด้านพืชสวนรายหนึ่งกล่าวอย่างชัดเจนว่า “ผมคิดว่าที่สวนแถวอัมพวายังสามารถดำรงอยู่ต่อไปได้ ไม่เหมือนกับสวนแถวอื่น เช่น นนทบุรี ที่หายไปเรื่อยๆ เพราะว่าที่นี่มีลักษณะเฉพาะหลายอย่างที่ไม่เหมือนที่อื่น เพราะระบบนิเวศยังอุดมสมบูรณ์แม้ว่าจะไม่มากเหมือนเมื่อก่อน แล้วปัจจัยด้านอื่นๆ ก็เอื้อ ผมคิดว่าสวนแถวอัมพวาน่าจะทําเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรมากที่สุด เพราะระบบเกษตรยังคงมีสภาพเดิมแล้วก็ยังสมบูรณ์เพียงแห่งเดียวในประเทศไทย” (ระวี เศรษฐภักดี, สัมภาษณ์ 25 สิงหาคม 2546) ขณะเดียวกันระบบการผลิตการเกษตรดังกล่าวสามารถเป็นทางเลือกให้กับแรงงานหนุ่มสาวรายที่

⁹⁵ การศึกษาจำนวนมากพบว่าการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ สามารถสร้างรายได้สูงกว่าการทำเกษตรแผนใหม่ อาทิ การวิเคราะห์เกษตรกรรมยั่งยืนด้านเศรษฐศาสตร์ของธันวา จิตต์สงวน และคณะ (รายละเอียดดู ธันวา จิตต์สงวน และคณะ 2543ก: 161-4; 2543ข: 156-8; 2544: (4-7)-(4-9), (5-10)-(5-12), (6-9)-(6-11), (7-9)-(7-11)) พบว่าการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ของประเทศไทย ก่อให้เกิดรายได้และผลประโยชน์มากกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก หรือเป็นการลงทุนที่มีความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจและให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจดีกว่าการทำเกษตรแผนใหม่ เนื่องจากการทำเกษตรยั่งยืนมีกิจกรรมการผลิตที่หลากหลายและเกื้อกูลกันในแต่ละกิจกรรม ส่งผลให้เกิดการประหยัดทางขนาดและการประหยัดทางขอบข่าย ขณะเดียวกันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมีหลายลักษณะ เช่น การลดต้นทุน การเพิ่มขึ้นของมูลค่าผลผลิต การเพิ่มขึ้นของรายได้เพราะการเพิ่มของกิจกรรมการผลิต การเพิ่มมูลค่าของทรัพย์สิน การลดค่าใช้จ่ายบริโภคในครัวเรือน รายได้หมุนเวียนดีขึ้น ฯลฯ เช่นเดียวกับการศึกษาของวิศิษฐ์ ลิ้มสมบุญชัย และคณะ (2544: (3-4)-(3-5)) ซึ่งพบว่าส่วนใหญ่แล้วการทำเกษตรยั่งยืนให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก หรือการศึกษาของบันเิง มาแสง และเดชรัด สุขกำเนิด (2543: 4) พบว่าการทำเกษตรอินทรีย์กรณีนางเกษร ภักดีสุข ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจดีกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก เหล่านี้เป็นต้น

ไม่ต้องการออกนอกภาคเกษตรกรรมที่บิดามารดาไม่สามารถทำสวนต่อไปได้และครัวเรือนยังไม่เผชิญกับแรงกดดันด้านขนาดการถือครองที่ดิน

2. สำนักและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง

ชาวสวนแม่กลอง ซึ่งหมายรวมถึงชาวบางนางลี่ มักถูกประเมินว่าเป็นพลเมืองที่ขาด “สำนักทางการเมือง” หรือมีความ “เฉื่อยชาทางการเมือง” ดังที่ก้านัน ต.บางน้อย อ.บางคนที เห็นว่า “คนแม่กลองไม่ค่อยเหมือนจังหวัดอื่น...พอผลไม้ราคาต่ำเขาก็เดินขบวนประท้วงกัน แต่คนแม่กลองประเภทว่าพออยู่ได้ก็อยู่กันไป” (ก้านัน ประเสริฐ, สัมภาษณ์ใน อารมณ์ จันทรสมวงศ์ 2541: 239) หรือเป็นชาวชนบทที่ขาดศักยภาพในการรวมกลุ่ม ดังที่โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาชนบทในลักษณะองค์กรพัฒนาเอกชนโครงการแรกๆ ของประเทศไทย ภายใต้การนำของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ระบุว่า “ในเขตโครงการโดยทั่วไปการรวมกลุ่มของเกษตรกรไม่กว้างขวาง และที่มีอยู่ก็เป็นกลุ่มที่ไม่มีประสิทธิภาพ จึงนับเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนา” (อคิน รพีพัฒน์ 2531: 56) พร้อมกับอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า “เป็นเพราะลักษณะปัจเจกชนของคนไทย” (เพ็งอ้ง)

นอกจากนี้ หากพิจารณางานเขียนกลุ่มการเคลื่อนไหวของเกษตรกรไทยรวมทั้งกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง ไม่มีงานเขียนชิ้นใดกล่าวถึงสำนักและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวสวน ตัวละครซึ่งมีบทบาทสำคัญในงานเขียนเหล่านี้คือชาวนาชาวไร่ ไม่ว่าจะเป็นกบฏผีบุญหรือการลุกฮือในเขตชนบทภาคอีสานและภาคเหนือซึ่งขยายตัวอย่างกว้างขวางตั้งแต่สมัยบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นต้นมา หรือสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย ซึ่งจัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2517 จากการรวมตัวของชาวนาชาวไร่จำนวนประมาณ 1.5 ล้านคนจากกว่า 40 จังหวัดทั่วประเทศ เพื่อพิทักษ์สิทธิประโยชน์และแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของชาวนาชาวไร่ในรูปแบบและวิธีการต่างๆ (รายละเอียดดู กนกศักดิ์ แก้วเทพ 2540) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสมัชชาคนจน ซึ่งเป็น “เครือข่ายของชาวบ้านคนยากจนจากชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐที่เกิดขึ้นท่ามกลางสงครามการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ระหว่างรัฐและภาคธุรกิจกับชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นทั้งในชนบทและในเมือง [เพราะ] นโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐ กฎหมาย ฯลฯ ได้รุกรานวิถีชีวิตปกติ ละเมิดสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ทำลายวัฒนธรรมที่แตกต่างหลากหลาย” (เอกสารเผยแพร่สมัชชาคนจน อ้างใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง 2541: 68) ทว่า “เครือข่ายของชาวบ้านคนยากจนจากชุมชนท้องถิ่น” ที่ประกอบขึ้นเป็นสมัชชาคนจนทั้ง 7 กลุ่ม นอกจากกลุ่มผู้ป่วยจากการทำงานฯ กลุ่มปัญหาชุมชนแออัด รวมทั้งกลุ่มประมงขนาดเล็กภาคใต้ ซึ่งผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นแรงงานและคนจนเมืองรวมทั้งชาวประมง เกษตรกรที่เข้าร่วมกลุ่มปัญหาที่เหลือนี้อาจจะเป็นกลุ่มปัญหาเพื่อน กลุ่มปัญหาป่าไม้-ที่ดิน กลุ่มปัญหาจากโครงการรัฐ หรือเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือก ส่วนใหญ่เป็นชาวนาชาวไร่โดยเฉพาะในเขตภาคอีสาน ไม่ปรากฏชาวสวนเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องภายใต้สมัชชาคนจนแต่อย่างใด (รายละเอียดดู ประภาส ปิ่นตบแต่ง 2541) ประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของประเทศไทยจึงขาดตัวละครเช่นชาวสวน เหมือนเช่นที่เกิดขึ้นในกรณีประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

อย่างไรก็ดี การประเมินสำนักและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองเฉพาะในแง่การเดินขบวนประท้วงและการรวมกลุ่มซึ่งเป็นรูปแบบที่รับรู้กันโดยทั่วไปจนกลายเป็นจารีตอีกลักษณะ อาจมองไม่เห็นหรือทำให้

ไม่เข้าใจสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวบางนางลี่ในฐานะชาวนา ซึ่งมีความซับซ้อนและแตกต่างจากชุมชนชาวนาชาวไร่ดังที่กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ การทำความเข้าใจสำนึกและการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบางนางลี่จึงจำเป็นต้องอาศัยการตั้งคำถามรวมถึงแนวทางในการจัดระเบียบและตีความข้อมูลในอีกลักษณะ หัวข้อนี้กล่าวถึงสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวบางนางลี่เนื้อหาแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงรูปแบบการต่อต้านในชีวิตประจำวันของชาวบางนางลี่ ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่สมัยอยุธยา รัตนโกสินทร์ ต่อเนื่องมาจนกระทั่งสมัยการเป็นชุมชนชายขอบการพัฒนา ขณะที่อีกส่วนกล่าวถึงการจัดรูปองค์กรทางสังคมและการเมืองของชาวบางนางลี่ในการดำเนินกิจกรรมทางสังคมหรือการตัดสินใจประเด็นสาธารณะต่างๆ ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบของ “ชุดทำครัว” หรือในรูปแบบที่ชาวบางนางลี่เรียกกันเองว่า “ประชาคม” ดังแสดงให้เห็นเป็นลำดับ

2.1 การต่อต้านในชีวิตประจำวัน

ถึงแม้ไม่ผู้ปรากฏหลักฐานว่าชาวนาถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์หรือรัฐบาลซึ่งเป็นช่องทางการเคลื่อนไหวทางการเมืองแบบจารีต หรือว่าดำเนินการลุกฮือหรือกบฏ ซึ่งเป็นปฏิกริยาต่อต้านรัฐบาลกลางที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเขตชนบทตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา เหมือนเช่นกรณีชาวนาชาวไร่ (รายละเอียดดู อนุสรณ์ อุณโณ 2546ก: 36-40, 51-3) แต่ไม่ได้หมายความว่าชาวนา ซึ่งหมายรวมถึงชาวบางนางลี่ ไม่ประสบปัญหาในการดำรงชีวิตและไม่มีปฏิกริยาตอบสนองต่อปัญหา สำคัญแต่เพียงว่าปฏิกริยาและการตอบสนองต่อปัญหาของชาวนาส่วนใหญ่อาจจัดอยู่ในจำพวก “รูปแบบการต่อต้านในชีวิตประจำวันของชาวนา” (everyday forms of peasant resistance) ในฐานะที่เป็น “อาวุธของผู้อ่อนแอ” (weapons of the weak, Scott 1987) ในการเผชิญกับการกดขี่ข่มเหงและเอารัดเอาเปรียบโดยอำนาจที่เหนือกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือรัฐบาลกลาง ไม่ว่าจะอยู่ในรูปของการเที่ยวเล่น กินนอน เล่นการพนัน การฝากความหวังไว้กับชาติหน้า การแสดงความเบื่อหน่าย ไม่กระตือรือร้นที่จะทำงาน รวมทั้งการหนีเข้าป่า การหนีไปเป็นทาส การไปบวชเป็นพระ ฯลฯ (กนกศักดิ์ แก้วเทพ อ่างใน อนุสรณ์ อุณโณ 2546ก: 39) เพราะไม่สามารถเผชิญหน้าหรือท้าทายอำนาจโดยตรงได้ ขณะเดียวกันยังพอมิโอกาสหรือช่องทางที่ “ประหยัด” และ “ปลอดภัย” กว่า การแก้ไขหรือจัดการปัญหาให้ลุล่วงอย่างตรงไปตรงมาอาจมีต้นทุนที่สูงและเสี่ยงเกินไป

ทั้งนี้ ปัญหาสำคัญที่ชาวนาสมัยปลายอยุธยาต่อเนื่องต้นรัตนโกสินทร์ประสบคือปัญหาอากรสวนรวมทั้งอากรสมพัศกร เพราะไม่ว่าต้นไม้จะล้มตายจำนวนเท่าใด ให้ผลผลิตหรือไม่ หรือมีการปลูกเพิ่มเติมเท่าใด การเก็บอากรสวนและสมพัศกรจะยึดตามบัญชีเดินสวนและบัญชีเดินทุ่งที่พนักงานเดินสวนทำไว้เป็นหลัก จะเปลี่ยนแปลงก็ต่อเมื่อมีการเดินสวนเดินนาครั้งใหม่ซึ่งมักเป็นในช่วงเปลี่ยนแผ่นดิน ราษฎรที่ไม่ได้รับผลผลิตจากสวนเท่าที่ควรหรือไม่ผลบางต้นล้มตายลงจึงได้รับความเดือดร้อนจากการเก็บอากรด้วยวิธีการเช่นนี้เป็นอย่างมาก ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้เมื่อคราวเสด็จตรวจราชการเมืองสมุทรสงคราม ความว่า “เมื่อมะเฝ้ายั่วตัวศก พระยาสมบัติยาธิบาลเปนข้าหลวงออกมาเดินรังวัดสวน ทำบาญชีเดินทุ่งมอบไว้แก่นายระวาง บาญชีนั้นเปนแบบพิมพ์ข้างบนบอกชื่อเจ้าของขนาดสวนแลท้องที่สวน ข้างล่างเปนตารางมีชื่อต้นไม้ต่างๆ ที่ต้องอากร มีช่องสำหรับ

กรอกว่ามีต้นอย่างไรเท่าไร และข้างล่างมีที่กรอกเงินอากร รู้ว่าสวนนั้นจะต้องเสียเงินอากรเท่านั้น ตั้งแต่นั้นมาถึงปี
นายระวางก็เก็บอากรตามบาญชีนี้เสมอมาทุกๆ ปี กล่าวคือตั้งแต่ปีมะเมียมา ต้นผลไม้จะเป็นอันตรรายสาบสูญไป
เท่าใดก็ตาม หรือจะปลูกขึ้นอีกเท่าใดก็ตาม รัฐบาลไม่ยอมรู้เห็น หรือรับว่าเป็นจริงทั้ง 2 ฝ่าย คงเก็บแต่เท่าปีมะเมีย
มาจนทุกวันนี้ ดูเป็นการปลาดดี” (สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ 2515: 37) เช่นเดียวกับอากรสมพักศรที่วิธี
การเก็บไม่เป็นธรรมต่อราษฎร เพราะ “ในเรื่องเก็บอากรสมพักศรนั้นพวกกำนันผู้ใหญ่บ้านร้องทุกข์ว่า เจ้าพนักงาน
หาวัดแต่หลังร่อง ซึ่งเป็นที่ปลูกพรรณไม้ไม้ วัดออกไปจนใกล้ร่องทั้ง 2 ข้าง ซึ่งไม่ได้ปลูกอันใดรวมคิดเป็นเนื้อที่เก็บ
สมพักศรด้วย ราษฎรเสียเปรียบเป็นความเดือดร้อนอยู่ แลในท้องร่องปลูกเข้าพวกเสนาที่รังวัดเก็บเนื้อนาอีกส่วน
หนึ่ง” (เพ็ญอึ้ง: 23-4)

ราษฎรชาวสวนไม่ได้มีปฏิกิริยาต่อปัญหาอากรสวนในรูปของการถวายฎีกาเพื่อขอลดหย่อนอากรสวน
เหมือนกรณีชาวนาจำนวนมากถวายฎีกาขอลดหย่อนอากรค่านา ซึ่งในทางปฏิบัติไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐ
บาลมากนัก รวมทั้งไม่ได้รวมตัวกันลุกฮือก่อกบฏ ซึ่งสุดท้ายถูกรัฐบาลกลางปราบปรามด้วยความรุนแรง (ฉาย
ละเอียดดู อนุสรณ์ อุณโณ 2546ก: 42-8) หากแต่อาศัยการต่อต้านในชีวิตประจำวันในรูปแบบต่างๆ ในการแก้ไข
ปัญหาดังกล่าว นับตั้งแต่การไม่ไปรับโฉนดที่ทางราชการออกให้ เพราะหากไปรับโฉนด ชาวสวนจะถูกผูกมัดให้
ต้องเสียอากรสวนแก่ราชการ หรือหากเป็นรายที่มีโฉนดและได้รับการเดินสวนขึ้นบัญชีไว้แล้ว เมื่อถึงเวลาต้องชำระ
อากรสวนก็อาจขอคัดผ่อนการชำระออกไปเรื่อยๆ ส่วนรายที่ขอคัดผ่อนเจ้าพนักงานหลายครั้งจนกระทั่งถูกมาตาม
ตัวเพื่อเก็บเงินค่าอากรถึงที่บ้าน ก็อาศัยวิธีการหลบหนีหรือซ่อนตัวไม่ให้เจ้าพนักงานเห็น ขณะที่ชาวสวนจำนวน
มากละทิ้งที่ดินสวนไปตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพในที่ที่ห่างไกลจากการเดินสวนของเจ้าพนักงาน ดังที่พระยาสุร
ศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ มีจดหมายถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เสนาบดี
กระทรวงมูรธาธร ความว่า “ราษฎรที่ไม่นำข้าหลวงเดินรังวัด แลไม่ชำระเงินอากรละทอดทิ้งสวนเสียก็มีมากมาย
สืบราย” (จดหมายจากพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น
สมมตอมรพันธุ์ เสนาบดีกระทรวงมูรธาธร ลงวันที่ 9 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 113) ทั้งนี้ยังไม่ับรวมการโค่นไม้
ผลชนิดนั้นๆ ทั้งกรณีที่รัฐบาลประกาศว่าต้องเสียอากร ดังกรณีมะพร้าว ซึ่งไม่ได้รวมอยู่ในไม้ผล 7 ชนิดที่ต้องเสีย
อากรสวนที่กำหนดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 ทว่าต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการกำหนดว่ามะพร้าวเป็นไม้ผลอีกชนิดที่
ต้องเสียอากรสวน จึงส่งผลให้ “มีคนตัดฟันต้นมะพร้าวเสียเป็นอันมาก ต้องเลิกภาษีมาจนทุกวันนี้” (สมเด็จพระ
ยามหาราชานุภาพ 2515: 37)

รูปแบบการต่อต้านในชีวิตประจำวันของชาวสวนดังกล่าวส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บภาษีของรัฐบาล
อย่างมาก จนกระทั่งรัฐบาลต้องออกประกาศหลายฉบับ กำหนดให้ชาวสวนมารับโฉนดและเสียอากร หากไม่มารับ
ตามกำหนดจะถูกปรับที่สวนเป็นของหลวง หรือหากรายได้ไม่สามารถทำประโยชน์จากสวนได้พอจะเสียอากร ก็ให้
นำโฉนดที่ดินมาคืน ดังที่ประกาศ “แจ้งความให้ชาวสวนมารับโฉนดแลผู้แก่อากร รัตนโกสินทร์ศก 108” ระบุว่า

“อธิบดีผู้ว่าการกรมพระคลังสวนให้แจ้งความให้บรรดาชาวสวนที่เป็นเจ้าของสวนก็ดี ผู้ถือผู้กินสวนก็ดี ให้
ทราบทั่วกันว่า โฉนดใหญ่ได้ออกแล้วแต่ปีออกขอศก ชาวสวนหาค่อยจะมารับโฉนดเสียเงินอากรไม่ เงินอากรติด
ค้างมาหลายจำนวน เจ้าพนักงานได้นัดหมายให้มารับโฉนดเสียเงินอากรแลแต่งคนนำไปเสร็จไปเที่ยวเก็บเงินอากร
ก็หาใครจะได้ไม่ เจ้าของสวนผิดเพี้ยนไปและหลบซ่อนเสียบ้าง ไม่พบบ้าง เงินอากรจึงได้ค้างอยู่...ให้ชาวสวนทั้ง

ปวงที่ขึ้นอยู่กรมพระคลังสวนในทั้งซ้ายขวา มารับโฉนดที่ยังไม่ได้ และที่ได้โฉนดไปแล้วก็จงมาเสียเงินอากร...แลสวนนอกนั้นก็ให้ชาวสวนมารับโฉนดแลใบเสร็จ ที่บ้านหลวงแก้ว เจ้ากรมพระคลังสวนนอกให้เสร็จไป ถ้าพ้นเดือนพฤษภาคมคือพ้นเดือน 6 ไปแล้วชาวสวนไม่มารับโฉนดแลเสียเงินอากร เจ้าพนักงานกรมพระคลังสวนจะแต่งนักรไปเกาะตัวให้เสียเงินบาทหนึ่ง มาถามว่าทำไมมาเสียเงินอากรตามประกาศด้วยเหตุใด ถ้าไม่สามารถจะเสียเงินอากรให้ก็จะเรียกเอาโฉนดคืนเอาสวนปนของหลวงตามพระราชบัญญัติ...ถ้าชาวสวนผู้ใดเห็นว่าสวนที่ตัวกินอยู่จะไม่มีผลประโยชน์แก่เงินอากรแล้ว จะนำโฉนดมามอบเวรคืนยังเจ้าพนักงานก็ได้” (แจ้งความให้ชาวสวนมารับโฉนดแลผู้แก้อากร รัตนโกสินทรศก 108)

ทว่าประกาศดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จ ชาวสวนยังคงไม่มีใครไปเสียอากรสวน รัฐบาลจึงต้องออกประกาศอีกหลายฉบับเพื่อสร้างแรงจูงใจให้ชาวสวนไปเสียอากรสวน ด้วยการลดเงินค่าอากรลงร้อยละ 3 ดังที่ “ประกาศเรื่องส่งเงินอากรสวน 20 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 111” ระบุว่า “ตั้งแต่รัตนโกสินทรศก 111 นี้ไป ถ้าผู้ใดนำเงินค่าอากรสวนมาส่งต่อเจ้าพนักงานกรมสรรพากร...กำหนดภายในเดือนเมษายนจนถึงเดือนกันยายนแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพนักงานกรมสรรพากร ลดเงินค่าอากรสวน...เป็นจำนวนเงินร้อยละ 3 ถ้าพ้นกำหนดเดือนกันยายนไปแล้ว...เจ้าพนักงานก็จะไม่รับ” (ประกาศเรื่องส่งเงินอากรสวน 20 พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก 111)⁹⁶ ซึ่งนอกจากไม่ประสบผลสำเร็จ สวนที่รัฐบาลยึดมาแล้วนำไปขายทอดตลาดตามจำนวนอากรคงค้างรวมทั้งให้เข้าไม่ได้รับความสนใจจากราษฎร เพราะราษฎรเกรงต้องเสียอากรตามจำนวนต้นไม้ในระวาง ขณะที่ต้นไม้ในสวนได้ล้มตายไปแล้วจำนวนมาก รัฐบาลจึงจำเป็นต้องสร้างแรงจูงใจด้วยการลดอากรลงให้เหลือตามจำนวนต้นไม้มืออยู่ในสวน เพื่อจะได้สามารถจำหน่ายหรือให้เข้าสวนได้ มิให้ “พระราชทรัพย์จะตกขาดเสียเปล่าโดยมาก”⁹⁷ ทว่ามาตรการดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากราษฎรเท่าที่ควร รัฐ

⁹⁶ นอกจากนี้ แม้ชาวสวนไม่ได้ไปเสียอากรภายในระยะเวลาที่กำหนด รัฐบาลยังคงเลื่อนเวลาการเสียเงินอากรสวนให้แก่ชาวสวนอีก ดังที่ “ประกาศเพิ่มเติมเรื่องลดเงินค่าอากรสวน พระราชทานให้แก่ราษฎรเจ้าของสวน จำนวนรัตนโกสินทรศก 111” ระบุว่า “บัดนี้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ราษฎรเจ้าของสวน ผู้ที่มีกิจธุระการทำมาหากิน ไม่ใคร่มีโอกาสนำเงินค่าอากรสวนมาส่งต่อเจ้าพนักงานให้เสร็จได้แต่ภายในเดือนกันยายน จึงได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้อีก 6 เดือน...ถ้าราษฎรเจ้าของสวนมิได้นำเงินค่าอากรสวนมาส่งภายในเดือนมิถุนายนรัตนโกสินทรศก 111 ทั้งทอดไว้ให้เงินค่าอากรค้างล่วงงวดล่วงไป เจ้าพนักงานก็ต้องเกาะกุมมาเร่งเงินค่าอากรตามสมควร และจะไม่ได้รับพระราชทานลดร้อยละสามด้วย” (ประกาศเพิ่มเติมเรื่องลดเงินค่าอากรสวน พระราชทานให้แก่ราษฎรเจ้าของสวน จำนวนรัตนโกสินทรศก 111)

⁹⁷ ดังที่พระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ มีจดหมายถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เสนาบดีกระทรวงมหรธรร ความว่า “ด้วยเจ้าพนักงานกองอากรสวนทำรายงานขัดข้องในเรื่องที่สวนซึ่งเจ้าของไม่นำเงินอากรมาชำระตามประกาศนั้น ได้จัดการขายทอดตลาดไปได้ราคาเกือบเงินอากรซึ่งค้างแล้วหลายสิบราย แต่สวนบางรายจะขายทอดตลาดเพียงเท่าเงินอากรซึ่งค้างก็ไม่ใคร่มีผู้ซื้อ เพราะรังเกียจว่าในโฉนดสวนเดิมมีต้นผลไม้มาก ครั้นภายหลังต้นผลไม้ตายสวนรกร้างซุดซอมเสียมาก ถ้าซื้อไว้ต่อไปจะต้องเสียเงินอากรตามจำนวนต้นผลไม้เดิมด้วย จะจัดให้มีผู้เช่าถือก็ไม่มีผู้ใดเช่า...แต่เรื่องที่สวนที่ตกเป็นของหลวงอยู่...และที่สวนที่เจ้าพนักงานได้ยึดไว้เป็นหลวงในศก 112 ก็มีมาก เจ้าพนักงานได้จัดการขายทอดตลาดเสมอเท่าเงินอากรซึ่งค้างก็ไม่ใคร่มีผู้ซื้อ จะจัดให้เช่าถือก็ไม่มีผู้เช่า...พระราชทรัพย์จะตกขาดเสียเปล่าโดยมาก...ขายโดยที่จะต้องลดราคาให้ต่ำกว่าเงินอากรซึ่งค้างอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งผู้ได้รับซื้อสวนที่ตกเป็นหลวงแล้ว ให้เจ้าพนักงานตรวจต้นไม้ลดเงินอากรที่จะต้องเสียต่อไป ให้ตาม

บาลยังคงประสบปัญหาทั้งในการบังคับให้ราษฎรเสียอากรสวนและในการจูงใจให้ราษฎรซื้อสวนที่ถูกยึดขายทอดตลาด ฉะนั้น การต่อต้านในชีวิตประจำวันลักษณะเช่นนี้จึงเห็นว่าการใช้อำนาจของรัฐบาลกลางได้ระดับหนึ่ง และช่วยให้ราษฎรชาวสวนสามารถปรับตัวให้อยู่รอดได้ภายใต้ระบบเศรษฐกิจ การเมือง และทรัพยากรในขณะนั้น

เช่นเดียวกับในสมัยการเป็นชุมชนชายขอบการพัฒนา ชาวสวนแม่กลองยังคงมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบในลักษณะของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน เพราะชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงไม่ได้แก้ไขหรือจัดการปัญหาน้ำเค็มหนุนสูงจากการกักเก็บน้ำของเขื่อนศรีนครินทร์จนมะพร้าวล้มตายและไม่ให้น้ำตาลด้วยการชุมนุมประท้วงหรือเดินขบวนคัดค้าน นอกจากถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นช่องทางทางการเมืองแบบจารีต ชาวบางนางลี่อาศัยการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตหรืออพยพไปประกอบอาชีพที่อื่นทั้งชั่วคราวและถาวรในการแก้ปัญหา ซึ่งจัดเป็นการต่อต้านในชีวิตประจำวันรูปแบบหนึ่ง แม้จะไม่ได้เป็นการแก้ไขปัญหาที่สาเหตุก็ตาม กล่าวเฉพาะในส่วนของชาวบางนางลี่ นอกจากเป็นเพราะผลกระทบจากน้ำเค็มไม่รุนแรงเท่ากับย่านอื่นใน จ.สมุทรสงคราม คือ มะพร้าวเพียงแต่ให้น้ำตาลลดลงแต่ไม่ถึงกับตาย สาเหตุที่ชาวบางนางลี่ไม่รวมตัวกันแสดงความไม่เห็นด้วยหรือคัดค้านการกักเก็บน้ำของเขื่อนศรีนครินทร์เป็นเพราะ “ไม่มีคนคิด ไม่มีผู้นำจะแก้ไขปัญหา อะไรก็ช่าง คนสมุทรสงครามเขาทำแบบพอมีพอกิน” (เดช พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ช่วงนั้นประชาชนยังหวาดกลัวภาครัฐ จึงไม่กล้าประท้วงเรื่องน้ำเค็ม” (บุญส่ง เตียรรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2542)

หรือกรณีโครงการผันน้ำประปาให้การประปานครหลวง ชาวแม่กลองไม่ได้คัดค้านด้วยการชุมนุมประท้วงเดินขบวน หรือรวมตัวกันดำเนินแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งกล่าวว่า “ชาวบ้านก็คุยกันนะว่าน้ำในแม่น้ำแม่กลองเขาจุดไปทำน้ำประปา ก็ได้แต่พูดกันเฉยๆ ไม่มีการวิ่งเต้นไปร้องเรียนอะไร ก็คุยกันได้แค่นั้นเอง ก็ยุติไป ก็เราไม่ใช่เจ้าหน้าที่การเมืองการอะไรนี่ ก็ให้เจ้าหน้าที่เขาเป็นคนทำไป” (เรือน พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 21 ธันวาคม 2546) โดยนอกจากร้องเรียนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หลังทราบข่าวว่าจะมีการผันน้ำบริเวณเหนือเขื่อนไปทำน้ำประปาให้ชาวกรุงเทพฯ และปริมณฑล เพราะไม่พอใจต่อระบบการจัดสรรน้ำของราชการที่เอาใจแต่คนเมืองหลวงแต่ทอดทิ้งชาวสวน (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ 2542: 142) ชาวแม่กลองส่วนที่เป็นชนชั้นกลางในเมืองได้ร่วมกันผลักดันให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำในลุ่มน้ำแม่กลอง (สุรจิต ชีรเวทย์ 2545ค: 23) รวมทั้งจัดงานสัมมนาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มต่างๆ ในเขต จ. กาญจนบุรี ได้แก่ กลุ่มสตรีกาญจนบุรี เทศบาลเมืองกาญจนบุรี ชมรมธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเพื่ออนาคตกาญจนบุรี ชมรมสื่อมวลชน จ.กาญจนบุรี ชมรมอนุรักษ์กาญจนบุรี และกลุ่มชาวไร่อ้อยเขต 7 ได้ร่วมกันจัดสัมมนาหัวข้อ แควน้อย แควใหญ่และแม่กลองจะมีน้ำพอให้ กทม. หรือไม่ ณ ห้องประชุมวิทยาลัยอาชีวศึกษากาญจนบุรี จ.

จำนวนต้นผลไม้ที่ตาย ภาวเป็นเครื่องพื่อน้ำใจ” (จดหมายจากพระยาสุรศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ เสนาบดีกระทรวงมหาราชฯ ลงวันที่ 9 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 113)

กาญจนบุรี วันที่ 6 กรกฎาคม 2539 เพื่อหาแนวทางการแก้ปัญหาการผันน้ำแม่กลองสำหรับผลิตน้ำประปาพร้อมกับการประปานครหลวง (รายละเอียดดู โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ 2539)⁹⁸

อย่างไรก็ดี ภายใต้สถานการณ์ปัจจุบัน รูปแบบการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาท้องถิ่นในลักษณะต่างๆ ข้างต้นมีข้อจำกัด ดังกรณีปัญหาน้ำเค็ม การถวายฎีกาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดโครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกันน้ำเค็ม ทว่าการสร้างเขื่อนดังกล่าวเป็นการแก้ไขปัญหาที่ไม่ตรงจุดและไม่เข้าใจสภาพปัญหา เพราะภาวะน้ำเค็มหนุนสูงจะเกิดขึ้นเพียงในช่วง 2-3 ปีแรกหลังจากที่เขื่อนศรีนครินทร์เริ่มกักเก็บน้ำ นอกจากไม่สู้มีประโยชน์ โครงการป้องกันน้ำเค็มส่งผลให้ปัญหาน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้นดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ซึ่งสาเหตุที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะโครงการนี้เป็นการมองปัญหาจากภายนอกและสั่งการลงมาจากด้านบนเป็นลำดับขั้น แต่ขาดการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และเสนอแนวทางแก้ปัญหาโดยชาวแม่กลองซึ่งเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหาและได้รับผลกระทบโดยตรง

เช่นเดียวกับกรณีโครงการผันน้ำประปาซึ่งจะส่งผลให้ปริมาณน้ำในแม่น้ำแม่กลองลดลง การจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองไม่สามารถคลี่คลายปัญหาได้มากนัก ที่ผ่านมาคณะกรรมการฯ ได้พิจารณาประเด็นปริมาณน้ำว่าพอเพียงหรือไม่ แต่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ เพียงแต่มีมติว่าจะต้องมีปริมาณน้ำสำรองไว้ให้เพียงพอที่จะปล่อยลงมาคืนน้ำเค็มไว้ไม่ให้ขึ้นเกิน อ.อัมพวา ขึ้นไป (สุรจิต ชีรเวทย์ 2545: 23) สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าการแก้ไขปัญหาในรูปการจัดตั้ง “คณะกรรมการร่วม” ไม่สามารถแก้ปัญหได้จริง นอกจากสืบเนื่องมาจากจุดยืนและผลประโยชน์ที่ต่างกันของคณะกรรมการแต่ละฝ่าย คณะกรรมการร่วมที่ตั้งขึ้นมักไม่มีอำนาจในการตัดสินใจดำเนินการ แม้ที่ประชุมมีมติเห็นพ้องต้องกัน ก็ไม่ได้หมายความว่ามติดังกล่าวจะได้รับการนำไปปฏิบัติจริง เพราะต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของหน่วยงานต่างๆ อีกมาก กล่าวอีกนัยหนึ่ง คณะกรรมการร่วมมักเป็นยุทธวิธีที่หน่วยงานรัฐนิยมใช้ในการตอบสนองข้อเรียกร้องของกลุ่มต่างๆ เพราะสามารถลดกระแสกดดันและยืดระยะเวลาการตัดสินใจออกไปได้ระยะหนึ่ง และอาศัยเป็นข้ออ้างได้ว่าได้พยายามแก้ไขปัญหาอย่างถึงที่สุดแล้ว นอกนั้นเป็นสิ่งที่สุดวิสัยหรือเกินกำลังที่หน่วยงานนั้นๆ จะปฏิบัติได้ เช่นเดียวกับกรณีการจัดสัมมนาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องข้างต้น ซึ่งแม้ผู้ช่วยผู้ว่าการการประปานครหลวงจะรับปากชาวแม่กลองในที่สัมมนาว่าจะไม่สร้างความเดือดร้อนให้ แต่ก็เพียงการรับปากอย่างไร้หลักประกันใดๆ เพราะในทางปฏิบัติการประปานครหลวงไม่มีมาตรการหรือกลไกใดในการควบคุมไม่ให้โครงการผันน้ำประปาก่อปัญหาและผลกระทบต่อชาวลุ่มน้ำแม่กลองดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้

ฉะนั้น ท่ามกลางการขยายตัวของอำนาจรัฐรวมทั้งระบบเศรษฐกิจแบบตลาดที่ทวีความซับซ้อนและรุนแรงมากขึ้น “การต่อต้านในชีวิตประจำวัน” ที่ชาวบางนางลิ้นจี่รวมทั้งชาวสวนสมุทรสงครามใช้มาแต่อดีตจึงมีข้อ

⁹⁸ ผู้เข้าร่วมสัมมนาเสนอให้แก้ปัญหาการใช้น้ำของคนกรุงเทพฯ ด้วยการ 1) ให้การประปานครหลวงลดการสูญเสียในระบบจัดส่งน้ำ 2) ให้กรุงเทพฯ ลดปริมาณน้ำดิบที่ใช้ในการได้น้ำเสีย ซึ่งกรุงเทพฯ ใช้ปีละ 600 ล้านคิวหรือเท่ากับปริมาณน้ำที่คิดจะผันจากแม่กลอง 5 เดือนในช่วงฤดูแล้ง ถ้าสามารถลดน้ำได้น้ำเสียก็จะมีน้ำเหลือสำหรับการทำน้ำประปา โดยไม่ต้องดึงน้ำจากแม่กลอง และ 3) ให้แก้ปัญหการใช้น้ำฟุ่มเฟือยของคนกรุงเทพฯ หรือมีมาตรการเพื่อให้เกิดการประหยัดน้ำ เช่น การใช้มาตรการราคาราคาที่สะท้อนต้นทุนที่แท้จริง ฯลฯ (โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ 2539: 6)

จำกัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ชาวบางนางลี่ไม่สามารถแก้ไขหรือจัดการปัญหาด้วยแนวทางหรือวิธีการที่แต่ละบุคคลนัดหรือได้ประโยชน์เป็นรายบุคคลได้อีกต่อไป เพราะนอกจากส่วนใหญ่ไม่ใช่วิธีการแก้ปัญหาที่สาเหตุและในระยะยาว การแก้ไขปัญหาก็เป็นรายบุคคลไม่มีพลังพอที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการตัดสินใจในระดับนโยบายได้ ประสบการณ์การเคลื่อนไหวในสังคมไทยที่ประสบความสำเร็จส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับประสานความร่วมมือของผู้ประสบปัญหาภายใต้การจัดรูปองค์กรแบบหลวมๆ เพราะไม่เพียงแต่ก่อให้เกิดพลังทบทวีทางการเมือง (political synergy) (สุธี ประศาสน์เศรษฐ์ อ้างใน ประภาส ปิ่นตบแต่ง 2541: 78) หากยังเป็นการลดต้นทุนของแต่ละกรณี ปัญหาเมื่อพิจารณาจากทฤษฎีการระดมทรัพยากร (resource mobilization, ประภาส ปิ่นตบแต่ง 2541: 78) น่าสนใจที่แม้จะยังไม่ถูกพัฒนาไปสู่ระดับที่ใหญ่หรือกว้างขึ้น การจัดรูปองค์กรทางสังคมและการเมืองแบบหลวมๆ ดังกล่าวนี้อาจเคลื่อนไหวอยู่อย่างมีชีวิตชีวาในท้องถิ่นบางนางลี่ ดังจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในหัวข้อถัดไป

2.2 การจัดรูปองค์กรทางสังคมและการเมือง

2.2.1 การจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคม: ชุดทำครัว

ถึงแม้รูปแบบและวิธีการทำสวนย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงไม่สู้จะมีเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดกิจกรรมรวมหมู่ โดยเฉพาะการใช้แรงงานร่วมกัน เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนชาวนา เนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานคราวละมากๆ เป็นช่วงๆ ขณะเดียวกันก็ไม่มีทรัพยากรร่วมหรือสมบัติสาธารณะ เช่น ที่ดิน และป่า ที่ก่อให้เกิดองค์กรและระเบียบกฎเกณฑ์ในการดูแล จัดสรร และใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้อาศัยน้ำในการทำเกษตรอย่างต่อเนื่อง นอกจากระเบียบกฎเกณฑ์อย่างหลวมๆ เช่น การปล่อยให้ทางน้ำหรือลำประโดงต่างๆ เชื่อมโยงต่อเนื่องกัน ห้ามปิดกั้น รวมไปถึงการแบ่งฟากหรือสลับกันลอกหรือไถดินจากท้องร่องหรือลำประโดงระหว่างคนที่มีส่วนติดกัน (สุรจิต ชีรเวทย์ 2545: 80) ย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงไม่มีระบบการจัดการน้ำและการจัดองค์กรผู้ใช้น้ำเหมือนเช่นระบบเหมืองฝายในภาคเหนือตอนบนและภาคอีสาน ซึ่งมีการจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำ พัฒนากฎเกณฑ์การใช้น้ำ กำหนดสิทธิการใช้น้ำ ตลอดจนระบุหน้าที่ของสมาชิกอย่างชัดเจน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะปริมาณน้ำในแม่น้ำบางนางลี่รวมทั้งที่ราบภาคกลางแตกต่างกันมากในแต่ละฤดูกาล โดยฤดูฝนต่อฤดูหนาวจะมีน้ำหลาก ขณะที่ในฤดูแล้งน้ำจะลดลงอย่างมาก ทำให้การควบคุมน้ำในระดับหมู่บ้านเป็นไปได้ (Tanabe 1994: 158)

ทั้งนี้ การใช้แรงงานร่วมกันหรือกิจกรรมรวมหมู่ของชาวบางนางลี่เกิดขึ้นในเงื่อนไขของกิจกรรมทางสังคมมากกว่ากิจกรรมการผลิต ดังจะเห็นจากการที่เมื่อคราวจัดงานบุญงานประเพณีต่างๆ นอกจากเป็นโอกาสของการพบปะสังสรรค์ ขณะเดียวกันยังเป็นโอกาสที่ชาวบางนางลี่ได้ประกอบกิจกรรมรวมหมู่อย่างสำคัญ ดังกรณีพิธีอุปสมบทของนายประภาส หาดสมบัติ เมื่อวันที่ 29-30 มีนาคม 2546 ณ วัดบางแคกลาง ซึ่งมีญาติสนิทมิตรสหายมาร่วมงานจำนวนมาก ทว่าบุคคลเหล่านี้ไม่ได้มาร่วมเพียงในฐานะแขกของงาน หากแต่ประมาณกึ่งหนึ่งมาร่วมในฐานะส่วนหนึ่งของเจ้าภาพ โดยต่างแยกย้ายกันทำหน้าที่ตามที่ตนถนัด รายที่มีความชำนาญด้านพิธีกรรมหรือมีความรู้ด้านพิธีสงฆ์ก็จะทำหน้าที่เป็นโฆษกและเป็นผู้ดำเนินรายการขณะประกอบพิธีสงฆ์ รายที่ถนัดด้านการประกอบอาหารจะดูแลเรื่องการจัดเตรียมและปรุงอาหาร ส่วนรายที่ไม่มีความชำนาญด้านใดเป็นการเฉพาะก็อาจทำหน้าที่เสิร์ฟน้ำและอาหารให้กับแขกหรือ หรืออาจจะเป็นลูกมือให้กับพ่อครัวแม่ครัว ขณะที่องค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่ซึ่งมีรถยนต์ได้อำนวยความสะดวกในการรับส่งนาและญาติๆ ฯลฯ ซึ่งการจัดสรรบทบาทหน้าที่ใน

งานประเพณีเช่นนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถานะทางสังคม การเมือง หรือเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากการที่สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่ 2 คนทำหน้าที่เป็น “เด็กเสริฟ” คอยเดินเสริฟน้ำดื่มและอาหารให้กับแขกที่มาร่วมงาน เช่นเดียวกับที่หนึ่งในพ่อครัวหรือที่เรียกว่า “หน้าเตา” คือกำนันตำบลบางนางลี่คนปัจจุบัน งานประเพณีย่านบางลี่จึงไม่เพียงแต่เป็นโอกาสของการประกอบกิจกรรมรวมหมู่ หากขณะเดียวกันเป็นการลบความแตกต่างของสถานะทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจลงชั่วคราว แทนที่จะเป็นการตอกย้ำสถานภาพเดิมเหมือนเช่นที่เกิดในงานประเพณีในชนบทไทยโดยทั่วไป

ภาพที่ 49 แสดงกำนัน ต.บางนางลี่ คนปัจจุบัน (ขวาสุด) ขณะปรุงอาหารอยู่หน้าเตาร่วมกับคนอื่นๆ

ภาพที่ 50 แสดงสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่ขณะเตรียมน้ำไปเสิร์ฟแขก

นอกจากนี้ การจัดสรรบทบาทหน้าที่ในงานประเพณีดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างไร้ระบบ หากแต่เกิดขึ้นบนฐานของการจัดองค์กรความร่วมมือทางสังคมที่เรียกว่า “ชุดทำครัว” ซึ่งชุดหนึ่งประกอบด้วยสมาชิกประมาณ 10-15 คน แบ่งเป็น “หน้าเตา” ประมาณ 4-5 คนทำหน้าที่ปรุงรสและชิม นอกนั้นแบ่งเป็นลูกมือหรือผู้ช่วยหน้าเตา ทำหน้าที่นำส่วนประกอบสำหรับอาหารแต่ละชนิดที่จัดเตรียมเสร็จแล้วมาให้หน้าเตา มีประมาณ 4-5 คน ส่วนที่เหลือประมาณ 4-5 คนหรืออาจมากกว่ากรณีที่มีแขกหรือรายอื่นมาช่วย ทำหน้าที่จัดเตรียมส่วนประกอบอาหาร เช่น หั่นเนื้อ เด็ดผัก โขลกน้ำพริก ฯลฯ นอกจากนี้ อาจจะมีบางส่วนทำหน้าที่จัดเตรียมอาหารที่ปรุงเสร็จแล้วใส่สำหรับนำไปเสิร์ฟแขกที่มาร่วมงาน ทั้งนี้ ชุดครัวมีความสำคัญหรือเป็นกำลังหลักของการจัดงานประเพณีแต่ละครั้ง ย่านบางนางลี่มีชุดครัวประมาณ 4 ชุด ประจำอยู่แต่ละวัด โดย “ที่วัดแคกลางนี้เป็นชุดผม กำนัน ไต้ง ผมเป็นหน้าเตา เติญดู คอยชิม ชุดนี้ทำแต่วัดแคกลาง ส่วนวัดยายพุ่มมีชุดแม่ครัวของเขา ชุดยายละมอด ป้าแพ ยายน้อง โดยตั้งแต่ปี 90 ลงมาหัวหน้าแม่ครัวคือน้าม่อม ส่วนปี 85-90 เป็นชุดของป้าเกลียวกับลุงฮ้อ เป็นคนจีนมาจากวัดกุฎีบางเค็ม ส่วนที่วัดใหม่ [วัดใหม่ยายเกลียว] มีชุดหนึ่งของตาอะไรอ้วนๆ ชุดคนที่ทำครัวค่อนข้างจะซ้ำๆ กัน บางคนเห็นเรามีฝีมือดีทำกับข้าวอร่อย เขาจะมาชวนไปทำ แล้วแต่พวกใครพวกมัน ส่วนใหญ่ชาวสวนไม่ค่อยจ้างโต๊ะจีน คือกินไม่อิ่ม ส่วนใหญ่โต๊ะจีนจะมีงานแต่ง แต่ก็ไม่ถึง 10 เปอร์เซนต์ ส่วนมากจะทำกินกันเอง พอเหลือก็เอากลับไปกิน ธรรมเนียมชุดครัวมีมานานแล้ว” (บุญส่ง เดียวรัตนวราร, สัมภาษณ์ 29 มีนาคม 2546)

ภาพที่ 51 แสดงสมาชิกชุดทำครัวส่วนที่จัดเตรียมส่วนประกอบอาหาร

ทั้งนี้ ชุดครัวบางชุดเป็นที่นิยมเนื่องจากปรุงอาหารอร่อย บางครั้งในรอบ 1 เดือนอาจต้องปรุงอาหารให้กับงานต่างๆ ต่อเนื่องกันถึง 4-5 งานโดยไม่ได้หยุดพัก ทั้งๆ ที่การทำเช่นนี้ไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน อาจจะได้รับของกำนัลเล็กๆ น้อยๆ แต่สาเหตุที่ชุดครัวทำเช่นนี้เป็นเพราะต้องการช่วยเหลือเพื่อนฝูงและสังคม เป็นการคาดหวังน้ำใจมากกว่าผลตอบแทนเป็นเงินสด ดังกรณี “หน้าเตา” ยอดนิมยรายหนึ่ง ที่ “ผมเดี๋ยวนี้นแทบทั้งเดือนเลยที่ต้องออกทำครัว เมื่องานยายสาย 6 วัน พักผ่อนวันหนึ่ง แล้วไปงานแต่งงานอีก 2 แล้วมางานศพนี้อีก 6 วัน แขนจะยกไม่ขึ้นแล้วเนี่ย แล้วต่อไปงานบวชนี้อีก 2 วัน 10 กว่าวัน ก็เหนื่อย อย่างเมื่อคืนก็ตั้งแตดี่สี่...รู้สึกดีใจ ได้ช่วยเหลือพรรคพวกสังคม อย่างก่อนแม่ตายแม่จะไปช่วยทำไมลูกก็ไม่มี พอแม่ตายคนมาช่วยกันเพียบ เราก็หวังอย่างนี้ ค่าตอบแทนอะไรผมไม่สนหรอก กาแฟ กระทั่งแดง เราหวังน้ำใจมากกว่า” (บุญส่ง เดียวรัตนวรกร, สัมภาษณ์ 29 มีนาคม 2546)

ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ แม้ “ชุดทำครัว” มีบทบาทหน้าที่จำกัด ไม่ได้สัมพันธ์กับระบบกรรมสิทธิ์และแบบแผนการจัดการทรัพยากรร่วมหรือสมบัติสาธารณะ (common property) ซึ่งไม่สู้ปรากฏในย่านบางนางลี่ แต่สามารถอาศัยเป็นฐานในการพัฒนาเป็นพลังของท้องถิ่นในการเผชิญกับปัญหาและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องได้ เพราะ 1) “ชุดทำครัว” เป็นการจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อประโยชน์สาธารณะ ไม่ใช่ประโยชน์ของบุคคลหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง จึงมีศักยภาพสูงที่จะดำเนินกิจกรรมสาธารณะต่างๆ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มซึ่งได้รับการจัดตั้งจากหน่วยราชการ ดังที่ “หน้าเตา” รายหนึ่งกล่าวอย่างชัดเจนว่า “กลุ่มคนทำครัวเรียกว่ากลุ่มธรรมชาติ กลุ่มอย่างนี้นั่นเพื่อสังคม ทำงานสำเร็จมากกว่า เพราะว่ามีวัตถุประสงค์อย่างเดียวคือทำงานให้สำเร็จ แต่อย่างกลุ่มส้มโอมีสมาชิก 30-40 คน เป็นกลุ่มจัดตั้ง เกษตรฯ เขามาให้คำแนะนำ แต่ทำกิจกรรมไม่ดีเท่าที่ควร เพราะว่าการรวมตัวไม่ดี แล้วมันเกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์ของสมาชิก ของกลุ่ม” (บุญส่ง เดียวรัตนวรกร, สัมภาษณ์ 29 มีนาคม 2546) ขณะเดียวกัน 2) “ชุดทำครัว” จัดรูปขึ้นบนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมหรือเป็นแนวราบตามบทบาทหน้าที่ ไม่ได้จัดโครงสร้างอำนาจเป็นลำดับชั้นลดหลั่นลงมา อาทิ

ประธาน รองประธาน เลขานุการ เกรียงไกร ฯลฯ เหมือนเช่นกลุ่มหรือองค์กรโดยทั่วไป ประกอบกับ 3) “ชุดทำครัว” จัดรูปความสัมพันธ์แบบหลวมๆ และเป็นคราวๆ ไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ จึงมีความยืดหยุ่นและคล่องตัวกว่าการจัดรูปเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีโครงสร้างถาวรและแข็งตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง 4) “ชุดทำครัว” เป็นสภาวะซึ่งความแตกต่างทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองเดิมถูกลบลงชั่วคราว การที่ชาวบางนางลี่คนใดจะทำหน้าที่อะไรขึ้นอยู่กับความถนัด ประสบการณ์ ความพึงพอใจ ฯลฯ ไม่ใช่สถานะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ฯลฯ เหล่านี้เป็นเงื่อนไขของ “ชุดทำครัว” ที่เอื้ออำนวยให้ชาวบางนางลี่สามารถพัฒนาเป็นพลังของท้องถิ่นในการจัดการกับประเด็นสาธารณะซึ่งกว้างขวางและซับซ้อนกว่าได้

2.2.2 การจัดรูปองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ: ประชาคมท้องถิ่นบางนางลี่

นอกจากการจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมเมื่อคราวต้องประกอบกิจกรรมร่วมกันหรือต้องระดมแรงงานคราวละมากๆ เมื่อคราวที่ต้องตัดสินใจในประเด็นสาธารณะหรือประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกคน ชาวบางนางลี่ได้จัดรูปองค์กรขึ้นมาเพื่อดำเนินการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะร่วมกัน ดังเมื่อคราวที่ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ต.บางนางลี่ ว่างลง ชาวหมู่ 2 ได้ร่วมกันดำเนินการสรรหาบุคคลที่คิดว่าเหมาะสมกับตำแหน่ง และหลังจากมีมติเป็นเอกฉันท์ ชาวหมู่ 2 ได้แจ้งบอกให้ผู้ได้รับการคัดสรรไปรับรองผู้ลงสมัครตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน เพื่อจะได้อาศัยโอกาสดังกล่าวเสนอชื่อเขาลงรับสมัครเลือกตั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งการดำเนินการเหล่านี้เกิดขึ้นโดยที่ผู้ได้รับการคัดสรรไม่มีส่วนรู้เห็นแต่ประการใด อีกทั้งเดิมที่เจ้าตัวก็ไม่มีคุณสมบัติที่จะเป็นหรือลงรับสมัครเลือกตั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ดังที่อดีตผู้ได้รับการคัดสรรคนดังกล่าวกล่าวอย่างชัดเจนว่า “จริงๆ ตอนแรกไม่อยากจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน แล้วก็มีคนอื่นสมัครเป็นผู้ใหญ่บ้านด้วย พอถึงวันนั้นมีคนขอร้องให้ไปรับรองการสมัครของผู้สมัครคนอื่น แต่มาถึงเขากลับเสนอชื่อเราลงสมัคร จริงๆ ผมไม่ชอบ ไม่อยากเป็น ผมเป็นคนทำมาหากิน แต่ว่าพอผมถูกเสนอชื่อคนลงแข่งคนอื่น เขาก็สละสิทธิ ก็เลยเหลือผมคนเดียว” (กมล จันบุญมี, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) และหลังจากได้รับการเสนอชื่อและได้รับการคัดเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 2 ได้ประมาณ 3-4 เดือน ผู้ได้รับการคัดสรรรายนี้ได้รับการเสนอชื่อให้ดำรงตำแหน่งกำนันต่อจากตำแหน่งที่ว่างลง และได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนันตำบลบางนางลี่และดำรงตำแหน่งจนกระทั่งเกษียณอายุราชการในที่สุด ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะ “คนหมู่ 2 ก็เล็งให้เป็นกำนันต่อดี” (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545)

การจัดรูปองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะดังกล่าวคล้ายคลึงกับการจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคม เช่น “ชุดทำครัว” ที่กล่าวในหัวข้อก่อนหน้านี้ เพราะกลุ่มผู้คนที่ร่วมกันคัดสรรบุคคลสำหรับเป็นผู้นำข้างต้นรวมตัวกันแบบหลวมๆ ในแนวระนาบ ไม่ได้มีการจัดโครงสร้างองค์กรที่ลดหลั่นกันมาตามลำดับชั้น และมีลักษณะเฉพาะกิจหรือตามเงื่อนไขความจำเป็น มากกว่าจะดำรงอยู่ตามวาระหรือตามกำหนดเวลาที่แน่นอน รวมทั้งเป็นการจัดรูปองค์กรที่มีความยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์และความเหมาะสม ไม่จำกัดว่าต้องอยู่ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งตายตัว ประกอบกับผู้คนที่เป็นองค์ประกอบของกลุ่มส่วนใหญ่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมไม่แตกต่างกันมาก คุณสมบัติของการจัดรูปองค์กรในลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้การตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ ซึ่งในที่นี้คือการคัดสรรบุคคลที่เหมาะสมสำหรับดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน วางอยู่บนการเจรจาต่อรองด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริงบนฐานของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ค่อนข้างเท่าเทียม ซึ่งส่งผลให้ผลการตัดสินใจ

สนใจไม่เอนเอียงไปตามความต้องการของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมากเกินไป หรือส่งผลให้การตัดสินใจสามารถตอบสนองปัญหาและความต้องการของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ใกล้เคียงที่สุด โดยชาวบางนางลีเรียกการจัดรูปองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะในกรณีนี้ว่า “เป็นวิธีการที่สมัยนี้เรียกว่าประชาคม”⁹⁹ (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ซึ่งหมายถึงการที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นและตัดสินใจบนฐานของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เท่าเทียม

ขณะที่คุณสมบัติของบุคคลที่ชาวบางนางลีคาดหวังให้เป็นผู้นำทางการไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้มีอำนาจหรือร่ำรวยซึ่งสามารถให้การ “อุปถัมภ์” ได้ หากแต่เป็นบุคคลที่ “แค่เป็นคนดีและพร้อมจะเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อชาวบ้าน เป็นตัวอย่างที่ดีได้ก็พอ” (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) ผู้นำที่สร้างความประทับใจให้กับชาวบางนางลีคือผู้นำที่ดูแลสารทุกข์สุกดิบอย่างทั่วถึง เช่น “กำนันแสง แกเป็นกำนันที่พายเรือไปเยี่ยมราษฎรได้มากที่สุด และลูกเล็กเด็กแดงจะรู้จักกันทั่ว ใครเกิดใครตายแกจะออกไปทำให้ที่บ้าน ใ้บารมีของการเป็นผู้ใหญ่ใจดี” (เดช พุ่มคชา, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) เช่นเดียวกับกำนันกมลที่นอกจาก “แกกับภรรยาใจดี ชอบทำบุญ ชอบไปตามงานวัดต่างๆ ชาวบ้านมีอะไรก็ไป ไปแบบคนใจดี ไม่มีอำนาจไปแสดงอะไร” ในการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่น “บางครั้งเงินไม่พอแกเอง แยกพัฒนาโรงเรียน ถนน วัด แกทำหมดเลย” (เพ็งอ้ง) โดยเฉพาะ

⁹⁹ แนวคิดประชาคมหรือประชาสังคม (civil society) ได้รับความสนใจในประเทศไทยตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เพราะได้เกิดความตระหนักว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและรุนแรงก่อให้เกิดปัญหาและความขัดแย้งใหม่ๆ เกินกว่าที่ลำพังรัฐจะสามารถแก้ไขได้ โดยเฉพาะปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต จำเป็นจะต้องให้บทบาทกับกลุ่มต่างๆ ในสังคมที่ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ราชการ และก็ไม่ใช่ภาคธุรกิจ (Drucker อ้างใน เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2542: 60) แต่เป็น “หน่วยพื้นฐานทางการเมือง” แบบที่สามซึ่งเป็นจุดสังเคราะห์ระหว่างผลประโยชน์สาธารณะกับปัจเจกบุคคล และเป็นสถาบันประชาธิปไตยที่อยู่ตรงกลางระหว่างกลไกรัฐกับคณะเอกชนที่แสวงหาอำนาจในระบบแข่งขันเสรี (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล อ้างใน ปิยะนุช เงินคล้าย 2539: 34-6) หรือเป็นขบวนการปฏิรูปที่เข้มข้นและหลากหลายของประชาชนธรรมดา ที่แม้จะยอมรับในรัฐชาติ ยอมรับในการแบ่งแยกระหว่างรัฐกับสังคม แต่ก็ตระหนักถึงขีดจำกัดและความสามารถของรัฐ-ชาติในการแก้ปัญหาความขัดแย้งใหม่ๆ จึงเสนอทางเลือกด้วยการสร้างประชาสังคมให้แข็งแกร่งขึ้นมาในรูปของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบต่างๆ แทนการช่วงชิงอำนาจรัฐด้วยการปฏิวัติรุนแรง เป็นขบวนการปฏิรูประบบเดิมที่ดำรงอยู่ให้มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น เป็นประชาธิปไตยที่เข้มข้นและมีที่ว่างให้กับความแตกต่างหลากหลาย ด้วยการสร้างขีดจำกัดให้รัฐ มากกว่ามุ่งสลายรัฐ เป็นการเปิดพื้นที่ทางการเมืองพื้นที่สาธารณะอีกแบบขึ้นมาที่ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ระบบเศรษฐกิจ และไม่ใช่เรื่องส่วนตัว แต่เป็นพลังอยู่นอกสถาบันการเมืองที่ดำรงอยู่ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2542: 63, 65 และดู เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2542: 35 ประกอบ) ทั้งนี้ ประชาสังคมที่ได้รับการกล่าวถึงในบริบทร่วมสมัยมีความหมายต่างไปจากประชาสังคมแบบเดิม เพราะขณะที่ประชาสังคมในความหมายเก่าเช่นประชาสังคมแบบเสรีนิยมหรือกลุ่มอาสาศัมครและประชาสังคมแบบชุมชนนิยม 1) อยู่ในรูปกลุ่มหรือองค์กรอาสาศัมคร มีชุมชนไม่ว่าจะเป็นในเมืองหรือชนบทเป็นฐาน 2) มี “ความเป็นพลเมือง” ที่ยืนยันขึ้นแข็งในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนหรือท้องถิ่นในฐานะหน้าที่ของพลเมืองดี และ 3) มองรัฐในแง่ดีหรือมีความเป็นกลาง ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน และสนับสนุนให้รัฐขยายอำนาจแห่งการช่วยเหลือนี้ออกไปอีก ทว่าประชาสังคมที่กลับมาใหม่ 1) ไม่ได้เป็นกลุ่มหรือองค์กรอาสาศัมคร แต่เป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ที่อาศัยพื้นที่สาธารณะเป็นฐาน 2) มี “ความเป็นพลเมือง” ชนิดที่สนใจ ตัว และจิตสำนึกทางการเมืองสูง และเห็นว่าการให้ความสำคัญเฉพาะชุมชนหรือท้องถิ่นเป็นการลดทอนบทบาททางการเมืองหรือความเป็นการเมืองของประชาสังคม และ 3) สงสัยในความเป็นกลางและความสามารถของรัฐ และพยายามท้าทายและสร้างขีดจำกัดให้กับอำนาจรัฐ มากกว่าจะสนับสนุนให้รัฐมีอำนาจมากขึ้นเหมือนเช่นประชาสังคมแบบเดิม (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร 2540: 73)

อย่างยิ่งคือประธานฝ่ายบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่คนปัจจุบัน ซึ่งอดีตเป็นกำนันและปัจจุบันบุตรชายดำรงตำแหน่งนี้แทน บิดามารดาเป็นเพียงพ่อค้าแม่ค้าเรือต่อที่เข้ามาค้าขายและถือสวนทำตาล ไม่ได้มีฐานะร่ำรวยมาก่อน แต่สาเหตุที่ได้รับความนิยมไว้วางใจจากชาวบางนางลี่มาจนกระทั่งถึงรุ่นลูกเป็นเพราะ “เราเสมอต้นเสมอปลาย ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม...อิทธิพลก็มี แต่เราใช้ความดีชนะ” (เจริญ ถือตรง, สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2545)

นอกจากนี้ หากพิจารณาในพื้นที่ของการเมืองระดับประเทศจะยิ่งเห็นคุณสมบัตินักการเมืองที่ชาวบางนางลี่คาดหวังชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรคนปัจจุบันของ จ.สมุทรสงคราม ซึ่งมีเพียงคนเดียวคือ นางรังสิมา รอดรัศมี พรรคประชาธิปัตย์ ประกอบอาชีพนางพยาบาลและเสนอภาพตนเองในฐานะนางพยาบาลผู้สุภาพเรียบร้อยและโอบอ้อมอารี ไม่ได้มีภาพของความเป็น “เจ้าแม่” ผู้มีอิทธิพล หรือ “เถ้าแก่เนี้ย” แต่ประการใด ซึ่งภาพดังกล่าวสอดคล้องกับความรับรู้ของชาวบางนางลี่ที่มีต่อนักการเมืองรายนี้ ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งกล่าวว่า “รังสิมาเขาก็ไม่ได้เป็นคนมีอิทธิพลหรือเป็นเจ้าพ่ออะไร เขาเป็นพยาบาล” (ประดิษฐ์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 21 ธันวาคม 2546) กระนั้นสาเหตุหลักที่ชาวบางนางลี่เลือกนักการเมืองรายนี้ไม่ได้เป็นเพราะพลังของภาพนางพยาบาลที่ถูกสื่อออกมาผ่านโปสเตอร์และปฏิทินรณรงค์หาเสียง หากแต่เป็นการประพฤติปฏิบัติตนของนักการเมืองรายนี้ที่ชาวบางนางลี่เห็นว่าเป็น “คนดี” ในสายตาของพวกเขา อาทิ การไป “ช่วยงาน” บุญประเพณีต่างๆ การไม่ถือตัว ฯลฯ ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งกล่าวอย่างชัดเจนว่า “เลือกรังสิมาเพราะว่าเขาเป็นคนดี งานศพงานบวชแกไปทุกงาน...มีงานบวชแกก็ออกำ คลุกคลีกับชาวบ้าน ทักทายยิ้มแย้ม...เขาจะซื้อเสียงใครหรือเปล่าก็ไม่รู้ แต่ว่าเขาไม่ได้มาซื้อเรา...สมัยหน้าเราก็ลงรังสิมาอีกแหละ เพราะเขาก็ไม่มีอะไรเสียหายนี่แก แต่วางการข้างในเป็นอย่างไรเราไม่รู้” (เพ็งอ้อ) เช่นเดียวกับกรณีสมาชิกวุฒิสภา ซึ่ง จ.สมุทรสงคราม มีเพียง 1 คน คือ นายมนตรี สันทวิชย์ เลขาธิการมูลนิธิคุ้มครองเด็ก ซึ่งแม้ไม่ได้ไปลงคะแนนเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภาครั้งที่ผ่านๆ มา ชาวบางนางลี่รายดังกล่าวตั้งใจจะเลือกสมาชิกวุฒิสภาคนนี้เช่นกัน เพราะเห็นว่า “ครูยุ่น [นายมนตรี สันทวิชย์] เขาเป็นคนดี เอาใจใส่เรื่องเด็ก ผู้หญิง คนอื่นไม่มีใครอ้าแขนมาดูแลเรื่องเด็ก อย่างเด็กเป็นอะไรไปโรงพักแกก็มาแล้วแกเป็นคนบ้านเราด้วย” (เพ็งอ้อ)

ทั้งนี้ การที่การจัดรูปองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะในรูปที่ชาวบางนางลี่เรียกว่า “ประชาคม” สามารถเกิดขึ้นหรือเป็นไปได้ และการที่ชาวบางนางลี่ไม่คาดหวังการอุปถัมภ์จากผู้นำของตน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะพัฒนาการทางเศรษฐกิจย่านบางนางลี่ไม่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจหรือความแตกต่างทางชนชั้นมากนัก เพราะขณะที่การปฏิวัติเขียว¹⁰⁰ ก่อให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทมากขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของตลาดเช่าเครื่องทุ่นแรงทางการเกษตรและร้านจำหน่ายปัจจัยการผลิตและอุปกรณ์การเกษตรสร้างความร่ำรวยให้แก่เกษตรกรรายใหญ่ (พอฟันธุ์ อุทยานนท์ 2546: 161) และก่อให้เกิดกลุ่มนายทุน พ่อค้าเงินกู้ พ่อค้าคนกลาง ซึ่ง

¹⁰⁰ การปฏิวัติเขียว (green revolution) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรแบบดั้งเดิมมาเป็นการทำเกษตรแบบใหม่ ซึ่งเป็นการทำเกษตรที่ใช้พันธุ์พืชที่ผสมพันธุ์ขึ้นใหม่ ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช เครื่องจักรกลการเกษตร การชลประทานแผนใหม่ และความรู้เกี่ยวกับการจัดการฟาร์มอย่างเป็น “วิทยาศาสตร์” (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535: 15, เครื่องหมายสัญลักษณ์ประกาศเป็นของผู้เขียน)

สามารถควบคุมและได้ประโยชน์จากเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลการผลิต รวมทั้งการที่โครงการขายปุ๋ยราคาถูก มักตกไปอยู่ในมือของผู้มีอิทธิพลท้องถิ่น ซึ่งมักเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้านผู้เป็นตัวแทนแหล่งเงินทุนกระบบและพ่อค้า (ผาสุก พงษ์ไพจิตร อ้างใน พอฟันธุ์ อุทยานนท์ 2546: 162, 172) ทว่าย่านบางนางลี่ไม่ได้ผ่านการปฏิวัติเขียว การขยายตัวของการทำน้ำตาลมะพร้าวเกิดขึ้นก่อนเกิดการปฏิวัติเขียวในประเทศไทย และไม่ได้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขหรือในลักษณะเดียวกับการปฏิวัติเขียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งทั้งการทำน้ำตาลมะพร้าวและการทำสวนไม้ผลย่านบางนางลี่ไม่ก่อให้เกิดคนรวยหรือผู้มีอิทธิพลในลักษณะดังกล่าว เพราะปัจจัยการผลิตการทำน้ำตาลมะพร้าวไม่ได้ผลิตโดยโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่หรือบรรษัทข้ามชาติ หรือมีตัวแทนจำหน่ายปัจจัยการผลิตดังกล่าวภายในหมู่บ้านหรืออำเภอ หากแต่ส่วนใหญ่เป็นวัสดุตามธรรมชาติที่ผ่านการแปรรูปขั้นต้น อีกทั้งผู้ขายยังเป็นพ่อค้าเร่ต่อจากที่ต่างๆ หรือเป็นเจ้าภาษี ซึ่งไม่ได้มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงกว่าคนทำตาลมากนัก หรือบางกรณีมีฐานะทางเศรษฐกิจต่ำกว่าดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ขณะที่การทำสวนผลไม้ใช้ปัจจัยการผลิตในส่วนที่เป็นของบริษัทย่อยมากหรือไม่ใช้เลยในกรณีที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนเต็มรูป ไม่ว่าจะเป็นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช ยาฆ่าแมลง ฯลฯ ดังที่กล่าวแล้วก่อนหน้านี้ ตลาดปัจจัยการผลิตทั้งการทำน้ำตาลมะพร้าวและการทำสวนจึงไม่มีเงื่อนไขให้เกิดการแสวงหาสวนต่างหรือกำไรได้มาก จึงไม่ก่อให้เกิดผู้มีอิทธิพลหรือเศรษฐีรายใหญ่ผู้ที่สามารถเข้าถึงและครอบครองตลาดปัจจัยการผลิตได้มากกว่าผู้อื่น นอกจากนี้ หากพิจารณาจากรายได้เฉลี่ยต่อปีของครัวเรือนบางนางลี่ในปี พ.ศ. 2545 ดังแสดงในตารางที่ 8 จะพบว่าครัวเรือนบางนางลี่ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 82.56) มีรายได้เฉลี่ยใกล้เคียงหรือเกาะกลุ่มกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเหล่านี้มีความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจไม่มาก

เพราะเหตุนี้ ขณะที่กำนันผู้ใหญ่บ้านโดยทั่วไปมักเป็นผู้มีอิทธิพลหรือเป็นที่เคารพยำเกรง กำนันผู้ใหญ่บ้านบางนางลี่ไม่ได้มีสถานะดังกล่าว ดังที่ชาวบางนางลี่รายหนึ่งกล่าวอย่างชัดเจนว่า “บางนางลี่มีกำนันมาทั้งหมด 9 คน กำนันดี กำนันอิม กำนันสุวรรณ กำนันผ่อง กำนันแสง กำนันกมล กำนันสำรวม กำนันเผือกหรือกำนันเจริญ กำนันสำราญ กำนัน 4 คนแรกเหมือนกับเป็นกำนันที่ได้รับการแต่งตั้งจากทางราชการมากกว่า และมีบทบาทแบบราชการ แต่เนื่องจากว่าชาวบ้านบางนางลี่ไม่ได้เกรงกลัวกำนัน เพราะกำนันก็ไม่สามารถมาใช้อำนาจบาตรใหญ่ได้ ต่างจากที่อื่น กำนันที่นี่ไม่มีอิทธิพล และชาวบ้านเราก็ไม่ค่อยอ่อนข้อให้ แค่เกรงใจ เพราะว่าพวกนี้ใกล้ชิดหลง กำนันที่สร้างความประทับใจให้กับชาวบ้านได้มากๆ คือตั้งแต่ถัดจากกำนันแสงก็กำนันกมล เพราะเป็นคนดี ทำประโยชน์ให้สังคม” (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 12 สิงหาคม 2545) ดังกรณีพิธิอุสมบทนายประภาส หาดสมบัติ นอกจากกำนันตำบลบางนางลี่คนปัจจุบันซึ่งทำหน้าที่ “หน้าเตา” ในงานดังที่กล่าวแล้วข้างต้น อดีตกำนันตำบลบางนางลี่ 2 คน ซึ่งคนหนึ่งปัจจุบันดำรงประธานฝ่ายบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่และเป็นบิดาของกำนันคนปัจจุบัน มาร่วมงานในฐานะแขกหรือทั่วไป ไม่ได้มีสถานะพิเศษที่ต้องต้อนรับขับสู้เป็นการเฉพาะ อดีตกำนันตำบลบางนางลี่ทั้งสองซึ่งเป็นที่เคารพรักของชาวบางนางลี่นั่งพนมมือฟังพระเทศและให้ศีลให้พรกลมกลืนไปกับแขกเหรื่อกลุ่มคนวัยชราคนอื่นๆ ดังแสดงในภาพที่ 52 เป็นเครื่องชี้สถานะภาพทางสังคมของผู้นำท้องถิ่นย่านบางนางลี่ดังที่กล่าวข้างต้นได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ แม้ชาวบางนางลี่บางรายอาจมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่ารายอื่นๆ อย่างเห็นได้ชัด เพราะมีที่ดินสวนมาก แต่ “ก็เรียกว่ายายนี้นายนั่น ไม่มีใครเรียกเศรษฐี กันนับถือกันตามญาติๆ” (บุญส่ง เดียวรัตนวรา, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) และเมื่อชาวบางนางลี่ระบุอัตลักษณ์ของบุคคลมักจะอาศัยสถานที่ตั้งบ้านเรือนเป็น

เกณฑ์ ซึ่งมักเป็นชื่อคลองและวัด เช่น “นี่คนคลองลึกนี้หว่า นี่คนคลองบางแคนี้หว่าที่วิ่งไป คนหน้าวัดอมรวดีนี้หว่า คนวัดโคกเกตุนี้หว่า พวกหน้าวัดนี้หว่า แต่ไม่ได้เรียกว่าพวกไหน พวกไหน คนพื้นที่เป็นคนธรรมดาเท่าๆ กันหมด” (สุนีย์ จันทรรอด, สัมภาษณ์ 27 เมษายน 2545) นอกจากนี้ แม้พื้นที่บางบริเวณจะมีนัยแสดงถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกันอยู่บ้าง โดยเฉพาะบริเวณปากคลองสายใหญ่ที่เป็นชุมชนชาวจีนที่ค่อนข้างมีฐานะ และชาวบางนางลี่มีปฏิสัมพันธ์ด้วย แต่ชาวบางนางลี่ไม่นับรวมเป็นพวกเดียวกับตน จะสัมพันธ์ด้วยเฉพาะเมื่อต้องซื้อขายสินค้าด้วยเท่านั้น ดังที่อดีตกำนันตำบลบางนางลี่กล่าวอย่างชัดเจนว่า “พวกที่อยู่ปากคลองไม่เกี่ยวกับเราเป็นคนละกลุ่มกับพวกที่อยู่ด้านใน ก็เหมือนตลาดอัมพวาในปัจจุบัน พวกนั้นเป็นเหมือนตลาดให้กับชาวสวนด้านใน” (กมล จันบุญมี, สัมภาษณ์ 6 กันยายน 2545) เหล่านี้เป็นต้น

ทั้งนี้ การจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมและองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะของชาวบางนางลี่ข้างต้นไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นความเป็น “ชุมชนตกค้าง” ของชุมชนชาวสวนที่ดำรงอยู่ในย่านบางนางลี่อย่างมีชีวิตชีวา ในแง่ที่เป็นผู้คนที่มีชีวิตอยู่ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน มีความสัมพันธ์กันโดยตรง ร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมในหลายลักษณะ และมีความเอื้ออาทรต่อกันระดับหนึ่ง ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนาและการกลายเป็นเมือง (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างใน อาภรณ์ จันทรสมวงศ์ 2541: 38) หากยังชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติของชุมชนชาวสวนซึ่งได้รับการยอมรับว่า “มีความมั่นคงด้าน...สังคมอยู่มาก” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ อ้างใน อนุสรณ์ อุณโณ 2546: 96) หรือ “เป็นสังคมของชุมชนที่พัฒนาแล้ว” (ศรีศักร วัลลิโภดม อ้างใน ญาณิ สรประไพ 2537: 50) เนื่องจากชาวบางนางลี่มีความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจและสังคมไม่มาก ขณะเดียวกันก็สามารถจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคมและการเมืองในรูปแบบและลักษณะต่างๆ บนฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียม

3. สรุปท้ายบท

บทนี้กล่าวถึงพลังท้องถิ่นบางนางลี่โดยพิจารณาจากระบบการผลิตและสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองของชาวบางนางลี่ กล่าวในส่วนระบบการผลิต ชาวบางนางลี่ได้กระจายการผลิตทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ซึ่งนอกจากเป็นการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนเพื่อรักษาสถานะการเป็นองค์กรการผลิตของครัวเรือน ยังเป็นการกระจายความเสี่ยงกรณีเกิดความล้มเหลวในระบบการผลิตใดระบบการผลิตหนึ่ง และสร้างรายได้จากหลายช่องทางกรณีที่ประสบความสำเร็จในทุกะบบการผลิต ขณะเดียวกันชาวบางนางลี่ได้เรียนรู้และพัฒนาแบบเกษตรกรรมในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็นการสืบทอดและพัฒนาแบบสวนยกทรง การปรับปรุงบำรุงดินแบบอินทรีย์และชีวภาพ การใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมีป้องกันกำจัดแมลง ฯลฯ ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลให้ครัวเรือนยังสามารถหล่อเลี้ยงตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หากแต่รูปแบบและเทคนิคการเกษตรในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนดังกล่าวยังเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภคอย่างสำคัญ ส่วนในด้านสังคมและการเมือง แม้ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาชาวบางนางลี่ไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบในรูปของการชุมนุม การเดินขบวนประท้วง การยื่นฎีกา หรือการก่อกบฏ เหมือนเช่นกรณีของชาวนาชาวไร่ ซึ่งส่งผลให้ดูเหมือนว่าชาวบางนางลี่ไม่มี “จิตสำนึกทางการเมือง” หรือเป็นผู้ที่มี “ความเฉื่อยชาทางการเมือง” แต่หากพิจารณาสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในความหมายกว้าง ปฏิบัติการและการตอบสนองต่อปัญหาและผล

กระทบของชาวบางนางลี่ที่ผ่านมาจัดเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในลักษณะของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นอาวุธของผู้ยากไร้ในการเผชิญกับการคุกคามของอำนาจที่เหนือกว่า รูปแบบการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่จึงมักเป็นการแสวงหาช่องทางหรือทางเลือกอื่นที่ “ปลอดภัย” และ “ประหยัด” กว่า มากกว่าจะเผชิญหน้ากับปัญหาหรือท้าทายอำนาจที่อยู่เบื้องหลังปัญหาโดยตรงไปตรงมา ขณะที่การจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคม เช่น “ชุดทำครัว” ซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่ต้องประกอบกิจกรรมทางประเพณีต่างๆ และองค์กรการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ เช่น “ประชาคมท้องถิ่นบางนางลี่” ซึ่งก่อตัวขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่จำเป็นต้องตัดสินใจในประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกคนร่วมกัน จัดเป็นสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองระดับท้องถิ่นของชาวบางนางลี่ที่มีนัยสำคัญ และสามารถเป็นฐานให้ชาวบางนางลี่พัฒนาเป็นพลังของท้องถิ่นในการเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและการท้าทายใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาได้อย่างเสมอหน้าและเท่าทัน

บทสรุป

ห้องถิ่นบางนางลี่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีแม่น้ำลำคลองเชื่อมต่อกันหลายสาย ดึงดูดให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยในสมัยอยุธยา ย่านบางนางลี่มีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของย่านบางช้าง ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกและซื้อขายพืชผักผลไม้ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองอันเลื่องชื่อ ต่อมาช่วงปลายสมัยอยุธยาต่อเนื่องรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงที่บ้านเมืองอยู่ในสภาวะระส่ำระสายจากศึกสงคราม ย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงมีฐานะเป็นแหล่งอพยพหลบหนีภัยสงครามของผู้คนกลุ่มต่างๆ เป็นแหล่งกระจายเซลยศึกที่กวาดต้อนมา รวมทั้งเป็นจุดหมายปลายทางของการอพยพของชาวจีนโพ้นทะเล ขณะที่หลังจากรัฐบาลเริ่มชุดคลองด้วยวัตถุประสงค์ทางเศรษฐกิจ ควบคู่ไปกับการยกเลิกระบบแรงงานเกณฑ์และระบบทาส เพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าเกษตรของประเทศตะวันตกที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ย่านบางนางลี่มีฐานะเป็นแหล่งรองรับการเคลื่อนย้ายประชากรที่เพิ่งเป็นอิสระจากระบบแรงงานเกณฑ์และระบบทาสทั้งจากภายในบริเวณและจากอำเภอและจังหวัดใกล้เคียง

ทั้งนี้ การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพของผู้คนกลุ่มต่างๆ เป็นระยะๆ ในย่านบางนางลี่ข้างต้นมีข้อควรพิจารณาบางประการ ประการแรก เพราะเหตุที่มีความจำเพาะทางนิเวศวิทยา ไม่ว่าจะเป็นระบบน้ำหลาก ระบบน้ำขึ้นน้ำลง ระบบ 3 น้ำ สภาพดิน ฯลฯ ผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินย่านบางนางลี่จำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขเชิงนิเวศวิทยาเหล่านี้ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการประกอบอาชีพหรือการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน กล่าวในส่วนของการประกอบอาชีพ ชาวบางนางลี่ได้พัฒนาระบบสวนยกทรงสำหรับปลูกพืชผักผลไม้ ซึ่งระบบสวนยกทรงได้รับการยอมรับว่าเป็นระบบการเพาะปลูกที่มีประสิทธิภาพในการจัดการน้ำ การปรับปรุงบำรุงดิน รวมไปถึงระบบการปลูกพืชและการคัดเลือกและพัฒนาพันธุ์ กระทั่งได้รับการยอมรับว่าเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนรูปแบบหนึ่ง ขณะที่ในส่วนของการตั้งถิ่นฐาน ชาวบางนางลี่ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเรียงรายไปตามลำคลองสายต่างๆ เป็นหย่อมๆ ในลักษณะหมู่บ้านแนว เพื่อความสะดวกในการคมนาคมและการใช้น้ำสำหรับการอุปโภคบริโภค ซึ่งการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนในลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้ลักษณะความเป็นชุมชนหรือการจัดรูปความสัมพันธ์ทางสังคมย่านบางนางลี่มีความจำเพาะและแตกต่างจากชุมชนชานนาซึ่งตั้งถิ่นฐานในลักษณะหมู่บ้านกระจุก เพราะขณะที่การตั้งถิ่นฐานในรูปหมู่บ้านกระจุกส่งผลให้ชุมชนมีขอบเขตหรือหน่วยที่ชัดเจน และมักมีศูนย์กลางอยู่ใจกลางหมู่บ้าน การตั้งถิ่นฐานในรูปหมู่บ้านแนวย่านบางนางลี่ไม่เพียงแต่จะทำให้ขอบเขตหรือหน่วยของชุมชนพรางมัว หากยังส่งผลให้ศูนย์กลางชุมชนไม่ได้อยู่ที่บริเวณใจกลางหมู่บ้าน หากแต่ส่วนหนึ่งอยู่บริเวณชายน้ำที่ผู้คนทั้งสองฝั่งคลองใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ กับอีกส่วนอยู่ที่บริเวณวัดซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผู้คนในละแวกใกล้เคียงใช้สำหรับประกอบกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชุมชนบางนางลี่ไม่ได้เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ภายใต้ระบบคุณค่าเดียวกัน หากแต่เป็นชุดเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดเล็กบนฐานของเครือญาติและสมัครพรรคพวกซึ่งเชื่อมโยงหรือตัดกันเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ขนาดใหญ่ภายใต้เงื่อนไขและโอกาสต่างๆ ซึ่งก้าวข้ามหน่วยพื้นที่การปกครองซึ่งอาศัยลำคลองเป็นเส้นแบ่ง และความเป็นชุมชนในลักษณะเช่นนี้ยังคงดำรงสืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน เพราะการเคลื่อนย้ายบ้านเรือนจากริมคลองบางส่วนไปปลูกสร้างริม

ถนนมีลักษณะเรียงรายไปตามสองฟากถนน ไม่ได้กระจุกตัวหนาแน่นอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งจนกระทั่งก่อให้เกิดหย่อมย่านหรือชุมชนใหม่

ประการที่สอง เพราะเหตุที่ประกอบด้วยผู้คนอพยพกลุ่มต่างๆ นอกจากยังอยู่ในสถานะที่ไม่เสถียร เพราะยังมีการเคลื่อนไหวติดต่อกับภูมิลำเนาเดิมของผู้มาตั้งรกรากใหม่ในลักษณะต่างๆ ทั้งการเดินทางกลับไปเยี่ยม การส่งจดหมาย การส่งเงิน ฯลฯ ย่านบางนางลี่สมัยบุกเบิกเป็นพื้นที่ของการปะทะประสานกันระหว่างวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งบางวัฒนธรรมสามารถผสมผสานกลมกลืนจนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่บางวัฒนธรรมถูกปฏิเสธแหล่งที่มา โดยวัฒนธรรมที่สามารถผสมกลมกลืนจนเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่นคือวัฒนธรรมจีน เพราะแม้ช่วงแรกๆ ชาวจีนอพยพบางส่วนยังดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไว้ระดับหนึ่ง เช่น การไว้เปีย รูปแบบการปลูกสร้างบ้านเรือน ฯลฯ ทว่าชาวจีนอพยพส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะผสมผสานกับผู้คนในท้องถิ่น โดยนอกจากจะแต่งงานกับผู้หญิงไทย รวมทั้งรับคติความเชื่อท้องถิ่นบางประการ ชาวจีนได้บริจาคที่ดินและทรัพย์สินสร้างวัดย่านนี้จำนวนมาก ขณะเดียวกันได้นำวัฒนธรรมจีนบางประการเข้ามาเผยแพร่จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การถวายข้าวต้มพระเช้า การถวายกาแฟพระคำ การต้มน้ำชาในพิธีกรรมทางศาสนา ฯลฯ ส่วนวัฒนธรรมที่ถูกปฏิเสธความเชื่อมโยงหรือแหล่งที่มาคือวัฒนธรรมมอญ เนื่องจากรูปแบบวัฒนธรรมที่มักได้รับการจัดให้เป็นวัฒนธรรมมอญ เช่น การสร้างเสนาหอสี่ในวัด การปลูกบ้านขวางคลอง การนับถือผี ประเพณีการละเล่นต่างๆ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ฯลฯ ซึ่งปรากฏในย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียง ถูกปฏิเสธความเชื่อมโยงหรือแหล่งที่มา นอกจากด้วยเหตุผลของความพหุเลื้อนไม่ชัดเจนของรูปแบบวัฒนธรรมนั้นๆ ยังประกอบด้วยเหตุผลของภาวะกำกวมและความด้อยกว่าของอัตลักษณ์ชาวมอญในบริบทสังคมและวัฒนธรรมไทยอย่างสำคัญ ส่วนการแพร่กระจายของรูปแบบศิลปะทั้งจากส่วนกลางและระดับท้องถิ่นที่ใหญ่กว่า อาทิ เสนาสุกุลอัมพวา ไม่สู้ได้รับความสนใจจากชาวบางนางลี่ เพราะไม่มีส่วนใดสัมพันธ์กับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมท้องถิ่น

ประการที่สาม เพราะเหตุที่มีระบบเศรษฐกิจตลาดและกึ่งยังชีพมาแต่สมัยอยุธยา ซึ่งมีระบบตลาดที่มีขอบเขตกว้างขวาง และก่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงบ้าน ตลาด และเมืองเข้าด้วยกัน การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพของผู้คนกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะชาวจีน ซึ่งมีประสบการณ์และความชำนาญในเศรษฐกิจแบบตลาดมาแต่ประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดย่านบางนางลี่ขยายตัวเพิ่มขึ้น นับตั้งแต่สาขาเกษตรกรรมซึ่งมีการปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ๆ ในรูปแบบและอัตราที่เข้มข้นขึ้น เช่นเดียวกับสาขาพาณิชย์กรรมซึ่งขยายตัวอย่างมาก เพราะชาวจีนอพยพจำนวนมากได้ประกอบอาชีพเป็นพ่อค้าแม่ค้าซื้อขายสินค้าชนิดต่างๆ กระจายอยู่ทั่วทุกคั้งน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสาขาอุตสาหกรรมครัวเรือนเช่นการทำน้ำตาลมะพร้าว ซึ่งชาวจีนอพยพไม่เพียงแต่เป็นผู้ประกอบการ รวมทั้งเป็นผู้ผลิตและจำหน่ายปัจจัยการผลิต หากแต่จำนวนมากยังทำหน้าที่เป็นแรงงานในการยกทรงปลูกมะพร้าวน้ำตาลให้กับผู้คนกลุ่มอื่นๆ ในท้องถิ่น ส่งผลให้การทำมะพร้าวน้ำตาลย่านบางนางลี่และ จ.สมุทรสงคราม โดยรวมขยายตัวระดับหนึ่ง ซึ่งการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบตลาดย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของประเทศ เนื่องจากอากรสวนใหญ่ซึ่งเป็นรายได้หลักของราชสำนักตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอยุธยาต่อเนื่องรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่เรียกเก็บจากราษฎรชาวสวนที่อาศัยอยู่แถบสวนในบางกอกและสวนนอกบางช้าง ขณะที่ภาษีเกี่ยวกับน้ำตาลมะพร้าวนอกจากสร้างรายได้สำคัญให้กับราชสำนัก โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมาที่รัฐบาลกำหนดประเภทภาษีไว้

อย่างชัดเจน ยังสร้างความมั่งคั่งให้กับเจ้าภาษีอากรซึ่งบางรายเป็นขุนนางระดับสูงอย่างมาก จนสามารถนำรายได้ส่วนที่เหลือจากที่เข้าเป็นการส่วนตัวไปสร้างงานสาธารณูปโภคพื้นฐานรวมทั้งพระราชวัง

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญระลอกแรกในย่านบางนางลี่เกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากภาวะขาดแคลนน้ำตาลทรายในช่วงสงครามส่งผลให้ราคาน้ำตาลทรายขยับตัวสูงขึ้นอย่างมาก และจุดให้ราคาน้ำตาลมะพร้าวปีบขยับตัวสูงขึ้นตาม พร้อมๆ กับการขยายตัวของระบบตลาดน้ำตาลมะพร้าว เกิดพ่อค้าแม่ค้ารับซื้อน้ำตาลมะพร้าวปีบกระจายไปทั่ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าแม่ค้ารับซื้อน้ำตาลจำนวนมากนอกจากรับซื้อน้ำตาลแล้วยังทำหน้าที่จัดหาปัจจัยการผลิตและเงินทุนให้กับชาวสวนล่องหน้า หรือที่เรียกกันในย่านบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงว่า “เจ้าภาษี” เหล่านี้เป็นเงื่อนไขและปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้ชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากระบบการผลิตแบบผสมผสาน คือ ทั้งทำนา ทำสวนผลไม้ และทำน้ำตาลมะพร้าว เป็นระบบการผลิตเชิงเดี่ยว คือ ทำน้ำตาลมะพร้าวเพียงอย่างเดียวและอย่างเข้มข้น โดยบางรายปรับเปลี่ยนระบบการผลิตด้วยการปลูกมะพร้าวน้ำตาลเพิ่มในสวนเดิม ขณะที่บางราย “เบิก” พื้นที่นาเป็นที่สวนมะพร้าว ซึ่งมักอาศัยการว่าจ้างชาวจีนอพยพ ก่อให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่การปลูกมะพร้าวน้ำตาลทั่วทั้ง จ.สมุทรสงคราม กระทั่งเป็นแบบแผนการใช้ที่ดินการเกษตรที่มีสัดส่วนสูงสุดหรือครอบคลุมพื้นที่การเกษตรของจังหวัดเกือบทั้งหมด

ชาวบางนางลี่ส่วนใหญ่ทำน้ำตาลมะพร้าวในที่ดินของตนเอง ยกเว้นรายที่อพยพมารุ่นหลังซึ่งเช่าหรือถือสวนผู้ที่มาอยู่ก่อน และใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก ยกเว้นครัวเรือนที่มีสวนมาก แรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอจึงต้องว่าจ้างแรงงานในขั้นตอนการเก็บน้ำตาลมะพร้าวจากต้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในท้องถิ่นหรือญาติ ส่วนปัจจัยการผลิตมีทั้งที่ไปซื้อเองที่ตลาดนัดทางน้ำและตลาดอัมพวา ซื้อจากเรือที่บรรทุกมาขายถึงเตา และที่ “เจ้าภาษี” เป็นผู้นำมาให้ล่องหน้า โดยผลผลิตน้ำตาลมะพร้าวที่ “เจ้าภาษี” และพ่อค้าคนกลางรับซื้อส่วนใหญ่ถูกขนส่งทางเรือไปยังกรุงเทพฯ ก่อนจะถูกกระจายไปยังแหล่งต่างๆ ทั่วประเทศ ซึ่งภายใต้ระบบตลาดเช่นนี้ย่านบางนางลี่ได้ปรับเปลี่ยนสถานะจากการเป็นทั้งแหล่งผลิตและซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิต เป็นฐานการผลิตที่ทำหน้าที่ผลิตสินค้าสู่ระบบตลาดที่ขับเคลื่อนโดยกลไกภายนอก หรือเป็นการที่ย่านบางนางลี่ปรับเปลี่ยนสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างสมบูรณ์ กระนั้นก็เป็นที่น่าสังเกตว่าความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าคนกลางและ “เจ้าภาษี” กับคนทำตาลและ “ลูกเตา” รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของสวนกับแรงงานรับจ้าง “ปีนตาล” มีลักษณะพึ่งพามากกว่ากดขี่ขูดรีด และมีลักษณะการเจรจาต่อรองมากกว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งครอบงำโดยเบ็ดเสร็จ ดังที่มักถูกชี้ให้เห็นในความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม

ทั้งนี้ เพราะเหตุที่ระบบการผลิตมะพร้าวน้ำตาลใช้แรงงานอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ประกอบกับลักษณะการตั้งถิ่นฐานซึ่งขนานไปตามลำคลองสายต่างๆ รวมทั้งการไม่มีพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่กรรมสิทธิ์ร่วมสำหรับประกอบกิจกรรมรวมหมู่ การจัดรูปความสัมพันธ์ทางสังคมหรือ “ความเป็นชุมชน” ในย่านบางนางลี่จึงมีลักษณะจำเพาะโดยเปรียบเทียบ ซึ่งมักมี “วัด” เป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นในรูปของกลุ่มผู้ถือศีลอุสสโณ กลุ่มผู้มีพระอุปัชฌาย์ร่วมกัน หรือการพบปะในงานประเพณีและการคมนาคมซึ่งมีจุดศูนย์กลางที่วัด นอกจากนี้ การที่ชาวบางนางลี่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกี่ยวเนื่องกับการทำน้ำตาลมะพร้าว ขณะที่การทำน้ำตาลมะพร้าวสร้างรายได้ให้ชาวบางนางลี่ค่อนข้างดีและส่งผลให้ย่านบางนางลี่เป็นที่รู้จักไปทั่ว ส่งผลให้ชาวบางนางลี่บึ่งตัวเองเข้ากับอัต

ลักษณะ “คนทำตาล” ซึ่งเป็นบุคลิกลักษณะของผู้ที่อยู่กับความเป็นจริงในปัจจุบัน และคาดหวังผลตอบแทนเชิงรูปธรรม มากกว่าจะเชื่อมโยงสิ่งที่ตนเองทำเข้ากับมิติที่ลึกกลับซับซ้อน หรือคาดหวังผลการกระทำในเชิงนามธรรม เหมือนเช่นที่มักพบในชุมชนชาวนาหรือกลุ่มชาติพันธุ์โดยทั่วไป นอกจากนี้ อัตลักษณ์ “คนทำตาล” ค่อนข้างจะมีเสถียรภาพ ไม่ลื่นไหลหรือปรับเปลี่ยนโดยง่าย โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับอัตลักษณ์ที่ก่อตัวขึ้นท่ามกลางการเจรจาต่อรองหรือการต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางสังคม ดังจะเห็นได้จากการที่แม้ชาวบางนางลี่เลิกทำน้ำตาลมะพร้าวมาประมาณ 2 ทศวรรษ ทว่าชาวบางนางลี่กลุ่มวัยกลางคนขึ้นไปยังคงบังคับตัวเองเข้ากับอัตลักษณ์ “คนทำตาล” ขณะที่การปรับเปลี่ยนสู่การทำน้ำตาลมะพร้าวเชิงเดี่ยวจนประสบความสำเร็จเกิดจากการปรับเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบางนางลี่แต่ลำพัง ไม่ได้เกิดจากการส่งเสริมสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าหน่วยงานรัฐหรือองค์กรเอกชน จึงส่งผลให้บุคลิกของชาวบางนางลี่เป็นผู้ที่มีความเป็นตัวของตัวเองสูงจนกระทั่งบางครั้งอาจดูหยิ่งและทะนงตน

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญระลอกสองในย่านบางนางลี่เกิดขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่รัฐดำเนินนโยบายเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเช่นเขื่อนและถนน การส่งเสริมสนับสนุนการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม หรือการดำเนินนโยบายปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตร ทั้งนี้ก็เพราะว่าการดำเนินโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อขยายพื้นที่ปลูกข้าวภาคกลางได้ก่อให้เกิดภาวะน้ำเค็มหนุนสูงเป็นเวลานานและส่งผลให้มะพร้าวน้ำตาลในเขต จ.สมุทรสงคราม ล้มตายจำนวนมาก ส่วนต้นที่ยังเหลืออยู่ก็ให้น้ำตาลน้อยมากจนไม่สามารถทำน้ำตาลมะพร้าวต่อไปได้ ขณะที่โครงการป้องกันน้ำเค็มซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหา น้ำเค็มหนุนสูงยิ่งทำให้ปัญหาระบบน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองซับซ้อนยิ่งขึ้น ส่วนการขยายตัวของอุตสาหกรรมประมงทะเลใน จ.แม่กลอง และอุตสาหกรรมต่อเนื่องรวมทั้งอุตสาหกรรมอื่นๆ ใน จ.สมุทรสาคร และ จ.ราชบุรี ภายใต้การส่งเสริมของรัฐได้ดูดซับแรงงานหนุ่มสาวย่านบางนางลี่สู่ภาคอุตสาหกรรมไปเป็นจำนวนมาก ประกอบกับการพัฒนาโครงข่ายถนนไม่เพียงส่งผลให้เส้นทางการคมนาคมเปลี่ยนจากทางน้ำเป็นทางบก เปลี่ยนบริเวณที่ตั้งบ้านเรือนจากริมลำคลองเป็นริมถนน รวมทั้งเปลี่ยนศูนย์กลางการค้าจากบริเวณปากคลองสายใหญ่สบแม่น้ำแม่กลองรวมทั้งตลาดอัมพวาเป็นตลาดบกย่านอื่น หากยังเอื้ออำนวยให้การเคลื่อนย้ายแรงงานและการซื้อขายและขนถ่ายผลผลิตการเกษตรเกิดขึ้นโดยสะดวก ทั้งนี้ยังไม่นับรวมกรณีที่หน่วยงานรัฐดำเนินโครงการปรับโครงสร้างและระบบการผลิตการเกษตรตั้งแต่กลางทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ซึ่งภายใต้โครงการดังกล่าวมะพร้าวถูกจัดให้เป็นพืชที่ต้องปรับเปลี่ยนไปสู่พืชชนิดอื่น ฯลฯ เหล่านี้เป็นเงื่อนไขและปัจจัยเชิงโครงสร้างและนิเวศวิทยาซึ่งส่งผลให้การทำน้ำตาลมะพร้าวที่เคยเฟื่องฟูในย่านบางนางลี่เป็นเวลากว่า 4 ทศวรรษต้องปิดฉากลง ปัจจุบันชาวบางนางลี่วัยกลางคนขึ้นไปประกอบอาชีพทำสวนผลไม้จำพวกส้มโอและลิ้นจี่ ขณะที่คนหนุ่มสาวส่วนใหญ่ทำงานโรงงานในจังหวัดใกล้เคียง เช่น จ.สมุทรสาคร

การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเนื่องจากเงื่อนไขเชิงโครงสร้างและนิเวศวิทยาข้างต้นส่งผลให้สภาพสังคมและวัฒนธรรมย่านบางนางลี่เปลี่ยนแปลงไป อาทิ จากเดิมที่เป็นย่านที่มีความคึกคัก เป็นที่ดึงดูดใจให้ผู้คนจากถิ่นต่างๆ เดินทางมาท่องเที่ยวหรือนอนค้างอ้างแรม ปัจจุบันย่านบางนางลี่ในวันธรรมดามีสภาพเงียบเหงา เนื่องจากคนหนุ่มสาวไปทำงานภายนอกเสียส่วนใหญ่ คงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่คอยดูแลสวน ทำงานรับจ้างในล้งมะพร้าว

รวมทั้งเลี้ยงหลาน ย่านบางนางลี่จะกลับมาคึกคักอีกครั้งในวันเสาร์อาทิตย์ซึ่งเป็นวันหยุด ฉะนั้น การกำหนดวันจัดงานบุญงานประเพณีจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับฤกษ์ยามความเชื่อแต่เดิม แต่ขึ้นอยู่กับวันหยุดของคนหนุ่มสาวเหล่านี้ มิฉะนั้นจะมีผู้ไปร่วมงานน้อยมาก ขณะเดียวกันการที่หนุ่มสาวบางนางลี่ออกไปทำงานภายนอกมากขึ้นส่งผลให้การแต่งงานไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในหมู่บ้านบางนางลี่หรือบริเวณใกล้เคียง หากแต่ขยายวงกว้างไปยังภูมิภาคอื่นๆ และการที่ส่วนใหญ่มักแต่งงานและย้ายหญิงเข้าบ้าน ส่งผลให้ปัจจุบันย่านบางนางลี่ประกอบด้วยผู้คนจากภาคอื่นๆ มาอาศัยรวมอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ดี ถึงแม้จะได้รับผลกระทบจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเมือง และนิเวศวิทยาในระดับมหภาคและภูมิภาค แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวไม่ได้เป็นนัยของการเป็น “เหยื่อของการพัฒนา” การเป็นผู้ถูกกระทำอย่างไร้ทางสู้ หรือการยอมจำนนโดยคุณิเพียงประการเดียว หากแต่แฝงนัยของการปรับตัวหรือต่อสู้ดิ้นรนของชาวบางนางลี่ภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไปในขณะเดียวกัน เพราะแม้การดำเนินนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐจะส่งผลให้ย่านบางนางลี่กลายเป็นชุมชนชายขอบที่สูญเสียบทบาทและความสำคัญทางเศรษฐกิจลงอย่างต่อเนื่อง ทว่าชาวบางนางลี่ได้เรียนรู้ที่จะจัดการกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเหล่านี้อย่างพินิจพิเคราะห์ ดังจะเห็นได้จากกรณีการได้รับผลกระทบเชิงนิเวศวิทยาจากโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ ชาวบางนางลี่ไม่ได้เคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยเหมือนเช่นที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป โดยนอกจากการถวายฎีกาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งดำเนินการโดยชาวบ้านตำบลใกล้เคียงซึ่งได้รับผลกระทบรุนแรงกว่า ชาวบางนางลี่ส่วนใหญ่ปรับตัวด้วยการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำน้ำตาลมะพร้าวเป็นการปลูกไม้ผลเช่นส้มโอและลิ้นจี่ ซึ่งเมื่อประกอบกับเงื่อนไขปัจจัยด้านอื่นๆ โดยเฉพาะปัญหาในการทำน้ำตาลมะพร้าว การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตในลักษณะดังกล่าวมีความสอดคล้องเหมาะสมมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่ปัจจุบันแรงงานหนุ่มสาวจำนวนมากหันไปประกอบอาชีพพนักงานโรงงาน ไม่ได้หมายความว่าเพียงการที่ภาคอุตสาหกรรมดูดซับแรงงานจากภาคเกษตรจนเกิดภาวะการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร ตรงกันข้าม นอกจากเป็นการกระจายการผลิตเพื่อสร้างหลักประกันด้านรายได้ให้กับครัวเรือน การปรับตัวออกนอกภาคเกษตรของสมาชิกครัวเรือนบางรายยังเป็นนัยของการจัดสรรแรงงานในครัวเรือนหรือเป็นการแบ่งถ่ายแรงงานส่วนเกินในครัวเรือนไปสู่การผลิตนอกภาคเกษตร เมื่อเห็นว่าความจุของการผลิตในภาคเกษตรไม่สามารถรองรับแรงงานเหล่านี้ได้ ซึ่งในแง่หนึ่งคือการพยายามอ้างสถานะการเป็นหน่วยการผลิตหรือองค์การผลิตของครัวเรือน และส่งผลให้ครัวเรือนบางนางลี่ในปัจจุบันมีระบบการผลิตมากกว่า 1 ระบบการผลิต ทั้งนี้ยังไม่นับรวมการที่ครัวเรือนจำนวนหนึ่งขยายวิสาหกิจครัวเรือนที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตมะพร้าวประเภทต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ “ล้งมะพร้าว” ซึ่งเป็นการปรับตัวบนฐานของ “ทุน” ด้านต่างๆ ที่ต้องถึงสิ่งสมมาอย่างต่อเนื่อง นอกจากช่วยให้ครัวเรือนเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งหลังการล่มสลายของวิสาหกิจการทำน้ำตาลมะพร้าว “ล้งมะพร้าว” ยังสามารถดูดซับแรงงานท้องถิ่นไว้ได้อย่างสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นคนวัยกลางคนถึงสูงวัยหลังว่างจากงานในสวน หรือคนหนุ่มสาวที่ไม่ได้ทำงานประจำหรือต่อเนื่อง

นอกจากนี้ หากพิจารณาพัฒนาการด้านเศรษฐกิจย่านบางนางลี่ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2510 จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของเศรษฐกิจย่านบางนางลี่รวมทั้งบริเวณใกล้เคียงไม่ได้เกิดจากการดำเนินนโยบายส่งเสริมสนับสนุนของรัฐ หากแต่เกิดจากการปรับตัวของชาวบางนางลี่ต่อเงื่อนไขทางนิเวศวิทยา เศรษฐกิจ

และการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วง นับตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยาต่อเนื่องรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ไม่ว่าจะเป็นในส่วนที่อพยพหลบหนีภัยสงคราม หรือส่วนที่แสวงหาดินแดนสำหรับการลงหลักปักฐาน ได้ปรับตัวเข้ากับระบบนิเวศรอยต่อปากแม่น้ำด้วยการพัฒนาระบบการเพาะปลูกในรูปของระบบสวนยกร่อง ขณะเดียวกันชาวบางนางลี่และบริเวณใกล้เคียงได้ร่วมกันพัฒนาระบบเศรษฐกิจการค้า ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเกษตร พาณิชยกรรม หรือวิสาหกิจหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งอีกนัยหนึ่งคือการปรับตัวต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าของประเทศที่เริ่มตั้งแต่สงครามสงบโดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลลงนามในสนธิสัญญาทางการค้าฉบับต่างๆ กับประเทศตะวันตก เช่นเดียวกับในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศอยู่ในสภาวะวิกฤติ ประชาชนบางส่วนอยู่ในภาวะขาดแคลนอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภค ชาวบางนางลี่ได้อาศัยการขยายตัวของระบบตลาดน้ำตาลมะพร้าวซึ่งเกิดขึ้นตามอุปสงค์น้ำตาลทรายในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตแบบผสมผสานเป็นการผลิตเชิงเดี่ยวอย่างเข้มข้น เพื่อรองรับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบตลาดของประเทศที่กำลังเริ่มขึ้นโดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจุบันชาวบางนางลี่ได้เรียนรู้และพัฒนาระบบการเกษตรในแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ไม่ว่าจะเป็น การปรับเปลี่ยนสวนมะพร้าวน้ำตาลเชิงเดี่ยวเป็นแปลงเกษตรผสมผสาน การสืบทอดและพัฒนาระบบสวนยกร่อง การปรับปรุงบำรุงดินแบบอินทรีย์และชีวภาพ การใช้สมุนไพรทดแทนสารเคมีป้องกันกำจัดแมลง ฯลฯ ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลให้ครัวเรือนยังสามารถหล่อเลี้ยงตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ หากแต่รูปแบบและเทคนิคการเกษตรในแนวทางทางเกษตรกรรมยังยืงดังกล่าวยังเกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภคอย่างสำคัญ ซึ่งการเรียนรู้และพัฒนาระบบเกษตรกรรมเช่นที่ว้านี้เริ่มโดยชาวบางนางลี่ ไม่ได้เกิดจากการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือหน่วยงานรัฐ ซึ่งแม้เข้ามาดำเนินการส่งเสริมเทคนิคเกษตรกรรมยังยืงชนิดต่างๆ หลังจากทีกระแสเกษตรกรรมยังยืงขยายตัวอย่างกว้างขวางในสังคมไทย ทว่าชาวบางนางลี่ไม่ได้รับเทคนิคการเกษตรเหล่านั้นอย่างทันทีทันใด หากแต่หลายรายพึงพอใจที่จะปรับประยุกต์หรือพัฒนาตามแนวทางของตนมากกว่า ขณะที่ก่อนหน้านี้โดยเฉพาะในช่วงส่งเสริมเกษตรแผนใหม่ หน่วยงานรัฐด้านส่งเสริมการเกษตรแทบไม่มีบทบาทต่อการปรับเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาระบบการผลิตในย่านบางนางลี่ ซึ่งนอกจากเป็นเพราะบุคลิกภาพของชาวบางนางลี่ที่มีความเชื่อมั่นในตัวเองค่อนข้างสูง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายพัฒนาด้านการเกษตรของประเทศที่เน้นการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวและพืชไร่ ไม่ใช่พืชสวน

ส่วนในด้านสังคมและการเมือง แม้ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาชาวบางนางลี่ไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบในรูปของการชุมนุม การเดินขบวนประท้วง การยื่นฎีกา หรือการก่อกบฏ เหมือนเช่นกรณีของชาวนาชาวไร่ ซึ่งส่งผลให้ดูเหมือนว่าชาวบางนางลี่ไม่มี “จิตสำนึกทางการเมือง” หรือเป็นผู้ที่มี “ความเฉื่อยชาทางการเมือง” แต่หากพิจารณาสำนึกและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในความหมายกว้าง ปฏิกิริยาและการตอบสนองต่อปัญหาและผลกระทบของชาวบางนางลี่ที่ผ่านมาจัดเป็น การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองในลักษณะของการต่อต้านในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นอาวุธของผู้ยากไร้หรือผู้อ่อนแอในการเผชิญกับการคุกคามของอำนาจที่เหนือกว่า รูปแบบการเคลื่อนไหวส่วนใหญ่จึงเป็นการแสวงหาช่องทางหรือทางเลือกอื่นที่ “ปลอดภัย” และ “ประหยัด” กว่า มากกว่าจะเผชิญหน้ากับปัญหาหรือท้าทายอำนาจที่อยู่เบื้องหลังปัญหาโดยตรงไปตรงมา ไม่ว่า

จะอยู่ในรูปของการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต หรือการอพยพไปประกอบอาชีพที่อื่น ขณะที่การจัดรูปองค์กรความร่วมมือทางสังคม เช่น “ชุดทำครัว” ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่ต้องประกอบกิจกรรมทางประเพณีต่างๆ และองค์การการตัดสินใจในประเด็นสาธารณะ เช่น “ประชาคมท้องถิ่นบางนางลี่” ซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อชาวบางนางลี่จำเป็นต้องตัดสินใจในประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกคนร่วมกัน จัดเป็นสำนักและการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมืองระดับท้องถิ่นของชาวบางนางลี่ที่มีนัยสำคัญ และสามารถเป็นฐานให้ชาวบางนางลี่พัฒนาเป็นพลังของท้องถิ่นในการเผชิญกับปัญหาและการท้าทายใหม่ๆ ซึ่งเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาได้อย่างเสมอหน้าและเท่าทัน